

CEP UNIVERSİTESİ

Burjuvazi

REGINE PERNOUD

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Burjuvazi

La bourgeoisie

REGINE PERNOUD

Çeviren

MEHMET ALİ KILIÇBAY

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Genel Yayın Yönetmeni: Murat Belge
Yayın Koordinatörü: Taha Parla
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayıtı

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Ahmet İnsel,
Erkan Kayıtı, Taha Parla, Mete Tunçay.

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Dizgi ve Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas - İsmail Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (İç) / Seda Matbaası (kapak)
Dağıtım: Hür Basın Dağıtım A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş. · Cep Üniversitesi 12 · ISBN 975-470-086-9

1. Basım · İletişim Yayınları, Ocak 1991.

Eylül 1985 Tarihli 1. Baskısından Çevrilmiştir.

© Que sais-je?, Presses Universitaires de France, 1985
108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris-France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1991
Klodfarer Cad. İletişim Han. No:7 34400
Cağaloğlu-İSTANBUL, Tel: 516 22 60 · 61 · 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum?) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor. İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş,

Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca, Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programını" tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle herhangi bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İletişim Yayınları

İçindekiler

GİRİŞ 7

I. BÖLÜM
Burjuvanın Temsili Portresi 11

II. BÖLÜM
Kent 29
Kentlerin Çehresi 33
Kentin Dönüşümleri 37

III. BÖLÜM
Ticaret 44
Tipik Bir Tüccar: "Kumaşçı" 49
Etienne Marcel 51
Büyük Kasap Loncası 54
Jacques Coeur 56
Burjuva Kral ve Firma Devlet 57

IV. BÖLÜM
Yasa 61
Kentteki Kadın 64
Parlamentolar ve Krallık Görevleri 66
Kıyafet Soyluluğu 70

V. BÖLÜM
Colbert'den Ouvrard'a 75
İktisadi Liberalizm 79
Ouvrard'ın Kariyeri 80
Burjuvazinin 18. Yüzyılda Gerilemesi 82
Doğal Yasalar 87

VI. BÖLÜM
İktidardaki Burjuvazi 89

VII. BÖLÜM
Mülkiyet 98
Ortak Köy Alanlarının Sonu 100
VIII. BÖLÜM
Para 103
Rahat Vicdan 108
Gelişmenin Aktifi ve Pasifi 112
IX. BÖLÜM
Yönetim Aygıtı 117
X. BÖLÜM
Endüstriyel ve Ticari Kalkınma 123
SONUÇLAR 132
BİBLİYOGRAFYA 136

GİRİŞ

Burjuva, burjuvazi: Kantitatif tarihle amatör olarak uğraşan bir kişi, bu kelimelerin son yıllarda yaygınlaştıklarını saptamakta hiçbir güçlük çekmeyecektir. Her türlü düzen karşıtının temel dilinin esas parçası olan bu kelimeler Fransa'da olduğu kadar aynı zamanda yabancı ülkelerde de, siyasal veya sendikal literatürün değişmez ögeleridir. Ancak bunlar '80'li yıllarda klişe olma yolunu tutmuş ve kullanımdan düşmüşlerdir.

Bir burjuva nedir? Her türden çok sayıda psikolog, sosyolog ve düşünür, bir cevap, bir tanım gerektiren bu soruyu birçok kereler sormuştur. Yazarların en antikonformist olanının özellikle Fransa'da olmak üzere eğer işe konuşacağı şeyi tanımlamakla başlamazsa, kendini rahatsız hissetmesi, zihinsel alışkanlıklarımızın bir parçasıdır. Sonuç, aslında burjuva sınıfları hakkında tamamen dikkate değer bir kitabın bile, altmış sahifelik bir tanım bölümüyle başlaması, ama bunun devamında, itiraf edelim ki, sınıf ve "burjuvazi" kavramlarının gene de açık hale gelmemeleridir; bu ön bölümün bıraktığı izlenim, kendini tarihçiye hemen dayatma durumunda olanın bıraktığı izlenimdir; yani yaşayan bir gerçekliği tanımlamak, soyutun içinde çerçevelemek zor, hatta olanaksızdır. Nihayette, benzeri etiketlemeler tarihin yanlış okunmasına yolaçmaktadır: Çok sayıda olgu, önceden oluşturulmuş sınıflandırmaların dışında kalmaktadır.

Öyleyse, tarihçinin burjuva olgusu karşısındaki

tutumu ne olabilir?

Burjuvanın bir doğum tarihi vardır. Ne burjuvadan, ne burjuvaziden söz edilen bir dönem olmuştur, sonra Batı uygarlığı tarihi içinde, belli bir anda, terim ortaya çıkmıştır; yeni bir insanı, yani daha önceden varolmayan, en azından adlandırmaya ihtiyaç duyacak yeterlikte varolmayan fiili bir durumu işaret etmektedir. Bizim dönemimiz, bir uygarlığın içinde, yeni bir terimin ortaya çıkmasının ne anlama geldiğini ölçecek kadar, dilin önemini ve açıklayıcı güçünü takdir edebilmektedir. Lengüistik burada tarihin yardımına gelmektedir. Bu terim, yani burjuva terimi-Latince halinde *burgensis*, çünkü o sıralar Fransızca konuşuluyorsa bile, Latince yazılıyordu- bir metinde belirdiği andan itibaren, burjuvanın varlığını teyid etmiştir: Tarihte yer almaktadır. *Burgensis* kelimesi ilk kez 1007'de düzenlenen bir Beaulieu-lès-Loches *carta*'sında okunmaktadır; bulunan metinler arasında, kelimeyi kullanan en eski belge budur.

O halde, 1007'de *burgensis*, burjuva kelimesi ne anlama gelmekteydi? Tarihçinin görevi, o dönemin bu mütevazi Beaulieu *carta*'sına benzeyen belgelerde, bu *burgensis*, burjuva kelimesinin neyi işaret ettiğini daha yakından çerçevelemektir. Nerede? Ne zaman? Nasıl adlandırılmıştır? Ne yapmaktadır? Ne demektedir? Onun hakkında ne denilmektedir? vs. Onu gündelik hayatı içinde yakalamak, ne istediğini, ne yaptığını görmek, yani onun ne olduğunu hiç değilse kalın çizgileri içinde anlamak. Böylece, binlerce hayat tarafından bırakılan ve binlerce yazı içinde yer alan izlenim sayesinde, giderek çeşitlenecek olan bir fizyonomi, yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Böylece, örneğin daha 14. yüzyılın başında terimin, birbirlerinden, ama aynı zamanda başlangıçta ifade ettiklerinden çok farklı insanları işaret etti-

ği farkedilmektedir. Bundan daha normal birşey olamaz: Üç yüz yıl içinde evrimler, hatta sıçramalı değişimler meydana gelmek zorundadır.

O zaman metinlerin bize açık ettiklerini, tarihin diğer malzemelerine -para sikkesinden katedrale kadar çeşitli anıtlar, arkeolojik kalıntılar, tablo veya yontu haline getirilmiş imgelemler vs.- yaslanarak adım adım, kat kat izlemeye dayalı olan bu yöntem, en güvenilir olanı olarak gözükmektedir, ama teoriler, sistemler, yasalar üzerine akıl yürütmeye dayalı olanına nazaran, sonsuz derecede daha yavaş ve karmaşık olmaktadır. Böylece zaman içinde, somut belgeler üzerinde kişileri ve kişi gruplarını izlemenin sonucu olarak, bazı değişmez ögelere, bir silueti belirleyen çizgilere ulaşılmaktadır - Werner Sombart ve birçok diğeri gibi, çok sayıda tarihçinin çözümledikleri değişmez ögeler.

İçinde yaşadığımız 20. yüzyılın sonunda ulaştığımız, konuya olan uzaklık ve aynı zamanda, 1962'de yayımlanan *Burjuvazi Tarihi* adlı kitabımız için kişisel olarak giriştiğimiz önceki araştırmalarımız sayesinde, işe başlamak için, burjuvanin temsili portresi olarak adlandırılabilecek şeyi incelemek ilginç gözüktü. Belli bir dönemde çizilen portre, bazı hata risklerini yoketmekte, ama tarihin akışı içinde ortaya çıkan ve seçilen dönemde daha aşikâr hale gelmek üzere yavaş yavaş gelişen çizgilerden meydana geliyor olmaktan geri kalmamaktadır. Bunun sonucunda, her temsili resimde olduğu gibi, keyfiliğe yer bırakan bir yeniden inşa sözkonusu olmaktadır. Ancak bu resmin unsurları iyice belirlenmiş veya belirlenebilir kişilere aittir. Öte yandan, birçok kimsede ortak olan bu çıkıntılı çizgiler, dünyanın tüm burjuvalarına bir "aile havası" veriyora benzeyen çizgilerdir. -Fransa'da bizatihi burjuvazinin yapısını daha derinlemesine oluşturmakta olanlar-.

Okuyucuların, bu iç yapının sağlamasını yapabilmeleri için daha sonra bize burjuvaların tipik karakteri olarak gözüken şeyleri zaman içinde keşfetmeye ve hiç değilse, gelişmelerini kuşbakışı görmeye giriştik. Eserin sonundaki bibliyografya isteyen herkese daha uzağa gidebilme, şu veya bu özgünlüğü, kökenlerini, sonuçlarını, inceleme olanağı sağlamaktadır. Bütün için, bir tanımdan çok bir imge, referans olarak işe yarayabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM
BURJUVANIN TEMSİLİ PORTRESİ

"Fransız burjuvası"nı 1840'lar civarında, Paris'e yerleştirmek gerekir. Kuşkuşuz tüm taşra kentlerinde benzerleri vardır, ama şu veya bu nedenle Paris'te işi olmayan, Paris'e doğru bakmayan, onun haberlerini beklemeyen ve davranışlarını taklit etmeyen hiçbir taşra burjuvası yoktur. Zaten bundan daha doğal bir şey olamaz. Çünkü Paris o sıralar ekonomik gücü veya daha iyisini söylemek gerekirse, her tür ekonomik faaliyetteki mali gücü kendi elinde yoğunlaştırmaktadır; önceliği, başkent olma rolü zaman içinde çok gerilere gitmektedir ve üstelik, Fransız Devrimi'nden başlayarak, yani yarım yüzyıl kadar önce siyasal iktidar, yönetsel iktidarla birlikte buraya yerleşmiştir.

Toplumun üst kesiminin buluştuğu salonlar, tiyatrolar, konserlerle birlikte sanatsal ve edebi hayatı da unutmayalım ve müzelerin, kitaplıkların, aynı zamanda en önde gelen hocalar için kariyerlerinin kutsanma yeri olan üniversiteler ise cabası.

Burjuvamızı tercihen, Balzac'ın sözünü ettiği, Paris'te şu "kapıcılı güzel evler"i yaptırtanların arasında sayacağız. Çünkü Louis Philippe'in Parisi'nde çok sayıda inşaat yapılmaktadır; ve şehremini Rambuteau, halefi Haussmann'ın çapına sahip değilse de, kentin koskoca bir kısmını yıktırtmış ve yeniden inşa ettirmiştir -yani, kısa bir süre sonra bir milyondan fazla nüfusa sahip olacak olan şu Paris-. Burjuvamız Monceau, Europe, Saint-Georges

Meydanı gibi yeni mahallelerde eğer bizzat oturmuyorsa, en azından burada gelir getirici bir binanın sahibi olacaktır; ve tüm çağdaşları gibi burada Madeleine Kilisesi'nin bitirilmesini, Concorde Meydanı'na dikilitaş konulmasını, Seine üzerinde kurulan yeni köprüleri ve aynı zamanda, ileride yapılacak demiryolu için yapımına girişilen tren istasyonlarını alkışlamaktadır. Ve Paris, gaz aydınlatması sayesinde "Işık Kent" haline gelmektedir.

Burjuvamız toplumda, işlevinin önemine orantılı bir konuma sahip olmaktadır: Eğer bankacı değilse -bu zaten başarının zirvesidir-, büyük toptan ticaret veya büyük endüstri alanlarındadır. Onu tahta çıkartan 1830 Devrimi'nden hemen sonra, Louis Philippe kendine başbakan olarak Jacques Laffitte adlı bir bankacıyı seçmiştir; ve onun halefi de, Casimir Périer adlı başka bir bankacı olacaktır. Ve onun çağdaşı olup, kendi de tipik bir burjuva olan Adolphe Thiers, burjuvanın tipik yükselişini tanımlamak istediğinde: "baba köylü, bir manüfaktürde işçi, bir teknede tayfaydı. Baba eğer çalışkan ve tutumlu olabildiyse, oğlu manüfaktür sahibi, gemi kaptanı olacaktır. Torunu bankacı olacaktır... kuşaklar böylece birbirlerinin üzerinde yükselmektedir" demektedir.

O sıralar tamamen Yahudi ve Protestanlar'ın elinde olan üst banka çevrelerine resmen dahil değilse bile, 40 yıl kadar önce Napoléon'u tahta oturtan, onun da karşılığında Fransa Bankası'nı kurduğu, şu Brumaire hanedanlarının içinde yer almıyorsa bile, burjuvamızın serveti her şeyden önce onun finans faaliyetlerinin üzerine yaslanmaktadır: Basit bir rantiye olabilir (Directoire'dan -1797- beri devlet rantları vergiden bağışıktır; kısa bir süre sonra da, bunlara el konulamayacağı ilân edilmiştir) veya, 1826'dan beri Vivienne Caddesi'ndeki sa-

raya yerleşmiş olan Borsa'nın iki yüz altmış tane kote edilmiş değer üzerinde işlem yaptığı -yüzyılın başındaki yedi değere karşılık- bir sırada, tahvil ve hisse senetleri üzerinde spekülasyon yapabilir.

Ve eğer adı belli olmayan hissedar olmak ona vazgeçilmez bir reform olarak gözüküyor ve bunun gerçekleşmesi için uğraşıyorsa, bunun nedeni ona garanti sağlayacak olan bu uygulama ile, bu finans faaliyetinde kâr sağlama arzusudur. Açıkça izin verilmemesine rağmen, giderek daha fazla sözü edilmeye başlanan anonim şirket, inatçı bir çabanın, yani arzularını gerçekleştiren tüm burjuvazinin çabasının ürününü temsil edecektir.

Sanayici olan burjuvamız, bu işi henüz belli bir çekingenlikle yapmaktadır. Saint-Simon 1825'de öldüğünde hemen hemen hiç tanınmıyordu ve etkileri altında Fransa'da gerçek bir sanayi devriminden söz edilebilecek olan öğretileri ancak daha sonra yayılabilecektir.

Sanayide, adeta hepsi de ilhamını İngiliz modelinden alan, etkileyici gelişmelerin ortaya çıktığı kuşkusuz görülmektedir: Buharlı makineler, dökümhanelerde odun kömürünün yerine kok kullanımı, demiryollarının belirmesi (demiryoluna ilişkin ilk yasal düzenleme, ancak 1842'de yapılacaktır). Ama demir-çelik alanında Wendeller, pamuk ipliği alanında Koechlinler veya Dolfussler veyahut Schneiderler veya Sayler ve rakipleri gibi birkaç aileye mensup değilse, Delessert gibi şekerçi veya Cunin-Gridaine gibi kumaşçı değilse, burjuvamız Anzin Kumpanyası'nda veya biraz daha sonra, Kuzey Kumpanyası'nda hisse sahibi olmakla yetinecektir. Bütünü itibariyle, cesaretinden çok temkinliliğiyle farkedilecektir. İşlerinin olabildiğince büyük bölümünü toptan ticarete ayırmayı daha akıllıca bulacaktır. Tahminine göre, yüzyılın başarısı, hammad-

desini sağladıkları, sonra da imal edilir edilmez sattıkları ürünleri, kırlarda veya küçük kentlerde evlerinde çalışanlara yaptırtan Troyeslı külahçılarınkidir. Böylece büyük sanayinin risklerinden kurtulmakta ve kendi evlerinde çalışan üreticiler onların ücretlileri olduğundan, ürünleri perakende satarken önemli kârlar sağlamaktadırlar. Burjuva sınıfının refahını sağlayan zenginleşmenin kaynağı buradadır. "Bir milyon iş gömleğini bir frank kârla sattım, işte böylece milyoner oldum". O dönemin bir burjuvasına (Colombier-Batteur) ait olan bu farkına varış, koskoca bir felsefeyi özetlemektedir. Ulusun ekonomik faaliyetinin üzerine yaslandığı burjuva, kâr olmadan zenginleşme; ticaret olmadan kâr; arz ve talep yasasının dışında ticaret olmadığını bilmektedir. Eğer onun için açık, temel, değişmez bir gerçek varsa o da; arz ve talep yasasının dışında hiçbir ticaretin ayakta kalmayacağı, tüm ekonomik hayatın tehlikeye gireceğidir: Zaten bu da, her varoluşu belirleyen "doğal yasalar" arasında yer almakta değil midir? Bunun anlamı, herkesin üzerinde anlaşmak zorunda olduğu ve değiştirilmesi mümkün olmayan ve kutsal bir doktrin noktası varsa, bunun tam da tüccarın serbestliğine ilişkin olanı olduğudur.

Temmuz 1830'daki "uğursuz kararlar" sırasında, bu serbestlik tehlikeye sokulmuştur. Tüccarlar bu kararların gelir vergisini *cens* (seçme, seçilme hakkına sahip olmak için ödenmesi gereken vergiler Ç.N) kapsamından çıkartan, yani oy hakkına yönelik üçüncü kararın kendilerini hedeflediğini hissetmekteydiler. Bu kararnamenin yürürlükte kalması halinde, seçmenler arasından dışlanacak, aynı zamanda seçilme hakkını da kaybedecek olan burjuvamız, bu Temmuz günlerinde, Politeknik öğrencileri ve özgürlüğüne yönelik saldırı karşısında haklı

olarak öfkelenmiş olan, kendi sınıfından insanların yanında, etkin bir paya sahip olmuştur.

Üçüncü karar tüccarın saygınlığına saldırıyorsa, birincisi de basın özgürlüğünü askıya almaktaydı. Oysa, bu basın geçen zaman içinde müthiş bir atılım yapmıştı. Kendi servetini veya karısının ona drahoma olarak getirdiği parayı işletmek için, mülklerinden veya gayri menkullerinden kaynaklanan kira gelirlerini, ortak olduğu çeşitli şirketlerden gelen kârlar ve rantlar ile hisse senetlerinin gelirlerini tahsil etmek için, burjuvamızın toptan ticaret alanında yürüttüğü çeşitli işler arasında, aynı zamanda hissedarlarından biri olduğu gazetenin yönetim kurulu üyeliği de vardır. Basını, yani geleceğin bu önemli aracını işin esası olarak kabul etmektedir.

Dört yıl önce, 1836'da Paris'te, birkaç gün arayla iki gazete yayımlanmaya başlamıştır: *Le Siècle* (Yüzyıl), daha sonra ise *La Presse* (Basın) bu alanda yeni bir çağ başlatmışlardır; gazete yayımlanması operasyonu esnasında bir kuruş bile tahsil edemeyen Emile de Girardin, cesur bir manevra ile, işlerini yükseltmeyi ve tamamen yeni tipten, çok ucuza bir basını devreye sokmayı bilmiştir: *Journal des Débats* (Tartışma Günlüğü); yıllık abone fiyatı 80 Frank'ken, bununki 40 Franktır; okuyucuyu tefrikalarla ve özellikle de sütunlarını ticari ilânlara açarak yakalamıştır. Kamuoyunun becerikli bir şekilde yönetileceği ve ticari ürünlerin dağıtımına yardımcı olacak bu çok yaygın basın sayesinde, yeni bir çağ kendini haber vermektedir. Burjuvamızın açıkça farkettiği üzere, kamuoyu üzerindeki gücü hesaba katıldığında, basın, ekonomik hayatın en etkin ajanı olacaktır. Basının gerektiğinde hasım siyasal gücü uzakta tutacağından kuşkusu yoktur; otuz bin abone, her sabah haberli hale gelen üç yüz

bin okuyucu: Ürünlerini sattırmak için kullanmasını bilen, becerikli bir tüccar böylesine bir aracı küçümseyemez. Bu arada o günün siyasal tercihi çok önemli değildir. M. de Girardin, *Le Siècle*'ı kuran ve selefi olan M. Dutacq'ın sol okuyucuyu yakalamış olmasına karşılık, muhafazakârlara yönelmek zorunda kalmıştır. Ama burjuvamız, *La Presse*'in oyunu özgürlük yönünde kullanmakta tereddüt etmeyeceğini, kendi deneyinden bilmektedir.

Özgürlük! Bunun dış ticaret düzleminde savunulması, bu alanda her zaman Fransa'nın ilerisinde olan İngiliz Hükûmeti tarafından dikkat çekici birşekilde resmedilmiştir. İngiltere bir yıl önce (1839) deniz güçlerini Uzak Doğu'ya gönderirken, hiçbir kaygı duymamıştır. Kanton kıyılarına girişte yer alan ve kenti kilitleyen Bogue kalesine karşı başarılı saldırı ve sonra da Şanghay'a yönelik olanı Çin'i, Hindistan'ın büyük miktarda ürettiği afyon ticaretine açılmak zorunda bırakmıştır -böylece misyoner vaazları gerçekleşmiştir-. Fransız siyasetini yönetenlerin de, ulusal ticaretin korunması konusunda bu kadar kararlı bir tutum almalarını temenni etmek gerekmektedir. Bu savaş, Avrupalı bir ulusun Çin kıyılarında giriştiği ilk savaş, Britanya güçleri için gurur kaynağıdır. Uzak Doğu adeta sonsuz mahreçleriyle, artık ihracatçılara açılmaktadır.

Fransa'da bir vatanseverlik atılımının ortaya çıktığı ve nihayet Cezayir'e ayak basmaya karar verildiği doğrudur. Constantine'e yönelik kahramanca saldırıdan sonra (1837), General Bugeaud yönetimindeki Fransız birlikleri daha geniş kapsamlı harekâtları beklemektedirler. Bilindiği üzere, Bugeaud Roma tarzında bir sömürgeleştirme tasarlamakta ve vaadlerle dolu bu topraklara emekli askerler, çiftçi-askerler yerleştirmeyi düşünmektedir. Kuzey Afrika fiili durumda her şeyden önce, hemen

onun burnunun dibinde olmak üzere, Fransız ticaretine muazzam bir alan sunmaktadır. Eğer ürünler iyi koşullarda sürülemeyecekse, üretim yapmak ne işe yarar? Manchester iplik fabrikaları, Hindistan'da koskoca halk kesimlerinin tümünün, buradan gelen pamuklu dokumalarla giyinmeleri sayesinde önemli bir atılım yapmışlardır. Fransız sanayicileri, nihayette tüm üyelerin yararlanacağı, bir ulusun refahını sağlayan bu zenginlikleri geliştirmek için, bunu anlamak zorundaydılar: satmak gerekir.

Böylece, burjuvanın 1840'lı yıllar civarındaki başta gelen uğraşlarını, esas yapıları içinde özetlemek mümkündür.

İş alanı dışında, başlıca kaygısını sahip olduğu mülkiyet meydana getirmektedir -bu mülkiyet tercihen Paris yakınlarındadır, çünkü uzak mesafeli yer değiştirmeler onun canını sıkmakta ve faaliyetlerinin yönetimi için değerli olan zamanını ona kaybettirmektedir-. Kendine veya karısına veya her ikisine de, akrabalarından topraklar ve şatolar miras kalmış, bunlar Devrim döneminde birkaç avuç *assignat* (Devrim sırasında çıkartılan kâğıt para Ç.N) karşılığında, ulusal malların satışı sırasında gene bunlardan edinmişlerdir. Ve aslında, üzerlerinde bir kâhyanın yönetimi altında, çiftçi ailelerinin yaşadığı, gelir getiren mülkler sözkonusudur. Burjuva burada bir efendi evi yaptırtmakta, mimarı da bu evi Ortaçağ tarzında bir kulecik ile daha hoş hale getirirken, selvisi, bir su parçası, mermerden bir Cupidon -bu onun karısına bir armağanıdır- barındıran bir koruluk ve çardağı olan bir bahçeyle çevrelemektedir. Toprak kirasından elde ettiği gelir toplam gelirleri içinde sağlam bir parça oluşturmaktadır ve kendisi de aslında vasat bir kökenden olmasına rağmen, sonbaharda bazı imalatçıları ve-

ya meslekdaşları olan büyük tüccarları, kendine ait olan korulukta bir av partisine davet etmekten geri kalmamaktadır.

İnsan Hakları Bildirgesi'nde yer alan en önemli madde, ona göre, mülkiyeti "dokunulmaz ve kutsal bir hak" haline getirenidir. Köylüler eski kullanım haklarını akıllarına getirerek, bilinçli veya bilinçsiz şekilde suistimale giriştiklerinde, onları hizaya getirmek üzere acımasız olmaktadır; onun topraklarındaki her kaçak av, onun orman payındaki her yasa dışı odun kesimi, inatçı bir şekilde sürdürülen davalara konu olmaktadır. Mülklerinin etrafını bir kerede ebediyete kadar çevirmek için yaptırdığı duvarlar, onun için, Medeni Kanun'un mülk sahibine 50 yıl kadar önce tanıdığı, malını istediği gibi kullanma hakkının simgesidir. Aynı dönemde babası tarafından satın alınmış olan bu toprak, ödediği verginin matrahını oluşturmakta, o da bu sayede kendini evinde hissetmektedir. Mülkünün geliri, onun gençken, Devrim'in tüm yurttaşlara yaygınlaştırdığı askerlik hizmetinden kurtulmasını sağlamıştır. Demek ki burjuvamız kendi yerine geçecek birini satın almıştır, ama gene de Louis Philippe'in 1831'de "meşruti krallığı ve *Charte*'ı savunmak, yasalara itaati sürdürmek, kamu düzenini ve barışı korumak veya sağlamak" üzere kurduğu *Garde Nationale*'de (Ulusal Muhafız Ç.N) bir süre hizmet vermektedir. Zaten burada iyi arkadaşlar arasındadır: Muhafız birliği aşağı yukarı tamamen burjuvalar, tüccarlar, sanayiciler, rantiyeler veya memurlardan oluşmaktadır; bunların herbiri donanım ve üniformalarını kendileri sağlamak zorundadır; bu da istenmeyen unsurların elenmesi için yeterli olmaktadır. Eski Roma'nın anısında, muhafız birliği subay ve astsubaylarını kendileri seçen *légion*lara bölünmektedir. Demek ki burjuvamız bazı günler

mavi ceket, kırmızı pantalon giymekte ve üç renkli tüyleri olan asker şapkasını takmaktadır.

Ama onun için özellikle önemli olan, ödediği verginin onu bir seçmen haline getirmesidir. Burjuvamız oy vermektedir. Toprak ve gelir vergisi ödeyerek, ulusun kaderini elinde tutanlar arasında yer almaktadır.

Seçme ve seçilme hakkına yalnızca vergi ödeyenlerin sahip olmasına dayalı rejim, 1789'da Kurucu Meclis tarafından yürürlüğe sokulmuş ve *Charte* tarafından sürdürülmüştür; *Charte* seçmen olabilmek için en az 300, seçilebilmek için de en az 1.000 Frank vergi ödüyor olma koşulunu getirmiştir. Louis Philippe ile birlikte bu rakamlar, seçmen için 300'den 200'e; seçilebilmek için de, 1.000'den 500'e indirilmiştir. Burjuva, oyları ülkenin siyasetini belirleyen, yaklaşık 200.000 seçmenden oluşan bu sınıfa mensuptur: Yaklaşık 30 milyon Fransız'ın olduğu bir ülkede, bunların 10 milyonu vergi ödemektedir. "Yasal ülke" adı verilen gruba mensuptur. Bu grubu oluşturan vergi sınırını aşan seçmenlerin yarısının yaşı, 1840'ta 55'in üzerindedir.

Louis Philippe'in saltanat dönemindeki tartışmaların merkezini oluşturacak olan büyük soru, "yasal ülke"ye katılacak yeterlikte vergi ödeyen bu seçmenlere, ödedikleri vergi tutarı daha az olan, ama ülke için daha önemli bir değeri temsil eden kişilerin eklenmesi gerekip gerekmediğidir; bu, mecliste fırtınalara ve aslında ateşli tartışmalara yol açan, ünlü *yeteneklerin eklenmesi* tartışmasıdır. Sonunda generallerin, Enstitü üyelerinin de, ödedikleri vergi 100 frankı geçmese bile, seçmen olabileceklerine karar verilmiştir.

Çünkü, vergi ödemeye dayalı seçmenlik rejiminin teşvik ettiği bu burjuvada, entellektüel değerlerin bir karşıtını görmek hata olacaktır. Fransız burju-

vası kültürlü, hatta çok kültürlü bir insandır. Geçen üç yüzyılın şanını sağlamış olan klasik kültüre bağlıdır. Kendi de sağlam bir hümanist eğitimden geçmiştir; belki de bu eğilimi, çağının tüm liberalleri gibi, Restorasyon Dönemi'nde onların sınır dışı edilmeleri yönünde oy kullanmış olmakla birlikte, pedagojisini takdir ettiği şu Cizvit kolejlerinden birinden almıştır. Hatta esas olarak, bu klasik kültüre ve onun temelini oluşturan Latince'ye bağlıdır - aynı anda, Medeni Kanun'un temelini oluşturan Roma Hukuku'na da bağlıdır-; François Ponsard'ın *Lucrèce*'inin 1843'te Odéon tiyatrosunda oynanması sırasında avuçları patlayana kadar alkış tutacak ve bu oyunun başarısını, *Hernani* rezaletine karşı bir intikam olarak kabul edecektir. Güzel sanatlara çok meraklı olarak, o dönemdeki herkes veya hemen hemen herkes gibi "antika sanatın ilk tabanıdır" diye vaaz vermekte ve gerektiğinde, Colbert'in genç insanları Roma'ya gönderirken, onlara, antik heykelleri hiçbir şey katmadan, özenle kopya etmeleri tavsiyesinde bulunduğunu hatırlatmaktadır. Burjuva için Davit büyük usta olarak kalmaktaysa da, zamanın ressamlarına açıktır ve Proudhon'a olduğu kadar Ingres'e de ateşli bir hayranlık duymaktadır. Klasik görüşün cisimleniyora benzediği sağlam eserlerin karşısında, resim alanında Delacroix'nın ve edebiyatta da Victor Hugo'nun veya Lamartine'in düzensiz fantezileri kadar, hiçbir şey onu rahatsız etmemektedir. Haberli bir amatör olarak, salon hareketini izlemekte ve kendi de, belli bir değeri olan sanat eserlerinin kolleksiyonunu yapmaktan zevk almaktadır. Bir Guizot'nunki veya bir Thiers'inki gibi olan, şu çok dinlenen eleştirilere güvenmektedir. Thiers'in bir eleştirisi üzerine, Paul Delaroche tarafından yapılan kendi portresine sahip olmayı arzulayacak ve Madeleine Kilisesi'ni

süsleyen heykeller veya Zafer Takı'nın alçak kabartmaları karşısında hayranlık duyacaktır -en azından, Rude'e yaptırılanlara nazaran daha klasik olan Cortot ve Etex'inkilerin karşısında-. Az yolculuk yapmaktadır, ama eğer dışarıya birkaç günlük bir yolculuğa kalkışacak olursa, bu Medicilerin Floransa'sını ziyaret için olacaktır. Bu yolculuğu beklerken, Güzel Sanatlar öğrencilerinin yaptıkları, Rönesans şaheserlerinin mükemmel kopyalarını satın alarak, bunlarla salonunu döşemektedir.

Bunun anlamı, bu insanın düzenli, ama mutlaka sade olmayan bir hayat yaşadığıdır. Bir salonunun olması, konuk kabul ettiğinin işaretidir. Hatta çok konuk kabul etmektedir, verdiği akşam yemekleri siyaset adamlarını, yüksek memurları, sanayicileri biraraya getirmektedir; bunların hepsi de ağırbaşlı kıyafetleri olan siyahlara bürünmüşlerdir; karıları ise, omuzları akçıkça, saç topuzları yüksekte, çehreyi bilgece çevreleyen şeritlerle, tavırları, kıyafetleri ve konuşmalarıyla Bay Thiers'in verdiklerine olabildiğince benzeyen bu yemeklerin figüranlarıdır.

Burjuva, karısının evin hanımı olma niteliklerini takdir etmektedir. Karısı da onun gibi bir sanayici, tüccar veya memur ailesine mensuptur. Bu kadın her halükârda, iyi ilkelerin, iyi tavırların ve iyi duyguların ondan esirgenmediği dinsel bir kurumda, özenli bir eğitim almıştır. Gençliği boyunca zevkli sanatlarla uğraşmıştır, dans, piyano, suluboya öğrenmiştir. Bunun dışında, kocasına bir drahoma getirmiştir, o da bunu karısına hesap vermeden yönetmektedir, çünkü bu drahoma artık kocanın kişisel servetinin bir parçası olmuştur. Kadının kendine ait zamanı, özellikle evde geçmektedir: hizmetkârları gözetim altında tutmak, yaşama sanatı konusundaki kitaplar ve o sıralar çok yaygın olan toplum hayatı uygulamaları sayesinde, kesin hale gel-

miş olan protokol bilgisinin kolaylaştırdığı bir özenle, akşam yemeklerinin düzenlenmesine nezaret etmek. Moda, konserler, kocasına refakat ettiği tiyatro kadar, Eliza Guizot'nun ifadesiyle "makul yardımseverlik" faaliyeti de, onun can sıkıntısını gidermektedir: iyilikseverlik komiteleri, yardımseverlik satışları; ve hatta evinin çatı katında oturan işçi ailelerinden birinde hasta olduğunu öğrendiğinde, hassas ve iyi olduğu için, ona hizmetçisiyle bir kâse çorba gönderdiği bile olmaktadır. Oğlunun eğitimiyle de meşgûldür, ama genç çocuk Paris liselerinden birinde yatılı okumaya başlayıp da, pazarları yalnızca birkaç saatini ailesiyle beraber geçirmeye başlayınca, bu eğitim onun elinden kaçmaktadır. Şımarttığı oğlunun, adeta askeri bir çerçevede yetiştirildiğini, Descartes Lisesi'nin (bugün Louis-le-Grand Lisesi) katı disiplinine uygun olarak, her sabah saat 5'te trampet sesiyle uyandırıldığını bilmek ona zor gelmektedir, ama geleceğin Politeknik öğrencisi için, bu katı eğitimin gerekli olduğunu kabul etmekte ve oğlunun, yatakhane ile yemekhanedeki gözetimle ve sükûneti sağlamakla görevli etüt amirinin haklı haksız verdiği cezalar karşısındaki yakınmaları, ona, önüne geçilemez bir belâ gibi gelmektedir. Bunun dışında, eğitim konusunda olduğu kadar, servetlerinin yönetimi konusundaki ödevini, kocasının otoritesine başkaldıracak kadar iyi bilmektedir. Aile yalnızca bu çocuğa sahiptir -miras paylaşımlarından kurtulunmuş olunacaktır-, kendi hesabına bir kız çocuğuna sahip olmayı istemişse de, en azından kendine söylediğine göre, temkinli bir şekilde bu işten vazgeçmiş ve böylece o da, kaderi kendininkine benzeyecek, itaat ve boyun eğmeye yazgılı bir varlığı dünyaya getirmekten kaçınmıştır. Oğlu, doğal yasalar tarafından daha fazla teşvik edilen erkek cinsinin kaderini izleyecektir. Kuşku-

suz -her ikisine de dayatılan kısıtlamaların karşılığı olarak- kocasının bir metresi olduğunu bilmektedir,ama kocası bunu sergilemekten kaçınmakta ve yasal karısına karşı, onun temenni edebileceği tüm öncelikle davranmaktadır. Kadın, bir aileyi gözden düşürebilecek ve onu yaralayabilecek uzaklaşmalardan kaygılanmaması gerektiğini' bilmektedir. Aynı zamanda, işçi ailelerindeki bol çocuklu kadınların haline acımaktan da geri kalmamaktadır. Aslında bu çocuklar çalışmakta ve emekleriyle, sürekli olarak tükenmenin kıyısında olan bu ailelerin ihtiyaçlarına biraz katkıda bulunmaktadırlar: Bu, kocasının, sağlıksız fabrikalarda 5-8 yaşlarındaki çocukların çalışmalarını yasaklamayı hedefleyen yasanın, Meclis'te görüşülmeye başlanacağı sırada, ileri sürmeyi düşündüğü kanıttır.

Burjuvaya geri dönersek, onu, yalnızca sınırlı tutkulara sahip bir insan olarak görmek hatalıdır. Ama onun tutkusu, soylu bir kızla evlenmeyi çok arzulamış olan büyükbabasınınkinden, imparatorluk soyluluğuna katılmayı istemiş olan babasınınkinden farklıdır; o, tutkusunu siyasal hedeflerinin hizmetine sokmuş ve bunda başarıya ulaşmıştır. Ama başka bir tutkusu daha vardır: Meclis'teki bir koltuktan sonra, Manevi ve Siyasal Bilimler Akademisi'nde bir koltuğu hedeflemektedir. Burjuva oturan bir insandır.

Bunlar makul tutkulardır ve onun işlerinin konumunu tehlikeye sokamazlar: spekülasyon, sanayinin gelişmesi veya daha vahim olarak, siyasal kavrayışlarının cüretiyle -bu kadar çok acı olaydan sonra!- Louis Philippe döneminde ulaşılmış olan güvenliği tehdit edenlerin bir miktar kaygılı olan heyecanlarından çekinmektedir. Bu güvenliği tehdit eden herkese dur demek gerekmektedir. Ülkenin üstün çıkarları konusunda tamamen bilinçli olan

bir bakan, hem kabına sığmayan bir gençliği uyarmayı ("ahlâki değerleri uygulayarak ve çalışarak zenginleşiniz"), hem de içte veya dışta, artık gereksiz hale gelmiş olan bir yürüyüşü harekete geçirme tehlikesi olan her şeyi ılımlı hale geçirme veya yatıştırmayı bilen Guizot, bu amaca ulaşmak için uğraşmaktadır.

Burjuva zaten, toplumun, tamamen güvenerek üzerine yaslanılabilecek bir kurumlar aygıtına sahip olduğunu bilmektedir: Gerçekte bir burjuva olan Napoléon toplumu bu yönetim aygıtı ile donattı. Ona yalnızca banka ve üniversiteyi değil, aynı zamanda kendinin de üç kelimeyle özetlediği -"jandarmaların, valilerim, rahiplerim"- bu değerli iç mekanizmayı da borçluyuz. Fransa'ya armağan ettiği bu frenleme sistemi, onun zamanında, bizzat onun yönetimine uygulayamamak kötü olmuştur. Onun kurduğu sorumsuz ve anonim, yalnızca atalet gücüyle tüm heyecanları felç etme, düşüncesizce girişilen tüm işleri engelleme, tüm kişisel inisiyatifleri kısa kesme yeteneğine sahip olan Fransız yönetim aygıtı, hayranlık verici bir süreklilik ile ve etkin bir sessizlik içinde, yönetici sınıfların istikrarını sağlamaya yönelik yani gerçek iktidarı ellerinde tutmalarının kanıtı olan tüm girişimleri devreye sokmaya, sonra da sürdürmeye olanak vermektedir. Siyaset oyunları halkı eğlendirir ve hoş görmenin daha iyi olacağı kavgacı ateşliliklere en azından yan yollar sağlarken, yönetim aygıtı yerli yerinde oturmaktadır; bu aygıt Medeni Kanun'la birlikte, bu büyük adamın eseridir. Burjuvamız, Fransızların kralının bizzat istediği gibi, Napoléon'un küllerinin geri getirilmesinin hararetli bir taraftarıdır. Bu küller, Saint-Hélène'den geri getirildikten sonra aynı yıl, 1840'ta, yapımı en büyük mimar olan Pradier'ye verilmiş olan kabri beklerken, İnvalides'in

gizli bölümlerine konulmuştur. Beyni Paris'te bulunan üst düzeydeki bir kadro tarafından kurala bağlanan bu memur ordusu tarafından ülkenin örgütlenmesine sonuncu noktayı koyma işini de Napoléon başarmıştır. Tarihte burjuva Fransa'nın kendini üzerine intibak ettirdiği Roma hariç, böylesine bir başarıya erişilememiştir. Fransa Roma İmparatorluğu'nu kendine model almaktadır. Fransa'ya yalnızca başkentinin adıyla özetlemek mümkündür: Paris. Roma, muazzam Roma İmparatorluğu'nu özetlemekteydi; Paris Fransa'yı ve kısa bir süre sonra da, muazzam imparatorluğunu özetlemektedir.

Yalnızca bir Voltaire veya bir Diderot'nun ağzından sövüp sayınakla kalmayıp tüm burjuvazinin sağlam kilise karşıtlığını miras almış olmasına karşılık, burjuvamız, Napoléon'un eserini tamamlayan ve aslında Fransız krallarının ilki olan I. François'nın eskiden yaptığı anlaşmayı yenileyen *Concordat*'yı (Napoléon ile Papalık arasında yapılan ve devletin kilise üzerindeki yetkilerini kabul eden anlaşma Ç.N) bu yönde tamamen onaylamaktadır. Aynı zamanda memur olan kadrolara -rahipler ve piskoposlar- sahip bir devlet kilisesi toplumsal düzenin güvencesi olacaktır.

Bundan sonra, doğal yasaların serbest hareketini bozacak olanlara, bundan daha iyi bir dünya vaadetmek gerekmektedir. Halk için bir din gerekmektedir. Ve bunun gerekliliğini ilk bilen Voltaire'dir. Ama gene de iki koşul vardır: Ücretini devletin ödediği bu Kilise devlete boyun eğmeli ve üyelerinin varoluşunu sağlayan bu yasal ülkenin dışında destek aramamalıdır; Papa'nın yakınlarda (bu iş 1837'de olmuştur), herkesin bildiği üzere, nihai olarak aşınmış olan, faiz karşılığı borç karşısındaki yasaklamalarını tekrarlamasına tahammül edilemez.

Gerici bir Papa! Yüzyılını şaşıran bir Kilise! Tüccarın tefe konulduğu ve para işlerinin yasaklandığı Ortaçağ'ın karanlıklarına kadar geri giden yasaklamalar! Diğer koşul, Kilise'nin, aydınlanmış toplumun beyinlerini yönetmesinin kabul edilmemesidir. Kilise halkı eğitsin, ancak bu eğitim namuslu ve yetkin işçiler oluşturmaya yönelik bir başlangıç ve teknik eğitimse, bu, çok iyidir; ama kilise, burjuva toplumun meşru tutkularının takipçileri olarak ve devlet hizmetinde etkin olmak üzere yetiştirilecek bir gençliğin haznesi olan üniversite ve "büyük okullar"a elini sürmemelidir. Gene aynı bağlamda, Kilise'ye bazı şerefli avantajlar bırakılabilir ve Kilise'nin burjuvazinin kızlarını, onları, bazı günah duygularıyla donatarak sağlıklı bir şekilde eğitme yeteneğine sahip olduğu kabul edilebilir. Kızlardaki bu tensel günahın, toplumsal açıdan felakete varan sonuçları olabilir.

Çünkü burjuvamız eşref saatlerinde, iyilik-kötülük karşıtlığına gönüllü olarak inanacaktır: Tek bir hata vardır, o da tensel olanıdır ve bu zorunlu olarak, kadın için, erkek için olduğundan daha vahimdir, çünkü farklı doğal sonuçlara yolaçmaktadır. Evet kuşkusuz bu para dünyası birçok açıdan küçümsenebilir. Burjuva, zenginliği sayesinde şana kavuşmak istemektedir. Ama inanılanın tersine, burjuva, gerçekte para karşısında sadece küçümseme duymaktadır. Önem verdiği yegâne şey, paranın elde etmesine izin verdiği şeylerdir: Salonunu dolduran sanat eserleri, kütüphanesinde yer almaya başlayan değerli kitaplar. Oysa bütün bunların bir seçkinler grubu gerektirdiği kesindir. Bilindiği üzere, edebiyat ve güzel sanatları besleyen, kuşkusuz burjuva değildir, ama kendilerini edebiyat ve sanata adamış olanlar, ancak burjuvanın çevresinde ve onun yaratıp, denetlediği toplumda yaşayabilirler.

Bir ülkenin yüceliğini sağlayan bu zihin soyluluğu, ancak onu yaşatacak kadar bolluğa sahip olanların sayesinde ayakta kalabilir ve bilimsel buluşlar için de aynı şey söylenebilir. "Bazen aralarında yer alıyor olmakla birlikte, bu yüce keşifleri yapan, zengin kişi değildir; ama onları cesaretlendiren, mütevazi ve yoksul bilginlerin, hesabına çalışan eğitimli kimselerin oluşturulmasına katkıda bulunan odur. Büyük kütüphaneleri olan odur; Sofokles'i, Vergilius'u, Dante'yi, Galile'yi Descartes'ı, Bossuet'yi, Montesquieu'yü, Voltaire'i okuyan odur. O okumuyorsa bile, bunlar onun evinde, onun çevresinde okunmakta, tadına varılmakta, takdir edilmekte ve dahilerin onlar için yazdıkları, şarkı söyledikleri ve tuvali renklerle doldurdukları bu aydınlanmış toplum, onların etrafında toplanmaktadır". Burjuvanın varlığını meşrulaştıran her şeyi sayan Thiers'in bu farkına varışına ekleyecek bir şey yoktur.

Burjuvanın bu temsili portresinin okunmasıyla ortaya çıkmakta gecikmeyecek itirazın altını hemen çizelim: Bu portre, Fransa'da oldukça kıt sayıda olan çok büyük bir burjuvanın portresidir; gördüğümüz üzere, 1840'ta yaklaşık 30 milyon Fransıza karşılık, seçmen sayısı 190.000'i geçmemektedir. Sadece bu nedenden ötürü "yasal ülke"ye mensup olan, tasvir ettiğimiz burjuva, gerçekte ancak çok küçük bir azınlığa denk düşmektedir. Ama bu azınlık, yöneten ve dolayısıyla, iktidarı elinde tutandır. Burada sadece siyasal iktidar sözkonusu değildir: Yönetim aygıtı bu azınlığın hizmetindedir; ancak, bu azınlık daha sonraları ve özellikle de 20. yüzyılda, kendini siyasal kişilerden giderek bağımsızlaşmış bulacaktır -ama hâlâ birçok istisnayla birlikte!- Öte yandan, bu azınlığın etkisi derinlere nüfuz etmektedir ve üstelik halkın önemli bir kesimi -Paris'te Ulusal Muhafız Birliği'ni oluşturanı-, çıkarla-

rı ve aile bağlantıları nedeniyle, bu etkiyi kabule tamamen hazırdır; hiçbir dükkân yoktur ki, aktif ve pasif yıllık bilançosuna büyük bankacı kadar dikkat etmesin; hiçbir küçük fırına yoktur ki, kendini büyük sanayinin yeni oluşan önemine sahip hissetmesin; hiçbir küçük rantiye yoktur ki, borsadaki değer değişimlerini, büyük finansçılarınkiyle aynı dikkatle izlemesin. Nihayet hiçbir taşra noteri yoktur ki, Cunin-Gridaine'i konuk etmek veya onun tarafından kabul edilmek düşüncesiyle kendini onurlanmış saymasın, ağzı kulaklarına varmasın.

Demek ki bu burjuva, "yasal ülke"yi geniş ölçekte aşan ve zihniyeti, bir kent insanı olmasına rağmen en küçük taşra kentlerine kadar uzanan bir sınıfı mükemmelen temsil etmektedir.

Bu durum bizim, eğer mümkünse, kökenlere kadar geri giderek, Fransa'daki burjuvanın bu portresinin esas unsurlarının bazılarını, ayrıntıları içinde görmeye götürmektedir. Bu unsurlar kentte oturuyor olması, servetinin genellikle ticaretten kaynaklanıyor olması, Roma Hukuku'nu yeniden keşfetmiş olmasıdır. Sonraki bölümler kronolojiyi bazen biraz bozuyorsa da, amacı Fransa'da burjuvazi tarihinin değişmez ögeleri olarak kalmakta devam eden bu unsurların kaynaklarına kadar inebilmektir.

İKİNCİ BÖLÜM
KENT

Burjuva kentte oturur, onu esas olarak herhalde bu belirlemektedir. Olguların deneyi bize bunu öğretmektedir: Bütün hayatı kentte geçmektedir, bizzat varoluşu, kentin gelişmesine bağlı olmuştur.

Nitekim, *burjuva* kelimesi bir tarih belgesinde ilk kez yeni bir kentin halkını ifade etmek için kullanılmıştır. Gördüğümüz üzere bu, 11. yüzyılda, bugünkü bilgilerimiz ışığında, çok kesin olarak 1007'de olmuştur. Anjou Kontu Foulques Nera'nın, Beaulieu-lès-Loches Manastırı'na bağımlı olan topraklar üzerinde kurulan yeni bir kentin halkının yararlanacağı serbestlikler, yeni biçme ve vergiden bağışıklığı garanti eden, daha önce zikrettiğimiz *carta* sözkonusudur. Bu bölgede bu yeni terimi, burjuva terimini ilk kez Latince biçimiyle buluyoruz: *Burgensis.*

Bu Beaulieu-lès-Loches *carta*'sına ve içerdiği *burgensis* terimine ilişkin koskoca bir çözümleme yapılabilir. *Carta* zaman aralığıyla birlikte ele alındığında, anlamlıdır. *Carta* gerçekten de, 11. yüzyılın başında, bir nüfus patlaması döneminde, *"bourg"*ların, yeni kentlerin yaygınlaşmasına ve bunların özellikle ticari karakterlerine tanıklık etmektedir; ve aynı zamanda bu *burgensis*'in, yeni bir insan tipini temsil eden bu burjuvanın ilham edeceği çekinmeyi de, ilginç bir şekilde açık etmektedir: *"si contra monachos burgenses insurrexerint...* eğer burjuvalar rahiplere karşı ayaklanırlarsa" demektedir metin. Bu *burgenses* kimdir? Zikredilen *carta*'da, çok basit ola-

rak, yeni kurulan kasabaya oturmaya gelenlerden söz edildiği farkedilmektedir: Kentte yaşayanlar. Ama, 11. yüzyılın başında bu, yeni bir olaydır; genelde bir malikânede..., yani toprağa dayalı, kırsal bir birimde yaşanmaktadır; o tarihten sonra Fransızcalaşan *bourg* terimi, önce etrafı surlarla çevrili bir kenti ifade etmiştir. Latinceye, *carta*'mızı kaleme alanlardan daha alışık olan dilde saflık yanlıları, bu kente *castellum* adını verecekler ve birçok yeni kent böyle adlandırılacaktır: Châteauneuf veya Neufchâteau gibi.

Burada vurguyu, kentlerin bu yayılmasının içerdiği girişim niteliklerinin üzerine yapmak gerekmektedir. Böylece, örneklerin çoğu itibariyla, büyümekte olan kentler gerçekten *yeni* olmaktadır. Eskilerin de büyüdüğü olmaktadır: Paris, Bordeaux, Toulouse gibi antik kentler, 11. yüzyılda kendi *bourg*larının kurulmasına tanık olmaktadırlar. Ama 20. yüzyıldaki nüfus artışının, çok nadir istisnalar dışında, varolan kentleri yüzey ve daha da önemlisi, yükseklik olarak, ölçüsüz bir şekilde büyütme gibi bir sonucu vardır; en uzak bölgelere kadar etki eden bu sonuç, 11. ve izleyen yüzyıllardaki kentsel genişlemenin damgasını taşımaktadır. Feodal dönemin ürünü olan bu kentlere rastlamak için, Fransa'da dolaşmak veya *Bucaklar Sözlüğü*'ne bir göz atmak yeterlidir: Tüm Neuville veya Villeneuve'ler, tüm Châteauneuf'ler veya Neufchâteau'lar, tüm Ferte'ler, Bastide'ler vs., aynı zamanda aziz adları taşıyanlar veyahut da Dampierre, Dompierre, Moûtier gibi sözcükler içerenler; bunların çoğu basit kasabalar olarak kalmışlardır, ama birkaçı da büyük kent haline gelmiştir, Lille veya La Rochelle onların arasından çıkmıştır. 19. yüzyıl tarihçilerinin üzerinde gizil bir anarşi durumu etkisi yaratmış olan, siyasal olduğu kadar ekonomik de

olan ademi merkeziyetçilik bugün artık aynı etkiyi yapmamaktadır, çünkü düzen kavramı ile merkezî devlet kavramı zorunlu olarak özdeş sayılmamaktadırlar.

Aynı şekilde, 19. yüzyılda, "kentsel özerklik hareketi"ni, senyörlere, krala veya kiliseye karşı bir cins isyan olarak gösterme adeti vardı. Gerçekten de, burjuvalar, bazı yerlerde özgürlüklerini şiddet yöntemleriyle elde etmek zorunda kalmışlardır; Laon'da, Le Mans'da, Corbie'de ayaklanmalar olmuştur; ama yerleşim bölgelerinin ezici çoğunluğu itibariyla, yeni bir kentin kurulması, tıpkı Beaulieu-lès-Loches'da olduğu gibi, dostane anlaşmalarla olmuştur. Öncelikle şaşırtıcı olan, üç asıra (veya yaklaşık) yayılan, 13. yüzyılın ikinci yarısında durulan ve ancak 14. yüzyılda tamamen yatışan bu hareketin gerektirdiği yayılma gücüdür; ikinci şaşırtıcı nokta - ama bu, o çağın birçok ayrıntısında ortaya çıkan bir çizgidir- burjuvanın o sıralar gösterdiği uyum duygusudur: Onlar her şeyi icad etmişlerdir.

Nitekim, kent büyük bir şato değildir. Küçük bir malikâne de değildir. O çağın toplumunda, *senior*'un, yaşlının, senyörün oturduğu şato, merkez, hayati düğüm noktasıydı. İstilalar çağında koşulların zorlamasıyla, kendisine geçimliğini sağlayan toprağa yeniden geri çekilme durumunda kalan halk, malikâne sayesinde yaşamakta ve oradan beslenmektedir; gerektiğinde şatoya -malikânenin tahkimli bölümü- ve, kendisini koruma işini ve düzen ile adaleti sürdürme görevini yüklemiş olan senyöre sığınmaktadır; serfin durumunda olduğu gibi, eğer tamamen senyörün hesabına çalışmıyorsa, ürünlerinin bir bölümünü ona vermektedir.

Daha Beaulieu *carta*'sında bile, manevi olanların dışında, artık hiçbir tahkimat söz konusu değildir: halk *bourg* alanında güvenlik içinde olacaktır ve

toprağın kendisine bağımlı olduğu senyör bile, halka, karşılığında, hayatlarını malikâneyi işleyerek kazanan köylülerden talep ettiği ödenti ve angaryalara tabi olmaksızın, kendi korumasından yararlanacağını bildirmektedir. Bunun anlamı, bu *burgensis*'in köylü olmadıklarıdır; demek ki toprağı işlemek zorunda değillerdir; onları en fazla ilgilendiren, serbestçe gidip gelebilmektir; oysa aynı dönemde köylüyü ilgilendiren *manant* olmaktır, yani *manere* terminin etimolojik anlamında, işlediği toprakta oturmak.

Burjuvanın özelliği yalnızca kentte oturmak değil, aynı zamanda, karşılığı uyrukluk olan şu senyör vesayetinden kurtulmuş olmasıdır; askerî savunmayı bile, örneklerin birçoğu itibariyla, kendisi sağlamayı düşünmektedir; burjuvalar her halükârda kendi kendilerini yönetmekte ve kentlerin ortaklaşa yönetimini sağlamak üzere doğrudan vergiyi, üründen değil de, kişiden alınan vergiyi icad etmişlerdir; örneklerin çoğu itibariyla, adaleti de kendi aralarında sağlamak istemektedirler. Belediye Sarayı'nda yükseğe konulan bir koltuk -hatta meydanda basit bir sıra-, kendi de bir burjuva olan yargıcın makamı olacaktır. Nihayet, örneğin günümüze kadar korunan Marsilya, Montpellier veya diğerleri gibi kentlerin statülerine yaptıkları gibi, birer örf derlemesi olan ve bazen koskoca bir cilt oluşturan kuralları kendileri koyacaklardır.

Kent ile şato arasındaki ilişkiler her ne olursa olsun, bunların gelişmelerinin eşanlı olduğunun altını çizmek zorunludur. Birçok sözümona tarihçi, olgularda olmayan bir yerine geçme konusunda teoriler oluşturmuşlardır: onlara göre, kent bir bakıma şatonun, burjuvaların büyük yayılma dönemine rastlanmaktadır; 11., 12. ve 13. yüzyıllarda böyle olmuştur ve öyle bir an gelmiştir ki, kent kuramı-

nın sona ermesine rağmen, şato yapılmaya devam edilmiştir. Nitekim, 14. ve 15. yüzyıllarda artık yeni kent yapıldığı görülmezken ve yeni özerklik *carta*'larına daha az rastlanırken, özellikle Fransa'da, hâlâ toplumsal bir rol oynadıklarını ve halkın savunmasını üstlendiklerini kanıtlayan askeri savunma araçlarını hâlâ içeren çok sayıda şato inşa edilmiştir; oysa izleyen yüzyılda şatolar özel konutlar haline geleceklerdir. Feodalitenin yerine geçen bir burjuvazi efsanesi, reddetmek için tarihlerin incelenmesinin yeterli olduğu, tarihsel bir hata üzerine kurulmuştur.

Kentlerin Çehresi - Kırsal dünyanın örfleri, Yukarı Ortaçağ -6., 9. yüzyıllar- adı verilen dönemde, yavaş yavaş oluşmuşlardır. Kentlerin çehresi ise, bir belgeden diğerine aşırı değişkendir. Bunların kurumları, özerklik *carta*'ları tarafından taslak halinde verilmektedir.

Kent bazen, adeta tam bir özerklikten yararlanmaktadır: *"commune"*ün ortaya çıktığı sırada, yani kent halkı ortak bir çaba halinde birleşerek, bunu bazen de karşılıklı bir yeminle belirlediğinde, bu insanlar ya bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir, ya bunu parayla satın almışlardır, ya da bir ödenti karşılığında pazarlıkla elde etmişlerdir: Bu burjuvalar bu arada, kendileri için esas olan vergi bağışıklıklarını ve yükümlülükleri kabul ettirmeye uğraşmışlar ve bu konuda antlaşmalar yapmışlardır. Bazı durumlarda, senyör onların askeri savunmasını sağladığından, her tür askeri yükümlülükten kurtulmuşlardır; çoğu zaman ise, bunun tersine, senyörün her türden müdahalesinden kurtulmak üzere, bu savunmayı kendileri üstlenmişlerdir; bu durumda kendi aralarında silahlı milisler oluşturmaktadırlar, ama bu birlikler kentten bir günlük yürüyüş mesafesinden uzağa gidemezler, çünkü sadece sa-

vunmaya yönelik rolleri vardır.

Duruma göre, *echevin*, rektör, konsül, *jurat* vb. adlarını alacak olan, kendilerini yönetecek kişileri, hemen her yerde seçimle belirleyecelerdir. Bazı kent mühürleri (çünkü tüzel bir kişi olarak, her kentin bir mührü vardır), bizim belediye meclisi üyeleri, kent meclisi diyeceğimiz kişileri temsil etmektedir. Her yıl, çoğu zaman Tüm Azizler Yortusu'nda, kent halkı meclis üyelerini tümden veya kısmen değiştirmek üzere, kurul halinde toplanmaktadır; seçilenler de genellikle kendi aralarından rektörü seçmektedirler. Arşivlerin korunduğu her yerde, kent statüleri, belediye meclisi tartışma tutanakları, feodal çağdaki kent hayatı hakkında bize canlı kayıtlar bırakmaktadır.

Ve çarpıcı olabilecek nokta, çoğu zaman daha geç tarihli bir yenilik olduğuna inanılan seçim uygulamalarıdır; diğer çarpıcı bir nokta, yazılı tanıklıklara sahip olduğumuz hemen her yerde, kadınların da erkekler kadar oy verdikleri olgusudur.

Burada beledi binalardan söz etmek zevkli olacaktır: hal, büyük meydanda önem kazanmakta olan Belediye Sarayı. Özellikle kuzey kentlerinde bu önem daha fazladır, çünkü buralara katedralin çan kulesinin dinsel hayatın anlamını vurgulaması gibi, laik hayatın anlamını vurgulayan bir belediye kulesi *(beffroi)* dikilmektedir. Bu katedralin kendini veya çoğu zaman belediye meclisi tartışmaları için toplantı yeri görevi gören kiliseyi de belirtmek gerekir.

Chartres gibi bazı kentler, sokak adları boyunca, Ortaçağ hayatının damgasını, mesleklerin gruplandığı çeşitli mahalleleriyle birlikte korumuşlardır. Mesleklerin belli mahallerde toplanmaları, hammadde dağıtımını ve aynı zamanda müşteriler için alış verişi kolaylaştırmaktadır. Genelde kentin yu-

karısında, bir nehrin veya sırf bu iş için yapılmış bir kanalın yanında mezbaha, tabakçılık-sepicilik ve bunların yan iş kolları yer almaktadır: kasaplar, sepiciler ve dericiler vs. Ekonomik ve toplumsal hayatın bu görüntüleri, burjuvaların hayatının çerçevesi olan kentin, 12. yüzyıldan itibaren kaydettiği gelişmeyi çok iyi temsil etmektedir.

Eğer dikkatli bir şekilde bakılacak olursa, bugün bile yeni kentleri, Arap veya Norman istilaları sırasında yapılmış olan surların gerisine çekilmiş olan eski kentlerden ayıran şeyleri farketmek mümkündür. Yeni kentleri, Villeneuve-sur-Lot veya Kuzey'deki Catillon-Sur-Sambre'da olduğu gibi düzenli planlarından; aynı zamanda Dordogne'daki Monpazier veya Villefranche-de-Rouergue'de olduğu gibi, tüccarların mallarını yağmur ve güneşten koruyarak açmalarına olanak veren "örtülü"lerle çevrelenmiş ana meydanlarından tanımak mümkündür. Ortaçağ kentlerinin doğumuna egemen olan icat duygusu, örgüt zihniyeti, egemen bir kaygıyı açığa çıkartmaktadır: Kentte oturmaya gelecek insanların ihtiyaçlarına cevap verebilmek. Birkaç ayrıntıyı belirtelim. Daha sonra Amerikan kentlerinde de yapılacağı gibi, düzenli bir kent kesimini belirleyen, geleceğin dümdüz caddelerini toprak üzerine çizen ölçümcülere başvuruyorlarsa da, inşaatçılar çevreyi de hesaba katmaktadırlar; örneğin sürekli rüzgârın estiği Aude Vadisi'nde, Bram gibi küçük bir kent, rüzgâra karşı bir engel oluşturmak ve korunaklı bir alan yaratmak üzere, daire şeklinde bir plana göre kurulmuştur.

Bu yeni kenti, insanların kolaylıkla rastlaşabilecekleri bir merkez, bir meydanla donatma kaygısı vardır. Örneklerin çoğunda merkezî veya hafifçe yana kaymış olan bu meydan, yapıldığı tarihteki farklı uygarlıkların karakteristliklerini taşımakta-

dır; meydan, klasik dönemde geometrik bir perspektif kaygısına cevap vermektedir; caddeler, ortasına konulmuş heykeli değerlendirmek üzere kentin merkezine çıkmaktadırlar; Paris'te 17. yüzyılda Victoires ve 18. yüzyılda da Vendôme Meydanları böyle inşa edilmiştir. Feodal dönemde egemen olan ise, bir yanıyla işlevsel veçhedir; caddeler meydanı çevrelemekte ve merkeze değil de, arabaların fazladan bir tur atmalarını önlemek üzere, köşelere açılmaktadırlar; ve bu meydan pazar olarak da işe yaramaktadır, dolayısıyla üstü kapalı kısımları bulunmaktadır; nihayet o dönem insanının hayatını ve uğraşlarını oluşturan her şey burada bulunmaktadır: Belediye Sarayı (yönetsel ihtiyaçları) Kilise (dinsel ihtiyaçları). Kısaca en basit ekonomiden, yani ev kadınlarının alış verişinden, ibadete ve ruhani hayata kadar, her şey burada olup bitmektedir. Meydan, hayatın en çok dolaşılan canlı merkezini temsil etmektedir.

Yeni kentlerin ortaya çıkışını gören bu dönem, şu Beualieu *carta*'sının dile getirdiği şeyi tamamen takdir etmektedir: Bu *carta*, 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirgin bir şekilde kanıtlanan bir nüfus patlamasına tanıklık etmektedir; vergi bağışıklığı konusunda sahip olduğumuz en eski *carta* olan Morville-sur-Seille *carta*'sı, 967'ye kadar geri gitmektedir ve bu hareket yavaşlamasına karşılık, 13. yüzyılın sonundan önce sona ermeyecektir; çok yakın zamanlara kadar hâlâ bir terör ve yıkım dönemi olarak bakılan 1000 yılındaki bu dönemeç, gerçekte yaşam tarzları artık o anın toplumuyla uyuşmayan ve kendilerine bir yer oluşturmaya başlayan yeni insanların ortaya çıkışına tanık olmuştur.

Bu *carta* Fransa topraklarından kaynaklanmıştır. *Bourg* kelimesi Germence kökenlidir. Ama *bur-*

gensis Fransa'da ortaya çıkmıştır ve daha sonra *burjuva* terimi tamamen Fransızcaya özgü olarak kalacaktır. Alman Werner Sombart, burjuvaziyi genel olarak incelediği kitabında *Der Bürger* değil de, *Der bourgeois* adını vermiştir: Başka hiçbir terim, burjuva kadar kesin ve zengin bir anlam içermemektedir.

Öyleyse, Avrupa'nın geri kalan bölümüne yayılmasına rağmen, tamamen Fransız olarak kalan bir olgunun Fransa'daki kökenini ve gelişimini incelemek önem kazanmaktadır.

Kentin Dönüşümleri - Ancak, kentin kent olarak ilk dönüşümleri Fransa dışında, Flaman topraklarında meydana gelecektir. 1303'teki Courtrai Savaşı Fransa kralı Yakışıklı Philippe'in ordusunun Bruges'ün küçük dokumacı ve tokaççıları tarafından -bunlar senyör ardılları olan Guillaume de Juliers ile Jean ve Guy de Namur tarafından yönetilmektedirler- dağıtılıp, yokedildiği ilginç bir tarih kesiti sözkonusudur.

Bunu anlayabilmek için, kent halkının 13. yüzyıl süresindeki evrimini izlemiş olmak ve yoksullar ile mülk sahibi zenginler arasındaki giderek artan kopuşu farketmiş olmak gerekir.

Olgu hemen her yerde aynıdır; artık kentlerde, nutukçu bir eda ile "yağlılar" ve "sıskalar" diye adlandırılanlar vardır ve Rutebeuf gibi bir şair, daha 13. yüzyılda "zengin" sıfatını "burjuva" kelimesine yapıştırmaktadır. Aynı izlenim, tamamen tarihsel olan belgelerden de edinilmektedir: Sözleşmeler, çeşitli düzenlemeler, anlaşmalar, ayaklanmalardan sonra varılan uzlaşmalar vs.. Çünkü kentlerde sık sık isyan, ayaklanma ve grev patlak vermektedir, hukukçu Beaumanoir gibi o çağı yaşayan insanlar bu uyuşmazlıkların kaynağını mükemmel bir biçimde çözümlemişlerdir. Bu uyuşmazlıklar hemen

daima kötü bir adalet yönetiminden ve daha da ötesi, vergilerin eşitsiz dağılımından kaynaklanmaktadırlar. Kentlerde beledi görevleri en zenginler ele geçirmektedirler, çünkü Beaumanoir'in dediği gibi, "halk onlardan çekinmektedir", zenginler beledi yüklerin paylaştırılma yetkisini ellerinde tutmaktadırlar ve bu yükleri en yoksulların sırtına bindirirken, kendileri ve ailelerini bağışık tutmaktadırlar ve Beaumanoir "böylece tüm yük yoksul insan topluluğunun üstüne binmektedir" sonucuna varmaktadır.

Commune'ü yaratmış olan ortaklık zihniyetinin yerine kopukluklar, kısa bir süre sonra da ayrılıklar geçmektedir. "Burjuva" terimi, kentlerde gayri menkul sahibi olanları ifade etmeye başlamıştır. 13. yüzyılın sonundan itibaren, burjuva mal sahibini işaret etmektedir. En zenginler kentin topraklarını bile ele geçirmişlerdir, en yoksullar ise civara, surların dışına atılmış durumdadır. Böylece Flandre'dakiler gibi olan sanayi kentlerinde, zengin burjuvalar kentin konutlarını işgâl ederlerken, "mavi tırnaklar" diye küçümseme ile ifade edilen, dokumacı veya boyacılardan oluşan "küçük insanlar" ise, surların dışındaki mahallelerde yaşamaktadırlar. Bu nedenle, Ypres'deki emekçilerin Courtrai Savaşı'ndan sonra ilk işleri, zenginler ile yoksullar arasındaki bu ayrımı silmek üzere, sınırları yıkmak olmuştur.

Karşıtlıklar her yerde bu kadar kesin değildir, ama kentlerdeki karışıklıkların sıklığı ve bu karışıklıkların en yoksul halk kesimiyle, artık "burjuva" kelimesinin sadece onlar için kullanıldığı en zenginler arasındaki zıtlıktan kaynaklandığı bir olgudur. Gerginlikler Fransa'da, Flandre'da veya kısa bir süre sonra İtalya'da olduğundan daha az vahimdir ve her seferinde barışçı yollardan çözülmektedir, ama

derin karşıtlıkları da açığa çıkartmaktadırlar: Beauvais'de bizzat kral, zengin burjuvalarla, bu kez kentin piskoposunun desteklediği halkın alt kesimleri arasındaki uyuşmazlıklara birçok kere müdahale etmek zorunda kalmıştır. Kentlerin çoğu bu iç uyuşmazlık durumunun bedelini ağır ödeyecektir: Bu kavgaların sonunda bağımsızlıklarını yitireceklerdir.

Süreç hemen her yerde aynıdır. Provins örneği anlamlıdır. 1279'da kentte ayaklanma çıkmıştır: belediye başkanı -Guillaume Pentecôte- katledilmiş, belediye meclisi üyelerinin çoğunun evinin de aralasında olduğu birçok ev yağmalanmıştır. Ayaklanma, aşırı derecede borçlu olan kent maliyesindeki açığı kapatmak üzere, yeni bir verginin konulmasıyla patlak vermiştir. Bu karşıklıklar 50 veya 60 yıl içinde, devrevi olarak tekrarlanmaktadırlar: 1344'de kralın veya daha doğrusu görevlendirdiği kişinin girişimiyle, halkın tümünün katılmasıyla bir kurul toplanmıştır. Bu kurulun tutanakları saklanmıştır; tutanaklar papazların ruhani çevrelerine göre gruplanmış 2701 kişinin oy verdiğini göstermektedir. Adlar ve meslekler belirtilmiştir; oy verenlerin 350'si kadındır. Sorulan soru şudur: *commune* korunacak mıdır, korunmayacak mıdır? Yani kentsel özerklik sürdürülecek midir? Sadece 156 oy *commune* ayrıcalıklarından yanadır; diğerlerinin tümü "sadece kral tarafından" yönetilme iradesini beyan etmişlerdir. Değişikliği simgelemek üzere, çalışma ve dinlenme saatleri artık belediye kulesinden değil de, kraliyet kilisesinin çanıyla ilân edilecekir. Böylece kötü yönetim bağımsızlığın yitirilmesine yolaçmakta ve kelimenin esas anlamıyla *commune* yönetiminin defterini düren bir devrimi harekete geçirmektedir

Bu süreç 15. yüzyılın ikinci yarısında tamamla-

nacaktır: *Commune*lerin, yani krallık içindeki kentlerin tarihi sona ermiştir. Bunların çoğu bizzat kendi sınırları içinde oluşan burjuva oligarşilerine teslim olmaktansa, kralın otoritesine boyun eğmeyi yeğlemiştir. Ama farketmemiz gereken nokta *commune* hareketinin doğumundan çöküşüne kadar, 500 yıllık bir süreyi kapsadığı yani burjuvazi tarihinin önemli bir bölümünün burada aktığıdır.

Paris - Fransa'da bir kent istisnai bir kadere sahip olacaktır: Paris. Burjuvazinin tarihi kentinkine bağlı olduğundan burjuvazi Paris tarihi tarafından geniş olarak belirlenecektir.

İlk eşik 13. yüzyılın iyice sonunda veya daha doğrusu 14. yüzyılın başında, Yakışıklı Philippe'in saltanatıyla birlikte aşılmıştır. Paris işte bu tarihten sonra yalnızca kralın asıl ikâmetgâhı olmakla kalmamış, aynı zamanda, daha önceleri gezgin olan ve artık Paris'te sabitleşen belli sayıda kurumun, örneğin parlamentonun merkezi haline de gelmiştir. O tarihe kadar Fransa'nın değişik başkentleri olmuştur: Laon'un, krallığın "başkenti" olabileceğini düşünmek bize bugün olağandışı gelmektedir. Orléans bu rolü daha sonra ve daha uzun süre oynamıştır. Ama ancak Yakışıklı Philippe döneminde kral genellikle Paris'te ikâmet etmekte ve özellikle de mahkemesini ve krallığın en büyük parçasını kapsamaya başlayan kendi malikânesinin mali yönetim örgütünü burada yerleşik hale getirmekteir.

İkinci eşik, 15. yüzyılın ikinci yarısında, XI. Louis döneminde aşılmıştır; artık, Yüz Yıl Savaşları denilen bir büyük sefalet, savaş, salgın ve kıtlıklar döneminin sonuna gelinmiştir. Paralı asker birlikleri tarafından gücünün sonuna kadar kemirilmiş tükenmiş olan krallık, normal bir hayat yaşamaya başlamıştır. Öte yandan XI. Louis kentlere, burjuvaların ihtiyaçlarına özel bir dikkat göstermekte ve

Paris, onun saltanat döneminde, ayrıcalıklı bir önem kazanmaktadır. İşte, krallık postasının Paris'ten başlayarak kurulması ve işlemeye başlamasıyla daha da önem kazanacak olan bir karayolu ağı, başkentin etrafında bu sıralarda oluşmaya başlamıştır. Fransa fizyonomisinin temel bir çizgisi bu dönemde sabitleşmektedir. Demiryolları 19. yüzyılda Paris çevresinde halkalar çizmeye başladığında, bütünü itibariyle karayollarının çizgisini izlemekten başka bir şey yapmayacaktır. 18. yüzyılda, d'Argenson ülkeyi, koca bir kafası ve her yere yayılan iplik gibi bacakları olan bir örümceğe benzetecektir. Bu imge, I. François'dan itibaren tamamen monarşik hale gelmiş bir krallığa bütünüyle uymaktadır. Paris'in bu önceliği o kadar uzağa gitmektedir ki, XI. Louis ve ondan önce de VII. Charles, krallığın diğer kentlerini, Paris kurumlarından aldıkları ilhamla örgütleyeceklerdir: Üç yüz yıl sonra lonca olarak adlandırılacak olan meslek birlikleri, krallık emirnamesiyle, tüm mesleklerin genel rejimi haline getirilmiştir; bunun anlamı, belli bir mesleğe üye olanların, kent toprakları içinde, bu mesleğin tekeline sahip olacaklarıdır. Bu zaten, en azından 13. yüzyıldan itibaren tekel hakkıyla birlikte, birlikler halinde toplanmış olan Parisli zanaatkârların rejimiydi. Ama 13. yüzyılda istisna olan 15. yüzyılda, sonra da bu yöndeki krallık emirnamelerinin çoğalarak, meslek birliklerini her yerde -veya loncaları- Paris modeline göre kurdurduğu 16. yüzyılda kural haline gelmiştir.

Gerçekte bir Versailles aralığı olmuştur: Kral yüz yıl kadar Paris dışında ikâmet etmiş, yakın danışmanları da onu izlemişlerdir. Ama yönetim organları, Parlamento, Maliye vs. Paris'te kalmıştır ve kuşkusuz 17. yüzyılda ve XIV. Louis'nin çevresinde olmak üzere, Paris ile taşra arasındaki mesafe en aşi-

kâr biçiminde ortaya çıkacaktır. Parislinin veya aynı şey demek olan Saray'ın, Paris veya Versailles olmayan her şey karşısındaki küçümsemesi, krallık iktidarının candan hizmetkârı olan Molière'in oyunlarında sergilenmektedir. Zaman içinde binlerce ve binlerce kişiyi güldürmüş olan *Monsieur de Pourceaugnac* oyununu görmüş olmak yeterlidir. Bu oyun bütünüyle, taşrada oturmaktan başka bir kabahati olmayan küçük soylu karşısındaki derin küçümsemeyi anlatmaktadır. Oyunda küçük soylu, tıpkı kadına belli bir eğitim ve farklılık vermek isteyen *Précieuse*lerin (17. yüzyılda tavır ve konuşmalarıyla öne çıkan kadınlar Ç.N) gülünç oldukları gibi, taşrada yaşıyor olmaktan ötürü gülünç olmaktadır. M. de Pourceaugnac taşralı küçük bir soyludur; Roma döneminde kentlerin çok gelişkin olduğu Auvergne'den gelmektedir; ama klasik dönemde, buralara ulaşma güçlüğü bu kentleri yüzüstü bırakmıştır; piskoposların -bunlar bilindiği üzere 16. yüzyıldan itibaren kral tarafından atanmaktadırlar- oturmayı reddettikleri şu "boklu piskoposluklar" için olduğu gibi, bu kentlerden de aynı hor görmeyle söz edilmektedir. Bunun anlamı, küçük soylumuzun saraylıların şamar oğlanı olmaya hazır olduğudur. (*)

Kentle kır, taşra ile Paris arasındaki ilişkilerin gelişiminin toplumsal bir evrimi kente bağlı burjuva uygarlığının yükselişini yansıtıp yansıtmadığı sorulabilir.

Bu açıdan iki dönem resmolmaktadır: burjuvazinin, senyörlük hayatına paralel olarak geliştiği (11.-13. yüzyıllar arası dönem) ve kentin kırsal alanda benzeri olmayan şekilde geliştiği, 15. yüzyıl

(*) Bakanlar Kurulu'nun Lyon'da toplantı yapması projesine yankı olarak, Paris basını bu şakaların daha az komiklerini tekrar tekrar gündemine almıştır. (5-6 Eylül 1974).

sonuyla 18. yüzyıl sonu arasındaki dönem. Aşağı yukarı aynı sürelere sahip olan bu dönemler, burjuva tarihi açısından çok farklı iki aşamayı temsil etmektedirler. Ve ikinci aşama uygarlığı temsil eden veya ettiğini iddia eden dönemdir; kırsal kesim artık şatoların, manastırların, kırsal kiliselerin oluşturduğu kültür, bilgi, *"courtoisie"* (kibarlık, terim bilindiği üzere malikâne *cour*'undan, avlusundan gelmektedir) merkezlerini artık bilmemektedirler. Kent tüm kültürel faaliyeti kendinde toplayacak, bir uygarlığı kuran tüm ifade biçimlerini kotaracak ve Paris de, ekonomik ve bilimsel gelişmeden başlamak üzere, artık ancak kentte geliştirilebilecek her şeyi kendinde toplayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TİCARET

Burjuva ortaya çıktığı andan beri kentte oturan kişiyse, en eski metinlerden itibaren, bu kelimenin aynı zamanda tüccarın eşanlamlısı olduğu farkedilmektedir. *Burgensis vel mercator*; bu iki terim eşdeğer sayılmaktadır. Eğer kentin kendisinin de ticaretten, fuarlardan, pazarlardan doğduğu düşünülecek olursa, bunda şaşılacak bir yan yoktur. İster büyük, ister küçük olsun, kent, öncelikle malların depolanma ve satışların örgütlenmesi ihtiyacından kaynaklanmaktadır: Böylece nehirlerin, yolların kesişme noktalarında, hac yollarının menzillerinde vb. oluşmuştur.

Burjuva teriminin *tüccar* anlamında kullanılması, Fribourg vergi bağışıklığı *carta*'sı gibi tarihsel belgelerde olduğu kadar, edebi metinlerde de aşağı yukarı sabit bir olgudur. Büyüyen eski kentlerde, burjuvaların oturduğu yeni kesim olan *bourg*'un, tüccarların oturduğu yer olması oldukça anlamlıdır. Ve bir 13. yüzyıl şiiri *(Mahieu'nün Yakınmaları)*, tartıda hile yapan tüccarlara saldırırken, "burjuvalar"a ve "malları"na yönelmektedir: Tüccar burjuvadır ve tersi.

Eseri, özellikle ikinci yarısında olmak üzere, 13. yüzyıla egemen olan büyük şair Rutebeuf için de aynı durum sözkonusudur. Yazdıkları okunduğunda, burjuva teriminin ticaret ve aynı zamanda zenginliğe ve özellikle de, ticaret yoluyla elde edilmiş zenginliğe bağlı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Zengin burjuvalar başkalarının rızkıyla,
Doldurursunuz işkembenizi...
Buğdayı büyük satmayı seversiniz.
Ucuza alıp, pahalıya satmayı
Ve tefecilik yapmayı ve insanları aldatmayı.

Başka terimlerle "buğdayı büyük miktarlarda satmayı (bu da, buğdayı elde ettikten sonra bir süre saklamayı gerektirmektedir), ucuza alıp, pahalıya satmayı, faizcilik ve hile yapmayı seversiniz".

En azından 13. yüzyılın sonuna kadar, burjuva denildiğinde tüccar ve zengin tüccarın anlaşıldığını gösteren alıntıları buraya yığmak mümkündür. Belirtelim ki, terimin henüz hiçbir küçümseyici nüansı yoktur. Rutebeuf burjuvayı, yani zengin tüccarları suçlayarak eleştirmektedir, ama burjuva terimine henüz hiçbir ayıplama ifadesi yüklenmemiştir. Basılmadan kalmış küçük bir metinde, *Ruhun Aynası* adı verilen ve bir rahibenin Blanche de Castille'e yönelttiği bir ruhsal yaşam denemesinde "melekleri burjuva olan bu kentin burjuvası olacaksınız" denildiğini işaret etmek eğlenceli olacaktır; bunun sonucu olarak, 1240'lar civarında burjuvaları, bundan hiç de şaşkınlığa düşmeden, melek görüntüsü içinde hayal etmek mümkündür.

O dönemde, kendi emeğinin ürününü satana değil de, yeniden satmak üzere satın alana tüccar denildiğini kaydetmek önemli olmakladır. Fırıncı, ayakkabıcı, kasap, kelimenin tam anlamında tüccar değildirler. O zamanın tüm metinleri, ihtiyaç duyulabilecek maddeler getirmek üzere bir ülkeden diğerine, bir bölgeden diğerine dolaşanlara tüccar demektedir.

Hiçbir ülke kendi başına idare edemez,
Bu yüzden tüccarlar çalışır, emek sarfeder,

Ülkede eksik olanı, diğer tüm krallıklardan getirmek üzere.

Marsilya gibi bir ticaret kentinin statüleri incelendiğinde, yerel perakendecinin, satmak üzere satın alanın, dar sınırlar içinde tutulduğu farkedilmektedir; bizzat burjuvalar tarafından konulan kurallar, onun faaliyetine engel olmaktadır.

Böylece, iaşenin bir bölümünün deniz yoluyla sağlandığı bu kentte, tahılların satılabileceği yer, ciddi bir şekilde denetlenmektedir; kente buğday boşaltan kişinin, özel alıcılara, yani kendinin ve ailesinin gıdası için alanlara, "ama perakendecilere hayır" olmak koşuluyla, istediği yerde satış yapabileceği belirtilmektedir. (I. Kitap, Bölüm 49) Denizden veya karadan getirtilen buğdayın satışı, *sine fraude revenditionis* yapılmalıdır: Yani bunun yeniden satışı hile sayılmaktadır. Tahta ve tuğla gibi inşaat malzemeleri için de aynı önlem alınmaktadır. Yeniden satmak üzere satın alanların hilesini önlemek üzere, her şey rıhtımda kentin dürüst adamlarının gözetiminde boşaltılmak zorundadır. Boşaltmadan sonraki üç gün içinde, yeniden satacak olanların alım yapması yasaklanmıştır: Yasağa uymayanlar alım başına 10 lira ile cezalandırılmıştır. Ve bu aradan sonra, yeniden satacak olanın alım yapmasından sonraki sekiz gün içinde, basit *civis Massilie*, Marsilya yurttaşı, perakendecinin kârla satmak üzere alım yaptığı fiyattan satın alabilir. Perakendeci ancak bu çifte aralıktan sonra faaliyetini icra edebilir (I. Kitap, Bölüm 51). Balık için de aynı durum sözkonusudur. Balıkçılar balıklarını balıkhanede "ancak yeniden satmamak koşuluyla", özel alıcılara satmaktadırlar. Perakendeciler öğleden önce, ancak kötü kalite sayılan, ağla yakalanmış küçük balıkları satın alabilirler. Öte yan-

dan, perakendeciler ancak özel bir pazarda iş görebilirler ve başka yerlerde satış yapanlar için 20 *sou*'luk bir ceza öngörülmüştür.

Yeniden satmak üzere almak, yani asıl ticaret, demek ki denetlenmesi ve az veya çok ağır cezai yaptırıma bağlanan kurallar ile kesin sınırlar içinde tutulması gereken bir faaliyet sayılmaktadır. Bu o dönemin sabit bir kuralıdır. Marsilya örneğini verdik, çünkü çok belirgin bir tüccar kent söz konusudur, ama tüm kent nizamnamelerinde aynı özellikler bulunmaktadır: Üretici ile tüketici arasındaki doğrudan ilişki korunmaya çalışılmakta; haksız bir kâr elde etmek üzere başkasının emeğini satın aldığı için, her zaman hile yaptığından kuşku duyulan aracı hor görülmektedir.

Ancak kârın olağan görüldüğü bir durum bulunmaktadır: Tüccar, kentte olmayan şeyleri bulmak üzere uzağa gittiğinde kâr olağandır. Böylece o dönemde gelişen ticaret, kelime anakronik olmasa da, uluslararası olmaktadır. Büyük ticaret, deniz ticareti veya her halükârda uzak mesafe ticareti; çok sayıda örnek bu tüccarları sürekli olarak yollara düşmüş göstermektedir. Finchaleli Godric veya hayatı çok iyi bilinen Romano Mairano gibi kesin örnekler verilebilir. İngiliz olan Godric, Norfolklu bir köylünün oğlu olup, 12. yüzyılda denizci-tüccar hayatını sürdürerek, Londra'dan veya Bristol'den La Rochelle veya Cenova'ya veya Yakın Doğu iskelelerine doğru, denizlerde bir limandan diğerine dolaşmıştır. Bu işi, kırkına doğru hidayete erip, kazanç ve ticaretten vazgeçerek, keşiş olana kadar sürdürmüş, 1170'de aziz havası içinde ölmüştür. Romano Mairano'ya gelince, o, 25 yıl süresince, ticaretinin merkezi olan İskenderiye'ye gitmek üzere her yıl denize açılan Venedikli bir tüccardır (1164-1189).

Nitekim feodal dönem ticaretini belirleyen, onun

gezginci karakteridir. Nazım bir oyun olan *La Dit des Marchands,* bu tüccarların nasıl

"dünya üzerinde giderler,
çeşitli şeyler almaya"

gittiklerini coşkulu bir şekilde göstermektedir.

Bunlardan bazıları İngiltere'ye, bazıları İspanya'ya, bazıları Brötanya'ya gitmekte, bazıları da Paris'e gelmekte, sonra evlerine dönmektedirler.

Ticaretten döndüklerinde,
evlerini yaptırtmakta...
komşularına eğlence düzenlemekte,
sonra hacca gitmektedirler,
... "tekrar ticarete çıkana kadar".

Toptan ticaret yapan bu tüccarlar tehlikelerle karşı karşıyadırlar: Karayollarında haydutlar, denizde fırtına veya korsanlar. Kazançları, zorluklara ve tehlikelere karşı sürdürdükleri hayatla meşrulaşmaktadır. O sıralar Avrupa ile Yakın Doğu'yu birleştiren ve Champagne fuarlarına eğilen bu yaygın hareketin taşıyıcıları bunlardır. Batı ülkeleri esas olarak kumaşlarını ihraç etmektedirler; bunun karşılığında tüccarları Doğu'ya çeken konserve ve yemek yapımında çok kullanılan karabiberden, zencefil, karanfil, çeşitli eczalar ve hepsinin de temeli misk olan kokulara varana kadar baharattır; kızılkök veya çivitotu gibi bazılarının Avrupa'da yetişmesine rağmen, erguvan tanesi gibi çok beğenilen birçoğunun ithal edilmek zorunda olduğu boya hammadelerinden ise söz etmeyelim. Bunların hepsi de değerli ürünlerdir. Baharat tüccarı anlamına gelen baharatçı, sonunda tüccarı ifade eden en mükemmel kelime olmuştur. Tıpkı daha sonra ABD'de, büyük kentten ecza ürünleri almaya gittiğinde, dükkânına *-drugstore-* kentte bulunmayan her tür-

lü eşya, elbise, mutfak araçları, aletler vb. getiren eczacı gibi.

Tipik Bir Tüccar: "Kumaşçı" - İstifçiliği ve tekelleri önlemek, tüketici ile üreticinin doğrudan bağlantısını sürdürmek üzere alınmış olan birçok önleme rağmen, çok sayıda küçük olay bize, 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, şurada veya burada ayaklanma veya toplumsal karışıklıklar gibi sonuçlara yolaçan çok sayıda suistimalin meydana geldiğini göstermektedirler.

"Yağlılar" ile "sıskalar", halk ile burjuva hanedanları arasında açılan uçurum, kent topraklarının zenginliklerin ve muhtemelen beledi görevlerin, hiç değişmez bir şekilde tüccar olan aileler tarafından ele geçirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ele geçiriş özellikle, Batı'nın büyük sanayisi olan kumaşın üretildiği kentlerde gözle görünür haldedir. Oysa *kumaşçılar* artık çoğu durumda imalatçı değil de, kumaş tüccarlarıdır. Özellikle Flandre'da kumaşçı, her zaman İngiltere'den gelmekte olan yünü satın alıp, dokumacıya veren ve karşılığında, üzerinde anlaşmaya varılmış bir ağırlıkta dokunmuş kumaş isteyen ve bunu tokaççılara ve boyacılara veren, nihayette de Champagne fuarlarında veya Doğu Akdeniz'e kadar uzaklarda satan kişidir. Böylece tüccar, toptancı, üreticiye oranla üste çıkmıştır: Üreticinin emeğini kullanan, hammaddeyi dağıtan, sonra da geri alan odur. Üreticinin kârı da onun eline geçmiştir, çünkü şimdi onun ücretlileri haline gelmiş olan üç üretici kategorisi arasında eskiden dağılmakta olan kârı tekeline almıştır: Dokumacı, boyaca, tokaççı, yün üreticilerinin ise sözünü etmiyoruz.

Bu kumaşçıların en olgun örneklerinden biri, Georges Espinas'nın kent arşivlerine dayanarak faaliyetini ortaya çıkarttığı, Douaili bir burjuva

olan Jean Boinebroke'tur. Onun öyküsü bugün iyi bilinmektedir. O dönemde, yani 13. yüzyılın ikinci yarısında, yatay yoğunlaşmayı icad eden kumaşçılardan biri olduğunu kalın çizgilerle hatırlatalım: İngiliz yünlerini büyük ölçekte satın almak, dokumayı özelliği haline getirmiş olan Douai kentindeki işliklere hammadde dağıtmak, sonunda kumaşları Champagne fuarlarında satmak. Jean Boinebroke ticari işlemlerinden elde ettiği kârları toprağa yatırdığı için, tek başına Doui'deki gayri menkullerin büyükçe bir kısmına sahiptir. Foulons Caddesi aşağı yukarı tamamen ona aittir, bunun anlamı, bu sokağın kiracılarının onun için çalıştıklarıdır. 1243-1280 arasında, yani yaklaşık 40 yıl içinde arka arkaya dokuz kere belediye meclisi üyesi olmuştur. Böylece istediği gibi suistimal yapmıştır, iyi para karşılığında kötü yün vermiş, küçük insanları, korkutarak, ücretlerini kendi mülklerinden gelen buğday cinsinden almaya zorlamış, hatta bazı durumlarda borçlarını ödememiş ve yönettiği kentin koyduğu kuralların tersine davranmıştır; böylece Douai statüleri, yangından korunmak üzere tüm çatıların kiremitle kaplanmasını şart koşarken, bir evin üstünü samanla kaplamıştır.

Jean Boinebroke tipik bir kişidir, sınırsız bir güce sahip olan kişilerin başvurabilecekleri aşırılıkları tek başına özetlemektedir. Kentlerin çoğunda belediye kuralları, bizzat burjuvalar tarafından formüle edilmişlerdir; oysa aynı sıralar birçok kentte patlak veren karışıklıklar, bu örneğin tek olmadığına tanıklık etmektedir.

Uygarlık ve zihniyet, kentsel düzenlemelerin öngördüklerinin tersi yönde gelişeceklerdir. Her şeyden önce, bizzat ticaretin karakteri 14. yüzyılın başından itibaren değişmektedir. Bazen İtalyan bankacı-tüccarları Peruzzi ve Bardillerinki gibi gü-

rültülü iflaslarla öne çıkan Champagne fuarlarının çöküşüne tanık olunmaktadır. Bunun çeşitli nedenleri vardır: Örneğin Fransız-İngiliz savaşları sırasında Kuzey Fransa yollarının güvenilmezliği veya daha da basit olarak, Arcellesli Gandoufle gibi birkaç tüccarın elinde, daha büyük servetlerin yoğunlaşması. 15. yüzyılın başında, bu İtalyan tüccar, Paris'in en fazla vergi ödeyen tüccarıydı. Bu dönemde ticaret sabitleşmektedir.12. yüzyılda tüccar yolculuk yapan, yani tehlikeye atılan kişiyken, 200 yıl sonra, 14. yüzyılda, tüccar sabit hale gelmiştir; belli bir yerde oturmakta, ticaret yapılabilecek çeşitli piyasalara memur ve acenta göndermektedir.

Bu durumun sonucunda, bazen etkileyici mektuplaşmalar ortaya çıkmaktadır. Örneğin arşivlerinde 500 tane kadar muhasebe defteri ve sicilin, 150 binden fazla mektubun, yaklaşık 300 ortaklık sözleşmesinin, 400 sigorta sözleşmesinin ve binlerce kambiyo senedi ve çeşitli ihbarnamenin yer aldığı şu Pratolu tüccar Datini tarihçiler için değerli bir araştırma hazinesi oluşturmaktadır. Geçen yüzyılda keşfedilen bu arşivler, bugün tarihçi için gerçek bir madendir ve o zamanın iş adamının olağanüstü faaliyetini anlama olanağını sağlamaktadır. O dönem biraz karışıktır, çünkü 1335'e doğru doğan Datini Kara Veba'nın dehşetli dönemini yaşamış (1348) ve ticaretini Fransız-İngiliz savaşlarına, Papalığın Avignon'a taşınarak bölünmesine rağmen sürdürmüştür. Datini, Flandre, İtalya, Fransa, Bruges, Paris, Londra'da olduğu kadar, İtalyan kentleri Venedik, Cenova veya İspanyol kentleri Valencia, Mayorka gibi çağının tüm tüccar kentlerinde de şubeler açtıktan sonra, 1410'da ölmüştür. Datini bu şubeleri Avignon'dan veya kendi kenti olan küçük Prato'dan yönetmekteydi.

Etienne Marcel - Bu aynı 14. yüzyılda Fransa'-

da sahnenin ön tarafının bir tüccar çehresi tarafından işgâl edilmesi oldukça anlamlıdır. El kitapları ve muhtıralarda varlığını sürdürmeye devam eden, bu Ortaçağ zamanlarına ait nadir adlardan biri Etienne Marcel'dir. Paris Belediye Sarayı'nın Seine'e bakan ön cephesine onun bir heykeli dikilmiştir ve onun zamanının çok az kahramanı bu şerefe ulaşabilmiştir. Etienne Marcel kimdi? Paris tüccarlar kâhyası. En güçlü burjuva hanedanlarından birine mensuptu, çünkü daha 1292-de, büyükbabası kumaşçı Jean Marcel, vergi cetvelinde en yüksek tutarı ödeyen kişi olarak gözüküyordu. Etienne Marcel'in heykelinin yeri iyi seçilmiştir, çünkü onun zamanında, tüccarlar kâhyasının görev yaptığı ve bir bakıma o çağın Paris ticaret odası olan "direkli ev"in yer aldığı eski Grève Meydanı'nın yakınında yer almaktadır. Bu bina güçlü "su tüccarları" birliğinin merkeziydi -mallarını taşımak için Seine'i kullananlar, o sıralarda nehir yollarını taşımacılık alanında en çok kullananların başında gelmekteydiler-. Bu tüccar birliğinin, üzerinde bir tekne olan mührü, sonradan Paris kentinin mührü olacaktır. Paris büyük burjuvazisinin özellikle ticari olan kökeni, bundan daha iyi vurgulanamaz.

Etienne Marcel'in tarihe girdiği sırada, Fransa Krallığı güç, hatta dramatik anlar yaşamaktadır: Fransız Şövalyeliği'nin İngiliz Kralı'nın orduları tarafından doğrandığı Crécy felâketi (1346); iki yıl sonra, kelimenin tam anlamıyla Avrupa'yı biçen ve Fransa'da birçok köyü bütünüyle yokeden, korkunç kara veba salgını birbiri ardına gelmiştir. En ılımlı tahminler, üç kişiden birinin vebaya yakalandığını belirtmektedir.

1356'da İngiliz tehdidi daha da ağırlaşmıştır. Kral İyi Jean krallığın kentlerinden bir *aide* -yardım, ordu toplamak için bir vergi- talep etmiştir.

Oysa, Paris'te burjuvazi kıpırdanmaktadır; Etienne Marcel'in girişimiyle, burjuvazi, aslında kralın isteği üzerine toplamaya razı olduğu vergi üzerinde denetim hakkı talep etmektedir. 1 Mart 1356'da Paris'te bir Etats Généraux toplantısı olmuş ve toplantıda verginin kralın kasalarına yeteri kadar girmediği farkedilerek, krala ve danışmanlarına hiçbir şey sormadan, başka bir vergi toplanmasına kendiliğinden karar verilmiştir. Bir servet vergisi sözkonusu olacaktır, ama doğrudan vergi veya haraç toplamının alışılmış usullerine ters olarak, 10 liradan az gelirler % 10, 10 ilâ 1000 lira arasındakiler % 2,20 üzerinden vergilendirilecek; ve 1000 liranın üzerinde geliri olan soylu olmayan kişiler ile 500 liranın üzerinde geliri olan soylular vergiden tamamen bağışık olacaklardır.

Paris'in tüccar burjuvazisi tarafından toplanan meclisin bu düzenlemesi ve bunun krallık iradesine rağmen yapılması, yüzyıllar boyunca sabit hale gelecek niteliklere sahip, çok sayıda toplantı ve kararın başlangıcını meydana getirmiştir. Burjuvazi serveti tehlikede olduğundan, yerinden sıçramakta ve burada ilân edildiği üzere, ülkenin güvenliği için talep edilen fedakârlıkların tüm yükünü bir yandan soylu servetlerin -çünkü farkedileceği üzere, vergiden bağışık olmak için gereken azami miktar konusunda, burjuva servetleri ile soylu servetleri arasında önemli bir fark vardır-, diğer yandan da, bu verginin ve vergilendirme farklarının tanıklık ettiği üzere, sıradan halkın üzerine bindirmeye, adeta bir cins saflık içinde, uğraşmaktadır.

Ve burjuvalar aynı yılın Mayıs'ında yeniden toplandıklarında, savaşın gerektirdikleri acil hale geldiğinden, aynı hataya bir kez daha düşerek, 100 liranın altındakiler için % 4, üstündekiler için de % 2 olarak hesaplanan bir vergiyi kabul etmişlerdir.

Oysa -bu konuda ısrar etmek gerekir, çünkü bu önlemleri daha eski alışkanlıklarla açıklamaya kalkışanlar olmuştur-, 13. yüzyılın sonuna kadar geri giden katkı sicilleri verginin o zamana kadar mantıklı olarak, servetle orantılı olarak alındığına, en zenginlerin en ağır vergileri ödediklerine dair tanıklık etmektedirler.

Poitiers'de yenilen ve esir düşen iyi Jean'ın esareti sırasında, Etienne Marcel Paris'te bir cins fiili diktatörlük uygulamıştır: Düşmana casusluk yaptıkları gerekçesiyle, babasının iki danışmanını gözlerinin önünde öldürterek velihatı korkutmayı başarmıştır. Paralı asker birlikleri oluşturmüş ve kendisi de naip ünvanını almıştır.

Mareşallerinin öldürülmesinden bir aydan biraz daha fazla bir süre sonra, veliaht Paris'ten ayrılmayı başarmış ve bundan sonra Etienne Marcel kendini yalnız hissetmeye başlamıştır. Artık, Kötü takma adıyla tanınan, kralın damadı Charles de Navarre'dan başka destekçisi yoktur; bu adam, tutkuları ancak 60 yıl sonra kanıtlanacak olan İngilizlerle ittifak halindedir. Sonuçta, bir halk ayaklanması Etienne Marcel iktidarına son vermiş ve Kötü Charles başkenti aceleyle terkederken, Etienne Marcel 31 Temmuz 1358'de katledilmiştir. Ama bu ilk burjuva devriminin hiçbir şeyi, hatta ona refakat eden köylü isyanı, sert, ama kısa süren - tamamı 15 gün kadar- *jacquerie* bile eksik değildir. Burjuvazi bu isyanı kendi çıkarına kullanabileceğine, bir an için inanmıştır, ama bu hareketin bir işe yaramayacağı anlaşılınca, Kötü Charles tarafından kan içinde boğulmuştur.

Büyük Kasap Loncası - Olaylar, Yüz Yıl Savaşları denilen dönemin ikinci yarısında, birkaç küçük farkla, aynen tekrarlanacaklardır. Önceki gibi Parisli ve burjuva olan, ama halkın katılması avanta-

jına da sahip olan yeni bir isyan, Caboche isyanı patlak verdi. Artık başrolü tüccar burjuvazi değil de, lonca burjuvazisi, daha da doğru olarak kasaplar oynamaktadır, çünkü Paris'in Büyük Kasap Loncası, o sıralar Parisli ustalar arasında, bir cins aristokrasiyi temsil etmektedir. Krallık bir iktidar bunalımının içindedir: Kral VI. Charles 20 yıl önce (1392) delirmiştir ve çevresindeki hanedan prensleri, egoizmleriyle eşdeğer bir zevkü sefa düşkünlüğü içindedirler. Burgonya Dükü Korkusuz Jean, adamlarına Louis d'Orléans'ı öldürttüğünde, Fransa iki rakip hizbin ortaya çıkmasına tanık olmuştur. Bernard d'Armagnac ve onun arkasında meşru krala sadık kalan güney bölgelerinin desteklediği Orléanslılar hizbi ile Burgonyalılar hizbi. Paris'te Burgonya Dükü'nün yanında iki ayrı taraftar kategorisi yer almaktadır: üniversite (hatta bir üniversite hocası Louis d'Orléans'ın öldürülmesine methiye düzmüştür) ve kasaplar. Kapalı bir kast olan Büyük Kasap Loncası'na mensup olanlar,kasaplık mesleğini gerçekten icra edenlere dükkânlarını kiralayarak geçinmektedirler. 14. yüzyılın başındaki Flaman kentlerindeki kumaşçılar gibi, meslek adamı olmaktan çok, toptancı tüccarlardır. Tekelini ellerinde tuttukları kasap dükkânları onlara servet ve güç sağlamaktadır ve mezbahalarda çalışan hayvan yüzücüleri ve yardımcılarını Paris'e saldıklarında, Caboche isyanı bu yüzden bir halk isyanı olmuştur.

Aynı zamanda, özellikle Luccalılar olmak üzere, İtalyan bankacıların da desteğine sahip olan Korkusuz Jean, bu kadar güçlü müttefiklerin yararını anlamış ve kasap ustaları Legoixların, Saint-Yonların Paris'teki evlerine Beaune şarapları göndermiştir. Bunlardan Guillaume de Saint-Yon adındaki birinin ölümünden sonra, terekesine bakarak,

bu kişilerin hayat tarzları hakkında bir fikir edinilmektedir. Bu kişinin Paris'te bir evi, Chelles, Bondy ve Plaine-Monceau'da üç malikânesi vardır. Yıllık 600 lira ranta ve etkileyici miktarda gümüş sofra takımına sahiptir, karısının mücevherlerinden ise söz etmiyoruz. İsyan hareketi ancak, hayvan yüzücüsü Caboche'un, asıl adıyla Simon le Coutelier'nin (Nisan-Mayıs 1413) sahneye çıkmasıyla halk hareketi haline dönüşecektir. Bu kez hareket her şeyden önce, savaş adamlarına ve soyluluğun çılgın tutkularına teslim edilmiş bir krallıktaki anarşi ve sefalet tarafından teşvik edilmektedir.

Paris'ten kovulan Burgonya Dükü, kente üç yıl sonra, beklenmediği bir sırada (29-30 Mayıs 1418 gecesi) geri dönmüştür; mücadele oldukça ilginç koşullarda yeniden başlamıştır; çünkü o aralar İtalyan bankacıların evlerinin yağmalanmasına rağmen, Luccalılarınkilere dokunulmamıştır. Ertesi yıl, Korkusuz Jean'ın, ileride VII. Charles olacak olan Velihatla görüşmesinden sonra öldürülmesi, yalnızca Mayıs 1418 sırasında Paris'te 400 kurbanın canını alan bir katliam dizisinin içinde yer almaktadır.

Jacques Coeur - Bir burjuva, Jacques Coeur, yeni zamanları temsil edecektir. Etienne Marcel için olduğu gibi, ün onun için de garip bir şekilde hoşgörülü olmuştur. Açıkçası, Bourges'da yaptırdığı güzel konak için ona şükran duyulabilir. Kişiliğini belirleyen yapma bilgisi, faaliyet ve girişim zihniyetine de hayran olunabilir. Ama, en etkini yüksek kârlarla Mısır Sultanı'na yapılan silah kaçakçılığı olan kullandığı yöntemleri hesaba katmamak güçtür. Kralın maliye nazırı rolüyle, kralın kasasından dökülenleri kendi kasasına doldurmadaki rahatlığının karakterini belirlediğini de ekleyelim. Zaten Jacques Coeur'ü bize tanıtan ilk eylemi oldukça an-

lamhdır: Piyasaya saptanan ayarının üzerinde üç yüz gümüş mark sürerek kalpazanlık yaptığı için (Bourges Darphanesi'ni iltizamla almıştır) hapse mahkûm olmuştur. Bu iş, Haziran-Temmuz 1429'da, tam da Orléans'ın Jeanne d'Arc tarafından kurtarılmasından sonra, VII. Charles'ın 7 yıldır bekleyen, kral olarak kutsanmasını sağlayacak olan Loire harekâtı sırasında olmuştur. Bir başka deyişle kahramanımız, açıkçası genel koşullar ne olursa olsun, soğukkanlılığını korumaktadır. Fransız Devrimi döneminde yalnızca kafalarını kurtarmakla kalmayıp -bu, o dönemde oldukça takdire değer bir şeydir-, aynı zamanda muazzam servetler de yığan Mallet veya Perrégaux gibi bankacıların habercisidir.

"Jacques Coeur gibi zengin" 16. yüzyılın ikinci yarısında yaygın bir halk deyimidir; hapsedilme ve sürgüne gönderilme nedenleri ne olursa olsun, ticari depolarından, 7 teknelik filosundan, onu, dönemin büyük sanayicilerinden biri haline getiren Lyonnais'deki madenlerinden ve eline geçirdiği sayısız malikâneden gelen servetinin azametinin, çağdaşlarının gözünde, bu kadar kısa zamanda dürüst yollardan oluşturulmasının olanaksız olarak görülmesi kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Burjuva Kral ve Firma Devlet - Ticari burjuvaziye ilişkin büyük eşik, XI. Louis döneminde aşılacaktır. O sıralarda tepeden tırnağa mahvolmuş, geniş toprak parçalarını işlenemez hale getiren savaşların yaralarını tam saramamış bir ülkede, iktidar kavramının kendisinde, köklü bir değişiklik meydana gelmektedir.

Kral o zamana kadar, krallığında bir adalet dağıtıcı ve hakem olarak kalmıştır -ve halkın gözünde uzun zaman böyle kalacaktır-; rolü esas olarak düzeni sürdürmek ve yerel örflere saygı duyulmasını

sağlamakla kısıtlı kalmıştır.

VII. Charles'ın saltanat döneminde, merkezî iktidar aşırı zayıflamış, sonra o sıralar krallığın tümünü kapsayan alanda, fiili olarak güçlenmiştir. Kral bu iktidarı, 13. yüzyılın feodal kralının temenni edebileceği veya kavrayabileceği her şeyin üstünde olmak üzere, aşamalar halinde güçlendirmiştir, çünkü artık sürekli vergi ve sürekli ordu emrinin altındadır.

XI. Louis'nin tahta çıkışında, bizatihi krallık iktidarı değişmiştir. Kral artık krallığın ekonomisiyle faal bir şekilde ilgilenecektir. Kuşkusuz ekonomik toparlanma tedbirleri kendilerini dayatmaktadır, ama, kral, ekonominin tüm dalları arasında, ticareti teşvik etmektedir. Emirnameleri "krallığımızda ticaret ve malın çoğalmasını arzulayarak" demekte her yerde fuarlar kurulmaktadır.

Bu yalnız Fransa'yı değil, tüm Batı'yı belirlemektedir. İngiltere bunun örneğini vermiştir: 1381'de, İngiltere'deki deniz ticaret ve taşımacılığını İngiliz gemilerine tahsis eden *Navigation Act* kabul edilmiştir. Başka bir ifadeyle, bu belli bir ülke tüccarlarının çıkarına olmak üzere alınan, ulusal düzlemdeki ilk önlemdir. Kendi zamanında uygulanamaz nitelikte olan ve uygulanamayan ticari korumacılığın başlangıcını oluşturmaktadır. Uygulanamamasına rağmen, sonunda başarıya ulaşacak bir niyeti, bir eylem programını işaret etmektedir. Bu yeni anlayış, bir yüzyıl sonra, başta Fransa olmak üzere, diğer ülkeler tarafından taklit edilecektir.

Fransız-İngiliz savaşları sırasında, çoğu zaman denildiği gibi, zaten her zaman varolan vatanseverlik duygusu değil de, ulusal duygu güçlenmiştir. Bundan sonra artık her devlet, kendini, kendi ekonomik hayatını kendi yönetmeye ve bunun için de ulusal tüccar ve girişimcilere öncelik vermeye ka-

rarlı, bağımsız bir firma olarak kabul etme eğilimine girecektir. Bu firma-devletin doğuşudur. O zamana kadar her kenti, diğerlerinden bağımsız olarak belirlemiş olan bu eğilim, artık ilginç bir şekilde ülkenin tümüne yerleşmektedir. Bir kentte, tüccarlar, çıkarlarını savunmak üzere birleşmekteydiler. Marsilya'ya birkez daha atıfta bulunulacak olursa, Marsilyalı tüccarların feodal dönemde denizaşarı piyasalarda birbirlerine yardım ettikleri, Yakın Doğu'nun çeşitli piyasalarında ortaklaşa temsilciliklerinin bulunduğu ve uzak ülkelerdeki anlaşma ve uyuşmazlıklarda aralarından seçtikleri bir konsolos tarafından temsil edildikleri açıkça ortaya çıkacaktır. Bu, kenti o zamana kadar belirlemiş olan durumdur ve artık devleti belirleyen nitelik haline gelecektir. Bu değişme, tam da devletin kendisinin merkezileşmeye doğru evrildiği bir sırada olmaktadır.

İktidar artık, krallık iktidarının feodal çağdaki haline benzemekten çıkmış, monarşik hale gelmiştir. Patron dükkânında ne ise hükümdar ulus için, o olacaktır. Hiçbir zaman sahip olmadığı kadar geniş bir iktidara ulaştığı anda, yalnızca ülkenin tümünü ele almakla kalmayıp, aynı zamanda bu toprakların her yerinde doğrudan vergi ve asker toplama hakkını da, tüm bölgeler ve insanlar için geçerli hükümler koyma hakkını da elde ettiği sırada, iki yüz yıl öncesinde asla yapamayacak olduğu bir şekilde, kendi iradesini hissettirecek hale geldiği sırada, kral, veya daha doğrusu monark, toptan ticareti ayrıcalıklı hale getirmeyi seçmiştir. Bu işi, para istikrarını sağlayarak (15. yüzyıl, 1447'de Cenova'da 1447'de altın ayar sisteminin doğuşuna tanık olmuştur), ticari burjuvaziye soyluluk ünvanları dağıtarak (Toulouese, 1463 tarihli kraliyet mektubu), fuar ve pazar sayısını arttırıp, bunları vergiden ba-

ğışık tutarak, çeşitli düzlemlerde aynı anda yapmıştır. Hatta bu alanda, Londra'da kurulan ilk "evrensel sergi" gibi özgür fikirlere dayalı girişimleri de kaydetmek gerekir. Tarihçiler bunun "XI. Louis saltanatının herhalde en şaşırtıcı özgürlüğü olduğu"nu kabul etmekte uyum içindedirler.

Öte yandan, XI. Louis'nin çevresinin, artık eskiden olduğu gibi rahip ve feodal senyörlerden değil de, büyük burjuvalardan oluştuğu bilinmektedir. Monarşi ile burjuvazi arasındaki zımni ama etkin anlaşmanın başlangıcını, tıpkı ekonomik milliyetçiliğin başlangıcını da bu 15. yüzyılın sonuna koymanın gerektiği gibi, buraya koymak gerekmektedir. Zaten İngiltere ve Fransa'daki evrim paraleldir. Kral VII. Henry (1485-1509), tıpkı XI. Louis gibi, eskiden kentle kısıtlı olan ve artık krallığın sınırlarına kadar yayılan şu korumacılığı icat edecek ve yerleşik hale getirecektir. Aynı dönemde kentin yeniden doğuşunu, taşımacılığı mümkün kılan karayolu ağına özen gösterilmesini, Paris'ten başlayarak krallık posta servisinin 1472-1480 arası örgütlenmesini daha önce vurgulamıştık. Kenti ayrıcalıklı kılmak, burjuvaziyi ayrıcalıklı kılmakla aynı anlama gelmekteydi.

Burjuvazinin bu iki ülkedeki yönelimleri, 15. yüzyılın sonuna ve 16. yüzyılın başını belirleyen bu eşikten itibaren çok farklı hale gelecektir. Basitleştirmek için, tüccarın İngiltere'de bizatihi ulusun unsurları içinde yer alacağını, çünkü siyasetin bütünü itibariyle ticari hale geleceğini ve aristokrasinin kapılarını tüccara ardına kadar açacağını; bu tüccarın, ülkenin coğrafi konumu nedeniyle Ortaçağ'ın büyük ticaret geleneklerine -uzak mesafeli deniz ticareti- geri döneceğini söyleyelim.

Fransa'da burjuvaziye kendine özgü rengini verecek olan başka etkiler rol oynayacaklardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YASA

Bir 13. yüzyıl sonu halk ozanı olan Geoffroy de Paris "Fransa'da her yer(in) avukatlarla dolu" olduğunu gözlemlemektedir.

Bu artış çok doğal olarak açıklanmaktadır: İşler uyuşmazlık kaynağıdır, aynı zamanda, tüccar ailelerinde, oğullardan birinin işleri daha iyiye götürmek üzere, hukuk okuması yaygındır; hukuk okuma isteği, bir cins ailesel içgüdüyle yayılmaktadır.

Örnekleri günümüze kadar bulunabilen, hemen hemen sabit bir uygarlık çizgisidir, bu. Tüccarın oğlu hukuk okumaktadır, çünkü kendini bu alanda zihinsel olarak rahat hissetmekte ve bu okuma ona bir de babanın dükkânından kurtulma olanağını vermektedir.

Ama onu cezbeden herhangi bir hukuk değildir. Feodal örfler aşırı karmaşıklıkları içinde, içinde oluştukları dünyanın ihtiyaç ve tepkilerini nasıl sadık bir şekilde dile getirdilerse, kentler ve pazarlarda da, dükkân ve ticarete daha uygun bir araca duyulan ihtiyaç, kendini erkenden hissettirmiştir. Bu arada İtalyan kentleri, Bolonya'dan başlamak üzere, Roma Hukuku'nu yeniden keşfetmişlerdir ve bunu tutkuyla incelemektedirler.

Bu inceleme önce Montpellier, sonra Marsilya ve Toulouse olmak üzere, tüm tüccar kentlere yayılacaktır. Bu yeniden keşfin etkisi başka alanlarda da yayılmaktadır; *Roman de la Rose*'un (Gülün Romanı) ikinci bölümünde olduğu gibi, edebi eserleri etkilemekte; özellikle de dinsel hukuka ve kilise örfe-

lerine nüfuz etmektedir. Ama Roma Hukuku'nun yeniden doğuşunun ayrıcalıklı alanı, Friedrich von Hohenstaufen döneminde Kutsal Roma İmparatorluğu olmuştur. Bu imparatorla birlikte, Roma Yasası Germen ülkelerinin genel yasası haline gelmiştir. Onun kurduğu Napoli Üniversitesi'nin esas konusu Roma Hukuku'dur. Ve imparator, uyruklarının başka yerde okumalarını yasaklamıştır. Burjuvaların tüccar ve asker bir halktan kaynaklanan kentsel bir hukukta, fiili olarak kendi uğraşlarına daha yatkın bir hukuk biçimi bulmalarına karşılık, imparator da Antik Roma'yı kendi lehine yeniden canlandırma çabasında, bu hukukun en iyi merkezileştirme aracı olduğunu farketmekten geri kalmamıştır.

Roma Hukuku'nun meydana getirdiği tehlikenin iyice bilincinde olan Fransa kralları, daha Philippe Auguste döneminden itibaren, bu hukukun eğitimini yasaklamışlardır; bu yasak Paris Üniversitesi'nde 17. yüzyıla kadar (1679) sürecektir. Ama başta güneydekiler olmak üzere, yeni kurulan üniversiteler Aristoteles'i inceledikleri gibi "Yasa"yı da incelemektedirler -daha büyük bir dikkatle, çünkü artık "yazılı" hukuk ülkesi adı verilecek olan bu bölgelerde, örfler de Roma Hukuku'ndan geniş ölçüde etkilenmiş durumdaydılar-.

Çünkü, kralın çevresinin Yakışıklı Philippe zamanında, artık öncellerinin zamanındakiyle aynı olmadığı apaçıktır. O çağda yaşayanlar bunu açıkça farkedeceklerdir ve kral bir cins telâfi ihtiyacıyla, yeni bir şövalyelik yaratacak ve en yakın çalışma arkadaşları olan Plaisians ve Nogaret'lere "hukuk şövalyeleri" ünvanını verecektir. "Hukuk" oldukça anlamlı bir terimdir; saltanatın temsilcileri, o zaman denildiği gibi, aynı zamanda "hukuk profesörleri"dir ve herhangi bir hukuk değil, Yasa'yı düzen-

leyen hukukun, yani Roma Hukuku'nun hocalarıdır. "Yasa" tüm feodal dönem boyunca bu anlama sahiptir ve bunu uzunca bir süre daha koruyacaktır. Bu terimden Roma Yasası, Bolonya, Napoli, Montpellier, Toulouse'da inceleme konusu olan ve kısa bir süre sonra Fransa'ya Roma'nınkine, Antik Roma'nınkine uygun devleti yeniden getirecek olan yasa anlaşılmaktadır. Bu devlet, onların özdeyişine göre krala "yasa yapma, imparatorluk yasalarını yürürlükten kaldırma ve yeni anayasa koyma" hakkını veren "kralın yüce yargı yetkisinin" kendini duyuracağı, monarşik veya imparatorluk tipinde merkezî devlettir.

Feodal kralın ne olduğu düşünülünce, hukukçuların bol bol yaptıkları benzeri açıklamaların onların zamanına hiç de uymadığı görülecektir. Bu kral ancak kendi malikânesinde gerçek bir iktidara sahiptir, ancak örfün izin verdiği ölçülerde ordu oluşturabilir ve vergi alabilir. Vasalleri ona yılda, yalnızca kırk gün hizmet etmekle yükümlüdürler. Böylece bu açıklamaların ütopik yanları ölçülebilmektedir. Ama tüm ütopyalar gibi, bu da birgün gerçekleşecektir. Öte yandan, aynı unsura bağlı olan paralel bir evrim gündemdedir: O sıralar Kilise de Roma Hukuku'na karşı, artan bir ilgi duymaya başlamış ve Nogaret ile Plaisians gibilerinin yokluğundan ötürü, Romalı Gilles ve Viterbeli Jacques gibi İtalyan din hukukçuları bulmuştur. Bunlar da Yakışıklı Philippe kadar, dünyevi iktidar ve merkezîleşme ile meşguldürler. VIII. Bonifacius ve ardından V. Clementius gibi papalar da, bizzat Roma Hukuku'ndan etkilenmiş dinsel hukukçulardır; o kadar ki, VIII. Bonifacius kendi iktidarının dünyevi bir hükümdarlık olduğunu savunmaktadır. Bir önceki dönemde papa için bir malikane olan şey, onunla birlikte bir devlet haline gelmektedir. Ve feodal dö-

nemde herkesin kendi malikanesi sayesinde yaşamasına karşılık, papanın bir devlet başkanı haline geliyor olması tuhaf karşılanmış olabilir.

Bu zihniyet, karışıklık içindeki -eğer öyle olduysa- bir saltanat dönemini vurgulayan tüm olguların arka cephesini oluşturmaktadır.

Gerçekte, yapıların tümüyle değişmesi sözkonusudur. Yeni bir zihniyet doğmuştur; bu zihniyet en az beklenebileceği yerde olgunlaşmaktadır: Malikâne hayatı kadar, burjuva hayatının da serpilmesine tanık olan Fransa'da, adaletlerden değil de teoriden, yaşanmıştan değil de akıldan kaynaklanan bir dizi kavram, bir doktrin, örfi yapıların yerine geçmektedir. Bu, âdetler düzeyinde meydana gelenler kadar, Aristoteles'in ve Platon mantığının yeniden keşfiyle, felsefi düzeyde maydana gelen değişikliklerin etkisindeydi.

Her ne olursa olsun, belirmeye başlayan evrim gelişmesine ara vermeyecek ve Fransa, kendini, yavaş yavaş merkezî bir devlet olarak oluşturan bir ülke manzarasına, diğer Batı ülkelerinden daha büyük ölçüde sahip olacaktır. Ve bu, yavaş yavaş feodal örfün yerine geçecek olan Roma Hukuku'na açık ve çok bilinçli bir başvuru sayesinde olacaktır. Evrim eğrisini tam anlamıyla izleyebilmek için, Napoléon Kanunu'nun ortaya çıktığı 19. yüzyıla gitmek gerekmektedir. Yasa'nın ortaya çıkışının birbirini izleyen aşamalarının dökümünü yapmak kolaydır, ama Roma Hukuku'nun zaferinin ve yavaş yükselişinin, aynı zamanda, burjuvazinin Fransa'daki olumlu kazanımları arasında ne denli önemli bir yere sahip olduğunu farketmek daha az yaygın bir alışkanlıktır.

Kentteki Kadın - Hiç de önemsiz olmayan bir ilk işaret kendini dayatmaktadır: Yakışıklı Philippe, ölümünden kısa bir süre önce, 1314'te, hukukçu-

ların etkisiyle, kadınların malikane intikalindeki ve bu yolla da, tahta çıkış haklarını kısıtlamıştır. Bu çizgi Fransa'ya özgü hale gelecek ve Paris Üniversitesi hocalarının tam zamanında yeniden keşfettikleri, çok ünlü "Salik Yasası" ile -bu 6. yüzyıl yasası ertesi yüzyıl yürürlükten kaldırılmış olup, gerçekte hiçbir zaman uygulanmamıştır- meşru kılınacaktır.

Fakat, bilindiği üzere 12. yüzyılın başında doğan üniversite, bir yüzyıl sonra Fontevraud'nun zihniyetine hiç uygun düşmeyecek bir kilise cemaatçiliğiyle, kadınları hiçbir zaman kabul etmemiştir; üniversitenin kurulmasıyla birlikte, üniversite mensuplarının tekelci bir eğilim gösterdikleri doğrudur; Bunlar, 13. yüzyılın ortasında, Aquinolu Tommaso veya Bonaventure gibileri de dahil, dilenci biraderlerin hocalık yapmalarını yasaklayacak kadar ileri gitmemişler midir?

Zaten kentin atmosferi de kadından yana değildir. Bildiğimiz hiçbir metnin onları kent işlerinden dışlamamasına rağmen, kent statülerinin yazıya döküldüğü her yerde, rektör, konsül, *jurat, échevin* veya beledi görev yapan diğerleri arasında, çok az kadın adının görülmesi ilginçtir. Ancak kadınlar belediye toplantılarında oy vermektedirler; buna ilişkin çok sayıda örnek vardır. Kadınlar birçok meslekte ve jüri görevlerinde çok faaldirler. Ama belediye görevlerinde hemen hiç yer almamışa benzemektedirler.

Bu duruma çeşitli açıklamalar getirebilir. Bu durum belki de, yalnızca, kadının kentte daha fazla meşguliyete sahip olma olgusundan kaynaklanmaktadır, çünkü aile burada daha dardır ve buna bağlı olarak çocukların bakımı ve ev işlerinin yürütülmesi konusunda daha az yardım almaktadır. D.Herlihy ve C.Klapish-Zuber ile ekipleri tarafından derlenen Floransa *Catastò*'su rakamları, 1427'-

nin Floransası'ndaki haneleri göstermektedir. Kent haneleri, 47 kişilik "hane"lerin bulunduğu yakın kırsal kesimdekilere nazaran, net bir şekilde daha az "şişman"dırlar. Kırsal hane "aynı ekmek ve tas"-tan geçinenlerin tümüylü birlikte, herkesin kendi çapında uğraş verdiği bir dünya iken, kentteki aile, baba-anne-çocuklardan oluşan bugünkü şemaya uygun bir şekilde daralma eğilimindedir.

Öte yandan, kentte önem kazanan kişi, genelde tüccardır; bu kişi pazarlara ve fuarlara gitmek, hatta gemiyle uzaklara yolculuk yapmak için, kentten devrevi olarak ayrılmaktadır; karısı ona dükkânda yardım etse bile, hesapları tutan odur ve bu insan tipi her zaman ve her yerde, işlerini tek başına yürütmeyi tercih edecektir. Kadını öne çıkartan saraylı lirizminin malikâne ve şatodan kaynaklanmasına karşılık, kentte doğan burjuva edebiyatında, *Tilkinin Romanı*'yla başlayan giderek artan bir kadın karşıtlığının ilk örneklerinin görüldüğünü farketmek ilginç olmaktadır. Üniversite mensupları, *Gülün Romanı*'nın ikinci bölümünde, kadın düşmanlığının bu yükselişini yönlendirmektedirler. Bu romanın yazarı, Paris Üniversitesi'nin tümünün gözünde, en mükemmelinden saygın *hoca* olacaktır.

Ve Roma hukukunun yeniden keşfi, ancak kentlerdeki burjuva çevrelerde, kadına duyulan güvensizliği arttırabilirdi.

Parlamentolar ve Krallık Görevleri - Hukukçunun etkisi, Fransa'da mutlak bir öncelik kazanacaktır. Bu etki üniversiteden ve aynı zamanda Parlamento'dan itibaren olacaktır. O zamana kadar gezgin ve devrevi olan krallık adalet meclisi (ağır cezanın uzun süre devrevi kaldığını kaydedelim) Yakışıklı Philippe zamanında Paris'te sabitleşmiştir. Bu mahkeme aynı dönemde, yargılama yapılan büyük Kamara veya duruşma Kamarası, Büyük

Kamara çalışmalarına hazırlık yapan Soruşturma ve Dilekçe Kamaraları biçiminde örgütlenmiştir. Buna krallık kançılaryası ve ileride devlet *sekreter*leri (müsteşar) haline gelecek "sır kâtipleri" eklenmektedir. Bu alanda, kent burjuvazisinden gelen, "Yasa" okumuş olanlar ve kral mahkemelerinin alan ve yetkisini, senyörlük ve Kilise yargısının aleyhine olmak üzere genişletmek için büyük bir hevesle uğraşan koskoca bir grup bulunmaktadır. Bunun anlamı, bu insanların faaliyetinin, merkezî devletin iktidarına etkin bir katkıda bulunduğudur.

Bunların çabası ancak iki yüz yıl sonra tam bir başarıyla sona erecektir. 1539 tarihli ünlü Villers-Cotterêts emirnamesi, yalnızca senyörlük yargılarının sonunu belirlemekle kalmamakta, aynı zamanda belediyelerin konsüller aracılığıyla kullandıkları yargı yetkilerini de, onlardan bütünüyle almaktadır. Bu emirname özellikle, burjuva mahkemelerinin 14. yüzyıldan beri inatla üstüne gittikleri, sığınma hakkını ortadan kaldırmaktadır. Bu kararname ile, kralın artık "monarşik" olan iktidarı, ülkenin tümünde gerçekten kurularak, onun Tarih'ine egemen olacak şu merkezîleşmeye doğru yönelmekteydi. Bu merkezîleşmenin burjuvazinin icadı ve sebatlı çalışmalarının ürünü olduğu söylenebilir.

XI. Louis'nin saltanatından itibaren, devletin yalnızca ticaretle sınırlı kalmayıp, loncaları da kapsar şekilde, tüm ekonomik faaliyet üzerindeki denetiminin genişlediğini kaydetmek mümkündür. Meslek birliklerinin (*maîtrise* ve *jurande*, bunlara daha sonra lonca denilecektir) başlangıcı, onun saltanat döneminde, yani "Ortaçağ"ın iyice sonuna rastlamaktadır. Daha önce gördüğümüz üzere, bu birlikler o zamana kadar, ancak arizi olarak varolmuşlardır. Meslekler kentlerde her zaman kurallara bağlı olarak düzenlenmişlerse de, meslek alanında

bir tekelle donatılmış *maîtrise* örgütü, ancak XI. Louis döneminde gelişmiştir. Bordeaux, Clermont, Tours, Narbonne vb. gibi büyük kentlerin çoğu, o dönemde *jurée* kentler, yani *jurande* (yeminli meslek birliği Ç.N.) sahibi kentler haline gelmişlerdir. Meslek birliklerini kurmak veya teyid etmek üzere, kral tarafından 60 kadar emirname çıkartılmıştır. Bu da onları krallık görevlilerinin denetimi altına sokmaktadır. Ve bu birlikler artık, Paris'in Büyük Kasap Örgütü'nü belirleyen niteliğe göre, meslekleri babadan oğula intikal ettiren, kapalı bir kast biçiminde oluşmaktadır. Çünkü mesleğe giriş koşulları kaldırılmıştır ve bizatihi kralın denetiminden ötürü ortaya çıkan vergi koşulları, ustanın oğlu için yumuşatılmış veya önemli ölçüde düşürülmüştür. 15. yüzyılın sonu, meslek birliklerine paralel olarak ve daha o sıralarda bile onların karşısında yer alan kalfa birliklerinin doğumuna da tanık olmuştur. Bunlar "mesleği satın alma" gücüne sahip olmadıklarından, yani ödentileri ve giriş bedellerini ödeyemediklerinden veya bazı durumlarda -en çarpıcı olanı matbaacılarınkidir- mesleğin icrası için gereken malzemeleri sağlayamadıklarından ötürü, ustalara nazaran ast bir konuma düşürüldüklerini düşünenlerin birlikleridir.

Kim denetimden söz ederse, denetçilerden söz eder. XI. Louis'nin saltanat dönemi, aynı zamanda krallık memurlarının artış dönemi olmuştur.

Feodal Fransa'da iktidar, yerel düzeyde, kralın görevlileri veya oldukça az çeşitlenmiş görevleri olan ve bir malikaneyle, yani ya bir toprak, ya da bir ödenti üzerindeki bir hakla ödüllendirilen senyör tarafından temsil edilmekteydi. Krallık malikânesinin 13. yüzyıldan itibaren genişlemesi, daha şimdiden gerçek memurlar olan temsilcilerin gönderilmelerini gerektirmiştir: Bunlar, iktidarın sü-

rekli delgeleri olarak kabul edilen, Philippe Auguste'ün kâhyalarıdır. 13. yüzyılın sonunda, özellikle güneyli hukukçular tarafından geliştirilen yeni devlet anlayışı, merkezî iktidarın olduğu kadar, Yasa'nın da hizmetinde olan temsilciler gerektirmekteydi. XI. Louis döneminde bu anlayış âdetler arasına girmiştir.

Krallığın artık Paris'in oluşturduğu merkezine en uzak olan eyaletler, oldukça ilginç bir şekilde, merkezî iktidarın bu hizmetine yönelik bir arayışın, hatta gerçek bir rekabetin örneğini vermişlerdir. Ve burada, kısa bir süre sonra burjuvazinin karakteristiklerinden biri olmakta gecikmeyecek bir duygu devreye girmektedir: Soylulaşma arzusu veya bu olmadığı taktirde, merkezî iktidarı temsil etme olgusunun donatacağı prestij arayışı.

Oldukça karakteristik bir örnek, Toulouseselu Ysalguier'ninki olmuştur. Ailesinin bildiğimiz ilk kişisi olan Raymond Ysalguier, tipik olarak burjuva bir meslek icra etmektedir: sarraf veya başka bir ifadeyle, bankerdir. Öte yandan kentinde, *capitoul*'lük (yeni belediye meclisi üyesi) gibi resmi bir görevden tatmin olmadığı için, doğrudan kralın hizmetine girme konusunda karşısına çıkan ilk fırsatı kaçırmamıştır. Bu görev ona, hemşehrisi Guillaume de Nogaret tarafından, Yakışıklı Philippe'in çıkarttığı kararname uyarınca, Yahudi mallarına onun hesabına el koymak üzere, 1303'te Toulouse'a geldiğinde teklif edilmiştir. Ysalguier bu el koymayla görevlendirilen üç Toulouseludan biridir. Bu işlem kesinlikle verimli olmuştur, çünkü daha sonra, onu eskiden Yahudilere ait olan evlerin ve dükkânların sahibi olarak görüyoruz. Ama onun için daha takdire şayan olanı, bu işlemin ona 1328'de soyluluk getirmesidir -tıpkı Guillaume de Nogares veya gene Languedoc'tan gelme şu diğer hukukçu Guillaume

de Plaisians gibi-.

Toulouselu bir ailenin oldukça gerilerde kalmış zamanlara ilişkin bu şeması, burjuvazi tarihinde binlerce kere tekrar edilmektedir ve bu şema XI. Louis döneminde kurumsal bir biçim almıştır. Bu, krallıktan monarşiye doğru evrilen merkezî iktidarın başarısına denk düşmektedir: Ysalguier ve benzerlerinin kendi kentlerinde işgâl ettikleri görevler, kamu iktidarı tarafından önce gölgelenmiş, sonra da yutulmuştur. Ysalguierler için bir cins miras haline dönüşen *capitoul* görevinin 16. yüzyılın ortasında son kez, onlardan biri tarafından yapılması - Bertrand Ysalguier- ve devlete bağlı bir bölge olan Languedoc'un özerkliğini Fransız Devrimi'ne kadar korumasına rağmen, bu görevin giderek daha önemsiz hale gelmesi oldukça anlamlıdır. Gerçekte, 15. yüzyıl sonundan itibaren, özerk kent yönetimi giderek daha az önemli olmuştur. Burjuvaların elde etmeye can attıkları görev artık yerel olanı değil de, merkezîleşmekte olan devletin ve monarkın hizmetindeki bir kamu görevidir.

Vergi Fransa'da VII. Charles'dan itibaren (1449), kralın sorunu haline gelmiş ve kral kent temsilcilerinin, kendinin veya krallık yetkililerinin koyduklarının sınırların ötesinde vergi koymalarını yasaklamıştır. Kral hizmeti artık güç ve şeref sağlamaktadır. VII. Charles'ın saltanatının başlıca vakanüviscisi olan Commines, taşra burjuvazisinin krallık görevlerinin üzerine, kelimenin tam anlamıyla kudurmuş gibi atılması karşısında şaşırmıştır.

Kıyafet Soyluluğu - Burada, özellikle Fransa'da, burjuvaziyi belirleyecek en derin çizgilerden birine temas ediyoruz: Düzenli bir görev elde etme arzusu -ve ona kesin olarak burjuva konumundan çıkmasına olanak sağlayacak bir görev-. Burada prestij kadar bir istikrar arzusu da bulunmaktadır. Do-

ğası gereği değişiklik gerektiren ticaretten doğan, istikrarsız para oyunlarıyla zenginleşen burjuvazi - deyim Pierre Gaxotte'undur- "oradan geçilen bir sınıf"tır. Mal varlığının ona olanak verdiği anda, burjuva, menkul varlığını gayri menkulle, parayı toprakla değiştirerek, yerleşmeyi denemektedir; ve gene bu andan itibaren, soyluluk düşünü kurmaktadır.

1470'te XI. Louis tüm malikane (fief) sahiplerini soylu olarak ilân etmiştir. Bunun anlamı, bu kararla soyluluğu saptırmak ve "fief" kelimesinin anlamını değiştirmektir. Fief feodal dönemde, bir toprak üzerindeki *haklar* bütününe işaret ederken artık, zaten bir mülkiyet olarak kabul edilmekte olan, toprağın kendini ifade edecektir. Bu karar aynı zamanda, 13. yüzyılın başında etkili olan toplumsal bir altüst oluşu kabul etmek anlamına gelmiştir: Borçlanan senyörler topraklarını satmak zorunda kalmışlardır; bundan yararlananlar ellerinde para bulunanlar, yani burjuvalar olmuştur. Ve bundan sonra da, soylu bir toprağa sahip olmak, onlara soyluluk getirmektedir; bu da zenginleşen burjuvanın isteklerini tatmin etmektedir.

Ama soyluluğa doğru açılan ikinci kapı, onları hiç de daha az memnun etmeyecektir: Artık satın alınır hale gelen krallık görevleri. Bu olanak, bu görevlerin çoğaldığı, 15. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Zaten o dönemde bu alış verişi önlemek için gayret sarfedilmiştir. 16. yüzyılda ise yerleşik hale getirilmiş, yasallaştırılmıştır: Yasa, "görevlerin satılabilirliği"ni öngörmektedir. 1522'de beklenmedik gelirler bürosu kurulmuştur. Burası, finans sağlamak amacıyla krallık görevlerinin satış ve feshini yürüten resmi bir bürodur. Önce kaldırılan, 1567'de tekrar kurulan büro, Ancien Régime'i (Eski Rejim) belirleyecek olan şeyi bulundukları

makamları satın almış olan memurlar yönetimini temsil etmektedir. Burjuvalar parayla satın aldıkları bu görevlerin, miras yoluyla aktarılabilir nitelikte olmasını sağlayacaklardır. 17. yüzyılın başında, 1602'de alınan bir karar, Paulet adlı bir finansçının gayretleriyle çıkmıştır. Nitekim, elinde tutanın ölümüyle boşalan bir görevi, kralın 40 gün içinde geri alma hakkının yerine, bir vergi konulması (yıllık olarak ödenen ve görevin değerinin altmışta biri olan tutar) fikri ondan çıkmıştır.

Bu, sonradan *noblesse de robe* (kıyafet soyluluğu) olarak adlandırılacak şeyin doğum tarihidir. İki yüz yıl kadarlık bir süre boyunca, Fransa iki farklı soylulukla uğraşmak zorunda kalacaktır: Feodalitenin ardıllarını temsil eden *noblesse d'épée* (kılıç soyluluğu) olarak adlandırılan ve hükümdar sarayına mensup memurlar, Parlamento danışmanları, biçme vergisi toplayıcıları, haznedarlar, vekilharçlardan oluşan şu kıyafet soyluluğu. Böylece burjuvazinin büyükçe bir kesimi, daha 15. yüzyılda bile ancak birkaç kişinin düşü olabilen bir şeye ulaşmıştır: Soyluluğa dahil olmak ve bunu prestij ve iktidarla birlikte elde etmek; gelecek için bir istikrar sigortası sağlamak; ve hepsinin yanı sıra önemli maddi avantajlara ulaşmak, çünkü bazı görevlere -her halükârda küçük kıyafet soyluluğunun avukatlar, vekilharçlar, yerel düzeyde biçme vergisi toplayanlar vb. dünyasının görevleri- çok az ödül düşmekteyse de, bunlar bu görevleri sayesinde biçme vergisinden bağışık olmaktaydılar, tabii yasadışı kârların ve nüfuz ticaretinin sözünü etmiyoruz (ama o sıralar sözkonusu olanlar, küçük çaplı sahtekârlıklardır).

Böylece, ülkenin hayatında iki yüz yıl süreyle aşırı bir öneme sahip olan, bir memurlar burjuvazisi oluşmuş olmaktadır. Eski Rejim dediğimiz şey, gerçekte bu sınıfın iktidar üstünlüğüyle belirginleş-

miştir -artık bir sınıftır-. Bu sınıf, parlamentoları doldurmakta ve halk nezdindeki faaliyetini krallık meclislerinde olduğu kadar, egemen kurullarda da yargıçlar, savcılar, vergi toplayıcılar vb. aracılığıyla yürütmektedir. Çok düşük olsalar bile, bu devlet görevlerinin yerine getirilmesi, Fransa'da özellikle şaşırtıcı bir çekicilik sunmaktadır. Hatta devlet bu soyluluk arzusu üzerinde spekülasyon yapabilmektedir. Öylesine ki, 1638'de egemen kurul danışmanlarına, tazminatlarının dörtte biri karşılığında soyluluk önerilince, onlar da heyecanla kabul etmişlerdir. Ama yalnızca şana yönelik ayrıcalıklar sözkonusu değildir; Eski Rejim Fransası'nın tüm çatısı, 17. ve 18. yüzyıllarda, bu küçük ve büyük kıyafet soyluları burjuvazisinden oluşmuştur. Yargıyı yöneten, maliyeyi ellerinde tutanlar onlardır, nihayet en uzak eyaletlere varana kadar, iktidarı onlar temsil etmektedirler. Eyalet valileri ve bazen de idare memurları eski soyluluk içinden seçiliyorlarsa da, bu sonuncuların icrai yetkilerine karşılık, valilik görevi giderek basit bir temsil haline gelmektedir.

Ve Eski Rejim süresince, kral tarafından kendine hizmet etmesi için yaratılan yönetim aygıtının, onun otoritesinden giderek çıkan, özerk bir bünye haline dönüşmesini sağlayacak olan, şu ilginç evrime tanık olunacaktır. Bunların miras yoluyla intikal edebilir hale gelmeleriyle daha da ağırlaşan görevlerin satılabilirliği uygulaması, eşyanın tabiatı gereği, onu kurmuş olanların elinden kaçan bir bünyeye dönüşmekteydi. Öylesine ki, Paris Parlamentosu daha 17. yüzyılın ilk yarısında, siyasal bir role sahip olduğunu iddia edecektir. Fronde ayaklanmasının yayılması bunun bir sonucudur; ama bunların geleceği olmamıştır, çünkü parlamento üyelerinin tutkuları çok sınırlıdır: Bu bunalımların tarihini yazan Ch. Normand'ın dediği gibi, "ülküle-

ri, mülk sahiplerinin olabildiğince az vergi ödeyecekleri ve rantiyelerin paylarını düzenli olarak alacakları bir krallıktan öteye geçmemektedir". Bu siyasal rol, Eski Rejim'in iki yüz yıl boyunca, kral emirnamelerinin kaleme alınması sırasında sahip olunan "uyarı hakkı"yla birlikte sivrilecektir. Paris Parlamentosu gibi, birkaç taşra Parlamentosu'nun daha hem siyasal olgunluk, hem de tutkuyu elde ettikleri gün, oluşturulmasına ve devam ettirilmesine bizzat ve çok derinlemesine katkıda bulundukları bu mutlak monarşiyi ortadan kaldırmak, onlar için kolay olacaktır.

Ancak, ülkenin geri kalanı, memur bürokrasisinden kaynaklanan bu zihniyetten nasibini, hiç de daha az almış değildir: Güvenlik arzusu, ona güven vermek üzere merkezî iktidara yönelen tepkiler, 19. ve 20. yüzyıllar Fransası'nın yeni memur burjuvazisinin damgası olacak olan ama sorumluluk taşımayan bir istikrar. İlginç bir şey olarak, Devrim'i bu burjuvazi yapmıştır ve bu devrime, en fazla değer verdiği avantajlardan birini, soyluluğa tırmanmayı, kurban etmek zorunda kalmıştır.

Adamlarını çok iyi tanıyan Napoléon, buna bir çare bulmak üzere, soyluluğu değil de -bu alanı askerlere ayırmıştır-, yarattığı çeşitli nişanları kullanmıştır: *Légion d'honneur* memur açısından, günümüze kadar, eskinin soyluluk ünvanlarının eşdeğerlisi olacaktır. Bu nişanın ordu dışında çok cimrice dağıtılıyor olmasına rağmen, memurlara ve kıdemli kişilere, adeta otomatik bir şekilde olmak üzere, ne denli bir süreklilik içinde dağıtıldığına işaret etmek gerekir. Öte yandan, görevinin anonimliğine rağmen memurun sabit niteliği ve sorumsuzluğu, bugün bile statüsünü belirlemektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM
COLBERT'DEN OUVRARD'A

İncelenmesinin özellikle öğretici olduğu bir dönemde, Fransa'da burjuvazinin sahip olduğu yeri tek başına özetleyen kişi Colbert'dir.

XIV. Louis'nin büyük bakanı da, köken itibariyle ticarete çok yakın olan -çünkü babası Reims'de kumaşçı idi- bir burjuvadır.

Merkantilizm terim Colbert'in adına yapışıktır; nitekim, Fransız tüccarların krallıkta ve ülke dışında başarı kazanmalarına olanak veren kurumları yerli yerine oturtan, onların faaliyetini teşvik eden, bu alanda özel kişilerde çoğu zaman görülmeyen girişimleri gerektiğinde yapan odur.

Belli bir bölgede, onun tarafından hemen tekel hakkıyla donatılan büyük kumpanyaların kuruluşunu hatırlatmak yeterlidir. Örneğin Kuzey Kumpanyası, Doğu Akdeniz Kumpanyası ve özellikle, 1664'te kurulan ve biri Ümit Burnu'nun doğusunda, diğeri de Antiller ve Kanada yönünde ticaret tekeliyle güvenceye alınan Doğu ve Batı Hint Kumpanyaları. Atlantik kıyısındaki limanların -Nantes, La Rochelle, Bordeaux- zenginliğini sağlayacak olan ticaret, onun teşvikiyle gelişmektedir. Bu üçgen ticaret Afrika'dan köle alıp, bunları Antillere getirmeye ve buradan alınan şekeri de Avrupa'ya taşımaya dayanmaktadır.

Colbert'in siyasetinin bir diğer veçhesi de, gümrük tarifeleri konusundaki dikkatidir. Bu dikkat Hollanda ile bir savaşa yolaçacak kadar ileri gidecektir, çünkü 1667'de, Ryswick Savaşı'ndan sonra

tarifeler, Hollanda ithalatı açısından gerçek bir engel oluşturmaktadır. Nitekim, merkantilist sistem ulusal firmaların lehine olan, çok sıkı koruma tedbirleri içermektedir.

Colbert'in kavramlarını aslında oldukça basit verilere indirmek mümkündür ve zaten bunlar, onun çağının tüm ticaret burjuvazisinin kavramlarıdır. Önce "para bolluğu ancak, ihtişam ile gücünü ayıran bir ülkede olur" inancını söylemek gerek. Devlet zengin olmalıdır, aynı zamanda, zenginlik kaynağı olan ticareti kolaylaştırmalıdır; bunun için de dışarıdan mümkün olduğunca az almalı, mümkün olduğunca çok satmalıdır. Borç ve alacak bilançosu karşısında her tüccar böyle akıl yürütmektedir. Richelieu ondan önce aynı şeyleri düşünmüştür bile ve bir muhtıranın kenarına, bizzat böyle yazmıştır: "ticarete değer ve tüccarlara itibar vermek". Ticari firma haline gelmiş olan devlet iktidarının ekonomik karakteri, artık tamamen nettir; aslında çok statik olan görüşlere dayalı olarak gelişmektedir. Colbert Avrupa'da, sabit sayıda toplumun sabit bir para miktarından yararlandığına kani olmuştur: Bu toplumlar arasındaki refah derecesini, yalnızca ticaret bilançosu belirleyecektir; bu bilanço en az satın alıp, en çok satan ülkede azami olacaktır.

O dönemde Avrupa'nın tümü Hollanda'ya imrenmektedir. En küçük devlet, ticaret faaliyeti sayesinde, aynı zamanda en müreffeh devlettir. İspanya ile ilişkilerinden yararlanan, gözünü denize çevirmiş Hollanda, Batı Hint Adaları'yla büyük ölçekli bir ticarete girişmiştir ve tam bir başarı elde etmektedir.

17. yüzyılda tüm ticaret burjuvazisi, hiçbir şey üretmeyen, ama taşımacılık yapan ve böylece Fransa'dan daha fazla buğday, Portekiz'den daha fazla baharat bulan Hollanda örneğine öykünmektedir. Hollanda'nın, 12 yıl kadar önce başlayan lâle

spekülasyonu alevinin sönmesiyle, 1634'teki ilk mali çöküntü örneğini oluşturduğu da doğrudur: Hollandalı bahçıvanlar tarafından yetiştirilen lâle soğanları, umulmadık renkler taşımaktaydılar, bu durum, ertesi yüzyılda Fransa'da Law Sistemi'nin veya 19. ve 20. yüzyıllarda borsadaki menkullerin tanık olacakları, çılgınca bahislere yol açmıştır; bir soğana 2.500 florine varan fiyat ödenmiştir. Spekülasyon kesilince ve nesneleriyle ters oranlı değerler aşağı düşünce, ülkede zincirleme intiharlar meydana gelmiştir. Ve bu şema, aynı cinsten her fiyat artışında, Avrupa ve Kuzey Amerika'da tekrarlanmaktan geri kalmayacaktır.

Tüm ticaret burjuvâzisi Hollanda'yı, ticari başarının gelişebileceği koşulları en mükemmel gerçekleştiren ülke olarak görmektedir. Tabii ki en başta da Colbert. Kökeni itibariyle basit olan bu kavrayış, zamanının bir özgünlüğünü vurgulamaktadır, çünkü halkın tümü açısından, henüz ticaretle zenginlik arasında bir bağ yoktur. Zengin olmak isteyenler buna, altın veya simya sayesinde, ya da Yeni Dünya'ya giden maceracılar ve korsanlar gibi zor kullanarak altın elde etmeyi düşleyerek, ulaşacaklarını düşünüyorlardı. Colbert zenginlik ile ticaret arasındaki ilişkiyi tamamen kavramış ve kralı da ikna etmeyi bilmiştir. XIV. Louis'nin hakkında şöyle yazmaktadır: "Kral halkına bolluğu ancak ticaret yoluyla sağlayabileceğini anladı... ulusun dehasına ters düşse bile ticareti (ülkeye) sokmaya uğraşıyor". Nitekim bakan, iktidara gelişinden sadece üç yıl sonra, Ticaret Meclisi'ni kurmuştur (1644). Bu meclis her on beş günde bir kralın huzurunda toplanmakta ve krallığın ekonomik temelini oluşturan düzenlemelerin çoğu kralın imzasıyla çıkmaktadır.

Genelde 17. yüzyılın ve özelde de XIV. Louis döneminin bu bakış açısını, ticaret burjuvazisinin

Fransa'da zirveye çıkış dönemi olarak kabul ettirmek zordur, çünkü Versailles'ın ve kralın mahiyetinin kendini dayatan ön duvarı, bu ekonomik görüntüyü gizlemektedir. Ama Colbert'in bizzat kendisi, kralın en fazla dinlenilen bakanı, etkisi yalnızca yaşadığı dönemde değil, zamanımıza kadar güçlü olan -çünkü onun çıkardığı bazı kararnameler hâlâ yürürlüktedir- bu kişinin varlığı, olguyu kanıtlamaya yetmektedir. Ve aynı şekilde, XIV. Louis dönemindeki krallık meclislerinin oluşumunu incelemek, bunların yalnızca burjuvalardan oluştuklarını anlamak için yeterlidir: Louvois, tıpkı Colbert gibi, burjuva ve tüccar bir kökenden gelmektedir. O zamanın tüm bakanları bujuva kökenlidir: Moléler, Aguesseaular, d'Ormessonlar, Séguierler, meclisleri dolduranlar ve krallığa "büyük hizmetkârları"nı sağlayanların hepsi burjuvaziden gelmektedir. Saint-Simon buna "uzun bir, beş para etmez burjuva egemenliği" diyecektir.

Ama egemenliğin bu veçhesi -en önemlisi, çünkü krallığın tüm yönetsel ve ekonomik hayatını kapsamaktadır- saray ve kralın çevresi -tamamen bir dekor- tarafından maskelenmektedir. XIV. Louis'nin döneminde olanlar, daha sonra III. Cumhuriyet döneminde olacakların aynısıdır. III. Cumhuriyette siyasal mücadeleler, yönetsel ve ekonomik faaliyeti aşikâra benzeyen ve fiilen öyle de olan (yani dıştan görülen) ile görülmeyen, ama hiç de daha az etkin olmayan sınıflar arasındaki farkı, aynı aralıklarla ve tamamen aynı şekilde gizleyecektir. Saraya aristokratik çevreler egemendi ve aynı şekilde, Versailles ve Paris taşradan ayrılmaktadır, saraylı ise fırsat çıktığında burjuva karşısında duyduğu küçümsemeyi ilân etmektedir. Geliriyle ve tiyatrosuna tanınan tekelle bağımlı olduğu Sarayı memnun etmeye uğraşan Molière, Kibarlık Budalası (*Le*

Bourgeois Gentilhomme) ile bunu yansıtırken, taşra karşısındaki küçümsemeyi de *Monsieur de Pourceaugnac* ile aktaracaktır. Nitekim, bu aynı 17. yüzyılda burjuva ve tüccar terimleri, soyluların dilinde ve edebi metinlerde, küçümseyici bir anlam da kazanmıştır. Colbert döneminde, Fransa'daki genel zihniyet henüz ticarete, hiç değilse saf ticarete, yani satmak üzere almaya dayalı ticarete karşı pek olumlu bir tutum içinde değildir. Böylece Colbert'in yönetsel alandaki eseri, ekonomik politikasına hayat veren merkantilist ilkelerden daha uzun ömürlü olacaktır.

İktisâdi Liberalizm - Nitekim 18. yüzyılda özgürlükten -ticaret özgürlüğü- giderek daha fazla yana olan bir fikir akımı gelişmektedir. Bu, fizyokratların ünlü "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler-"idir. Tüccarları, sınırlara konulan bir engelle teşvik etmeye dayalı sistemin yerine, açık sınırlar ve serbest pazar ilkesi yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu çeşitli etkilerle, özellikle de, artık iş alanında ve Avrupa kamuoyunda Hollanda'yı gölgede bırakan İngiltere'nin etkisiyle olmuştur. Sanayisi, 17., hatta 16. yüzyıldan itibaren gelişmiş olan İngiltere, ilk gümrük koruma önlemlerinden sonra, ürünlerini ihraç etmeye ve bunun için de, her iki kıtayla da serbestçe ticaret yapmaya şiddetle ihtiyaç duymaktadır. Sömürgeleri 18. yüzyılda, manüfaktürlerini besleyen bol hammadde sağlamaktadır, ama bunun sonucu olarak, ihracat serbestisi refahın esas koşulu haline gelmiş bulunmaktadır. Napoléon Kıta Ablukası'nı oluşturduğunda, bunu uygulayacak gerçek olanakları ihmal etmiş olmasına rağmen, doğru yere vurmuş olmaktadır. Ama, özellikle Montesquieu, sonra da Ansiklopedicilerin tümü tarafından desteklenen liberal doktrinler, İngiliz etkisi altında gelişeceklerdir.

Ticaret özgürlüğü, Colbert'in, ondan çok önceleri de Ortaçağ kentlerinin koymuş oldukları iki işlemin serbestçe yapılabilmesine bağlıdır: istifçilik ve tekel.

Burada, öyle sayılan ve yapanların kendileri tarafından da öyle kabul edilen gayrimeşru işlemler sözkonusuydu ve Boinebroke'un durumunda olduğu gibi, ölüm halinde veya vasiyetname ile bunların iadesi söz konusu olabilmekteydi. Ama artık, 17. yüzyılda Thomas Maslin tarafından gerçekleştirilen ilk demir tröstünün işaret ettiği gibi, yeni bir zihniyet gelişmektedir. Bu, o dönemde anormal bir durumdur, ama serbestlik düşüncesi bu örnekleri yaygın bir işlem haline getirecektir. Zaten tamamen ekonomik olan düzlemdeki olaylar onları haklı çıkartmaktaydı, çünkü Fransa'nın dış ticaretinin, 1716-1770 arasındaki 50 yıl kadarlık sürede üç katına çıktığı görülmüştür. Çağın çizgilerinden biri olan iyimserlikle, herkesin bu ticari genişlemeden yarar sağlayacağına teminat verilmekteydi. Olgusal düzlemde ise, çağın çok büyük ekonomik başarısı, sanayinin ticarete her seferinde daha sıkı bir şekilde bağımlı hale gelmesi sonucunu doğurmuştur -bu durum 18. yüzyılda Fransa'da, eminlerin raporlarından farkedilmektedir- ve aynı zamanda, ticaret serbestisi adına, tahıl istiflenmesi ve taşınmasından ötürü, köylüler arasında meydana gelen devrevi rahatsızlıklar da bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. 1787'de liberal düşüncelerin zafer kazanmasına kadar, düzenlemeler ve karşı düzenlemeler birbirini izleyecektir; bu tarihten sonra bu fikirler hem siyasette, hem de ekonomide yasalar koyacaklardır.

Ouvrard'ın Kariyeri - Ama bu durumun yolaçtığı darbe, halk tarafından en çok ekonomik alanda duyulacaktır, çünkü 1787'de başlayan İngiltere ile serbest ticaret uygulaması, Fransa'nın kelimenin

tam anlamıyla, İngiliz ürünlerinin, özellikle de dokumalarının istilasına uğramasına yolaçmıştır; öte yandan 1788'deki kötü hasat, sonra da bunu izleyen güçlükler, kırsal kesimin rahatsızlığına yolaçacak ve bütün bunların devrimci olaylar üzerinde sayılmayacak kadar çok yansıması olacaktır. Liberal fikirlerin bu alanda belirleyici adımı atmadıkları söylenemez.

Ouvrard'ınki gibi bir kariyer, iş hayatına yatkın birinin, 18. yüzyılın sonunda elde edebileceği şeyleri özetleyebilir. 1770'de doğan Ouvrard, Etats Généraux 1789'da toplandığında, daha çok gençtir. Ticari koku alma duygusu, bildiri ve manifesto seliyle birlikte kâğıt ticaretinin verimli olacağını öngörmesini sağlamıştır. Bu onun servetinin başlangıcıdır. Poitou ve Angoumois kâğıt atölyelerinin ürünleri, piyasaya ancak onun elinden geçtikten sonra ulaşabilmektedir. Aynı derecede basit ve yanılmaz bir duyguyla (o sırada Nantes'dadır), Fransız tüketicilerin o anda içinde bulundukları güçlükten ötürü, şeker, kahve ve pamuk gibi sömürge ürünlerine itibar etmekte gecikmeyeceklerini anlamıştır. Bir ithalat firmasıyla ortak olarak, bu mallardan yığmış ve bunları çok yüksek fiyatlardan satabilmiştir. Artık serveti milyonlardan oluşmaktadır. Henüz 23 yaşındadır. Sonra, orduya malzeme sağlama işi, ona o anın en kârlı alanı olarak gözükmüştür. Haksız çıkmadığını herkes bilmektedir. Burjuvazinin sabit bir uygulaması uyarınca, parasını toprağa yatıracak ve kızlarını soylu sınıftan kişilerle evlendirmeye özen gösterecektir: Bunlardan biri Colbert-Maulévrier, diğeri de Rochechouart kontesi olacaktır. Onun daha sonra bankacılık alanında iş yapmasına kimse şaşırmayacaktır (1794'te bir banka kurmuştur). Bunun devamında, Barras'dan bahriye mühimmatı tekelini elde etmiştir. İçgüdüsü ona her

koşulda muazzam kârlar sağlamaktadır; tek bir işlemden elde ettiği kârı, bizzat kendisi, o dönemin 15 milyonu olarak tahmin etmektedir. Directoire rejiminin muteber tefecisi olacaktır. Ve Raincy şatosunda düzenlediği şenliklere, o dönemin tüm siyasal, askerî ve edebî kişilerinin üşüştükleri bilinmektedir.

Ouvrard çağını temsil eden bir kişidir, çünkü servetinin bütünü, eski toplumun mahkûm ettiği istifçilik ve tekel üzerine dayanmaktadır ve kendisine eleştiri ve herhangi bir tehdit yöneltilmesinin tamamen uzağında olan işlemleri ona genel bir itibar sağlamaktadır. Bir yüzyıl önce hukuk dışı olan tekele dayalı ticari spekülasyon ve istifçiliğin, şimdi hak haline geldiğini, tek başına ve sadece kendi varlığıyla kanıtlamaktadır.

Burjuvazinin 18. Yüzyılda Gerilemesi - İster parlamentoda, ister yönetim aygıtında, ister imalat ve satış alanında olsun, büyük bir gelişmeye tanık olan burjuvazi, XIV. Louis'nin ölümünden sonra önüne beklenmedik engellerin çıktığını görmektedir. Meclis'in XIV. Louis zamanındaki bileşimini, XVI. Louis dönemindeki bileşimiyle karşılaştırmak gereklidir. Birincisi tamamen burjuvalardan oluşmuştur; 18. yüzyılın sonunda bunun tersine, kralın tüm bakanları -Necker'in dışında- soyludur.

Bu eğilim, 1715'te XIV. Louis'nin vasiyetnamesinin reddiyle açığa çıkmıştı. Bu tarihte, bir süre sonra kralın mutlak iktidarının yerine geçecek soylu meclislerinin ortaya çıkmasıyla dışavurulan, bir soylu tepkisine tanık olunmaktadır. *Polysynodie* adı verilen bu meclisler, ancak 18 ay yaşayacaklardır. Daha sonra Naiplik rejiminin ve onunla birlikte soyluluğun veya daha doğrusu aristokrasinin çok net bir hareketinin sırası gelmiştir. Yalnızca bakanlar değil, aynı zamanda piskoposlar da -çünkü onla-

rı kral atmaktaydı- soylular arasından seçilmekte ve eminler için de aynı durum sözkonusu olmaktadır. Ve ordu 18. yüzyılda bir dizi kararname ile, soyluluğunu sergileyemeyenlere kapalı hale gelmektedir. Kırmızı subaylarla mavi subaylar arasındaki ünlü kavgalar, XV. Louis'nin saltanatına karakterini veren bu eğilimi resmetmektedirler.

Başka bir ifadeyle, ekonomik iktidara sahip olan ve bu arada, aynı yüzyıl boyunca güç ve zenginliğinin muazzam bir şekilde artışına tanık olunan burjuvazi, ordunun, yüksek yönetimin, devletin önemli kadrolarının kendine kapandığını görmekte ve bunların ardından, hepsi de bu devlette sürükleyici güç olduklarının bilincinde olanları aşağılamak için icad edilen etiket ve öncelik kavgaları gelmektedir. Öylesine ki, tarihçi Ernest Labrousse'un vardığı sonuca göre, "1788'in burjuvası bir toplumsal doyumsuzdur".

Dönemin büyük paradoksu buradadır: Hayat tarzı bazen Versailles Sarayı'nınkini gölgede bırakan finans kralları, genel mültezimlerin yüzyılı olan 18. yüzyıl, aynı zamanda burjuvazinin, bizim çağımızın "sınıf bilinci" dediği şeye ulaştığı dönemdir ve bu durum burjuvazinin karşılaştığı muhalefetle ilişkilidir, çünkü soyluluk o sıralar gerçekten bir aristokrasi (en iyilerin yönetimi) haline gelmiştir. Parayla oynayanlar için zirveye çıkma dönemi sözkonusudur. Daha 16. yüzyılda ünlü "Loire şatoları"nın adeta hepsi finansçılar tarafından ve onlar için yaptırılmışsa da -Jean le Breton için Villandry, Gilles Berthelot için Azay-le-Rideau-, 17. yüzyılda finans çevrelerinden insanların giriştikleri inşaatlar, hükümdar saraylarını gölgede bırakmaktadır; muhtemelen eski bir uşak olan Bourvalais tarafından yaptırtılan Champs şatosunu ve taşrada, Languedoc meclisi haznedarı Joseph Bonnier tarafından Mont-

pellier yakınlarında yaptırtılan muhteşem La Masson şatosunu hatırlatmak yeterlidir. Gerçekte, bu finans dünyası özellikle, finansçı kızı ve karısı olan Mme. de Pompadour'un şahsında saraya geniş ölçüde nüfuz etmiştir. (Antoinette Poisson, Mme. Le Normand d'Etiolles olmuştur); bu dünya soyluluğa da geniş ölçekte sızmıştır: Bir Samuel Bernard kendini Mme. de Lamoignon'un, Entraigues kontesinin, Mirepoix markisinin büyük babaları olarak bulacaktır; ama bu yakınlık, onları soyluluktan ayıran mesafeyi daha da sinir bozucu hale getirmektedir.

Kendi de kıyafet burjuvazisinden olan -küçük kıyafet'den, çünkü noter oğludur- Voltaire, Büyük Yüzyıl'ın çiçeklerini açmasına, burjuvazinin Corneille, Racine, La Fontaine, Molière gibileriyle edebiyata hükmettiği yüzyıla saygılarını sunmaktadır, ama ona göre "Aydınlanmacılar" yüzyılının, yani 18. yüzyılın üstünlüğünü oluşturan şeyi vurgulamaktadır. Darağacına gönderilen André Chénier'nin dışında, şair adını hakeden bir şaire sahip olmayan bu dönem, en mükemmelinden bir *les philosophes* (filozoflar) dönemidir. Bu, finans ile düşünce arasındaki sorunsuz bir birleşmedir; düşünce bu bağlamda akıl yürüten aklın icrası olarak anlaşılmaktadır: Condillac'a göre "düşüncemizin unsurlarını, oranlama yöntemine benzer bir işlemle çözmek mümkündür", bu arada Condorcet, insanın "akıl yürütme ve manevi fikirler elde etme yeteneğine sahip, duyarlı bir varlık" olduğunu ilân ederken, insan hakkında her şeyi ifade ettiğini düşünmektedir.

Çünkü, burjuvazi ara dönemde, insan aklının kaynaklarını metodik bir şekilde kullanmayı öğrenmiştir. Brötanya parlamentosundaki danışmanlık görevini irsi olarak intikal ettiren bir burjuva ailesinden gelen bir burjuva olan Descartes, skolastiğin geleneksel yöntemlerini devre dışı bırakan, tama-

men yeni temellere dayanan bir felsefe kurmuştur. Antik filozoflar gibi insandan yola çıkmakta, ama onlardan daha köktenci olarak, gerçeğin aranmasında akıldan başka bir şeyi kabul etmemektedir; insan bazı ilkelerin de yardımıyla, ancak kendi akıl yürütmesinin ışığında bilgiye ulaşabilir. Bu ilkeler miktarsal cinstendir -matematik bilimlerin kullandıklarının benzeridir; gerçekle birleştirilen apaçıklık, bütünsel bir sorunun çözülmesi daha kolay birçok ayrıntı sorunu halinde bölünmesi, düşünmeye dayatılan ve hatalardan kaçınılmasını sağlayan sağlam bir mantık. Bu bütün, açıklığa ve mantıksal düzene tutkun, davranışını ve düşüncesini kendi anlayışına göre düzenlemeye alışık burjuva zihniyetini tatmin edebilirdi. İster tüccar, ister hukukçu, isterse memur olsun, burjuva eğer maddi nesneler söz konusu değilse, kesin kavramlarla meşgul olmaktadır; faaliyeti son çözümlemede rakamlar, formüller veya yalnızca aklın rol oynadığı ilişkiler halinde çözüme ulaşmaktadır. Hayal gücü, duygusallık, ancak pratiğe uygunsa işe karışmaktadırlar.

Henüz sahip olmadığı felsefi tabanı Fransız burjuvazisine sağlayan Descartes, bu sınıfın evrimi üzerinde muazzam bir etki yapmıştır. Burjuvazi, çoğu kendi varoluşundan daha eski olan örflerden kurtulmaya uğraşmaktaydı: Descartes geçmişin reddini meşrulaştırıyor; bilinçli veya bilinçsiz, yalnızca kendi aklına başvuruyordu; Descartes sıkı sıkıya rasyonel bir felsefe öğretmekteydi; kesin bir şekilde hesaplanmayan veya formüle edilmeyen her şeyden içgüdüsel bir şekilde çekinmekteydi: Descartes bilgiye matematik bir yöntem uygulamaktaydı. Her eylemi önceden belirlenmiş ilkelere göre yargılama âdetini, deneyden çok teoriye uygun davranmayı veya deneyi teorinin boyunduruğuna koymayı, doktrininden çıkarsayacaktır. Ve düşüncenin izledi-

ği bu eğri, tam da Roma Hukuku'nun kurumlara kazıdığı eğriye denk düşmekteydi.

Ama uç sonuçlara bu kadar erken ulaşılmayacaktır. Klasik dönemin tümü boyunca,bir cins ahlâki ülkü oluşmuştur. Bu ülkü, Ménage'ın "iyi ve kötü alanlarında aşırı tutkuları" önleyen ılımlılığın esas kuralını oluşturduğu "dürüst adam" olarak tanımladığı ülküdür. Bu, adam, yüksek yargıçlar, hukukçular veya memurlar arasında yaygınlaşan bir tiptir. Çalışmakta ve tasarruf etmekte, düzenli ve aşırılıklardan kaçınan bir aile hayatı sürdürmektedir; meşru olanları da dahil, eğlenceden ve boş zamandan kaçınmakta, bunları ve özellikle de sporu soylulara ve halka bırakmaktadır. Her zaman kesin ve kurallı olan davranışı, onu, "ekâbirlerin ve fakirlerin bilmediği namuslu bir mutluluğa", "servetten kaynaklanan densizlikleri yokedemeyen, ama onları mümkün olduğunca dışlayan ve azaltan mutluluğa" ulaştırmaktadır (Groethuysen, *L'Eglise et la Bourgeoisie*, Kilis ve Burjuvazi). Öngörüsü sayesinde bilinmeyeni hayatının dışında bırakmakta ve gizeme fazla bir yer tanımamaktadır. Soylu harcamakta ve herhalde gerçek merhametten çok, müsriflikten ve debdebe zevkinden ötürü sadaka vermektedir; burjuva ise biriktirmektedir. Eski Yunan ve özellikle de Latin hümanizmasının özel bir önem taşıdığı, sağlam bir kültür almaktadır. Artık erdemlere karşı heyecanlarla dolu olarak Caton'u model alacak ve Ovidius'un, "yenisini elde etmek için gereken erdem kadar, varolanını korumak için de erdem sahibi olmak gerekir" özdeyişini sahiplenecektir.

Bu insan tipi geleneklere bağlı kalmaktadır; eski inançlara karşı derin bir saygı beslemekte, tıpkı Descates'ın metafiziği araştırmalarının dışında bırakması gibi, hayatında bunlara ayrı bir yer ver-

mektedir. Ama, doktrini gelişirken, daha mantıklı uygulamalar, özellikle de, artık ahlâk ile din arasında, daha net hale gelen ayrım getirmek zorundadır. Bayle'e göre, bir insanın imanı onun davranışını etkilemez.

Doğal Yasalar - Tanrısal müdahaleyi reddeden ve onun yerine doğanın kendinde varolan düzenini ikâme eden, doğal bir hukuk, bu verilerden itibaren yoğrulacaktır -tıpkı, insan faaliyetinde inancın yerine aklın ikâme edildiği gibi-. Buna, tutarlı bir sistem olarak, ilk kez İngiltere'de rastlanmaktadır: Locke hukukun başlangıç noktası olarak zevk veya acıyı belirleyen duyguyu almaktadır; insan yararlı ve zararlı kavramını bu sayede edinmekte ve buradan da izin verilen ile yasaklanan kavramına ulaşmaktadır. Bu doğal hukukun amacı, öngörü, hesap, hoş duygulardan yararlanma ve acı verenleri uzaklaştırma becerisinden oluşan, bu dünyadaki mutluluktur. Hoşgörü, yeryüzünde mutluluğu elde etmek için en gerekli erdem olarak görülmektedir. Manş'ın ötesinde, burjuva ülküsü tüccar tarafından temsil edilmektedir. Fransa'da bu sınıfın itibarı, filozofa, soyut düşünüre yöneliktir.

Doğal yasaların ürünü olan insanın eğilimlerinin serbest oyununa izin verilmesi gerekir. Ansiklopedicilerden Rousseau'ya kadar, yüzyıl boyunca gündemdeki slogan, doğaya geri dönüştür. Ansiklopediciler, insanın hatadan kaçınması için yeterli olan akıldan yanadırlar; Rousseau ise duygusal noktada durmaktadır: İnsan doğduğunda iyidir, öyleyse doğal özelliklerinin özgürce gelişimine izin verilecek olursa, iyi bir şekilde davranacaktır. Bu teoriler o dönemde muazzam yankılar uyandırmıştır.

Olgulara ve bu olgular arasında da, 18. yüzyıl burjuvalarına ilişkin olgulara bakılacak olursa, filozof ünvanıyla onurlandırılanların aynı zamanda pa-

ralı kişiler olduklarını (ve tersi) farketmek çarpıcı olacaktır. Yüzyılın "büyük adamı" olan Benjamin Franklin, *Zenginleşmenin Çaresi* adlı bir kitabın yazarıdır. Bu kitabın başarısı muazzam olmuştur: İngilizce'de 70, Fransızca'da, 56, Almanca'da 11, İtalyanca'da 9 baskı yapmış ve 12 başka dile çevrilmiştir. 17. yüzyıl filozofları örnek oluşturmuşlardır. Başlangıçta yalnızca 6.000 liralık rantı olan Voltaire, ölümünde 160.000 lira ile Cirey ve Ferney'de iki mülk bırakmıştır.

ALTINCI BÖLÜM
İKTİDARDAKİ BURJUVAZİ

Burjuvazi, 1789-1830 arasındaki karmakarışık dönemde iktidara çıkmıştır; iktidarını tümü itibariyla 20. yüzyıla kadar, daha da kesin olmak üzere, gelir vergisinin konulduğu 1914 tarihine kadar korumuştur. Sonradan başkalarının da izleyeceği bu sınırlama, toplumun bu kesiminin ekonomik, siyasal ve toplumsal iktidarına ilk sınırlamadır. Bu sınıf sonradan zihniyetlerdeki evrimden ötürü, fiili olarak büyük değişimlere uğrayacaktır.

18. yüzyıl Fransa'sı, onu incelemek için yararlandığımız iki yüz yıl geriye bakma payıyla birlikte, bize, merkezî otorite nezdinde kesinlikle korumasız bırakılan köylünün üzerine binen vergilere rağmen, müreffeh bir ülke olarak gözükmektedir; öte yandan, bu otorite, yüklenmek zorunda olduğu harcamalara göre oranlanmış araçlara sahip değildir. Mali düzensizlik de süreklilik göstermektedir ve bu durum ekonomik faaliyeti ellerinde tutan burjuvalar için bıktırıcı olmaktadır. XVI. Louis krallık maliyesinin başına, Cenevreli bir bankacı olan Necker'i getirerek, burjuvaları rahatlatmıştır; daha sonra, 5 Temmuz 1788'de Etats Généraux'yu toplamaya karar vermiştir; Etats Généraux 4 Mayıs 1789'da Vesailles'de toplanacaklardır.

Etats Généraux teorik olarak, tüm ulusun temsilcilerini biraraya getirmektedir. Bu durumda Tiers Etat'yı halkın temsilcisi olarak kabul etmek mümkün müdür? Eğer temsilci listeleri incelenecek olursa, seçilenlerin kırsal kesimde bile burjuvalar,

küçük toprak sahipleri, vergi toplayıcıları vb. oldukları görülecektir: Hemen hemen hiçbir köylü, hiçbir işçi yoktur. Tiers Etat mebuslarının ezici çoğunluğu yasa adamlarıdır: avukatlar, savcılar, her tür yargıçlar.

Soyluların ve ruhbanın parlak elbiseleriyle bir karşıtlık oluşturan burjuva kıyafetleri, basit ve donuk siyah yünlülerden oluşmaktaydı: Burjuva, bu kıyafeti hep sevmişti ve onun aracılığıyla ciddiyet ve tasarruf zevkini açığa vurmaktaydı; bu, aynı zamanda Paris burjuvazisinin taptığı Benjamin Franklin'in de zevkini yansıtmaktaydı. Bu kıyafet katılığı, Etats Généraux'da diğer iki tabakanın debdebesini mahkûm eden bir tavır haline dönüşmekteydi; halka yansıyan bu etkiyi tüm tarihçiler yakalamıştır.

Aslında, ilk bakışta göze batan bu ayrım, artık istenmiyordu. Burjuvazinin ana hedefi, doğumdan gelen veya mertebeden kaynaklanan ve her zaman kıskandığı ayrıcalıkları kaldırmaktı. Felsefi açıdan, eşitliğe böylesine bir saldırıyı haklı kılmak mümkün değildi. Soylu ayrıcalıkları fiili durumda, külfetli görevlere veya sorumluluklara denk düşmekten çıktıkları bir dönemde, tamamen anakronik hale gelmiş olan geçmişin bir mirasını temsil etmekteydiler. Üç tabakanın hiçbir temsilcisi, bu ayrıcalıklara körü körüne bağlı değildi. Ünlü 4 Ağustos gecesi, büyük bir heyecan içinde ve oy birliğiyle, bu ayrıcalıkların geçerliliğini reddettiler. Belirtelim ki, burjuvazinin de yapılan fedakârlıkta payı olmuştur, çünkü küçük veya büyük kıyafet soyluluğu da bazı vergi bağışıklıklarından yararlanmaktaydı; üstelik ayrıcalıkların içinde kentlere ve loncalara ait olanları da vardı ve bunlar artık tehdit altındaydılar.

Geçmişin bu denli katı biçimde reddinin sonucu, merkezî iktidarın otoritesini güçlendirmek olmuş-

tur. Bazı eyaletlerin, örneğin devlet ülkeleri denilenlerinin özerkliğe çok yakın konumları, kentlerin özgüllükleri ve soyluluğun bağımsızlığından ne kaldıysa, bütün bunlar tek bir darbede tahrip edilmişlerdir. 4 Ağustos gecesi, Eski Rejim'in devletçiliğe ve merkeziyetçiliğe doğru ilerleyişine son noktayı koymuştur.

Ama burjuvazi, bu "birime indirgeme"nin kârını krallığa bırakmak niyetinde değildi. Kurucu Meclis'in öngördüğü örgütlenme, tüm iktidarı seçilmiş Yasama Meclisi'ne vermekte ve krala bir hükümranlık gölgesi bile bırakmamaktaydı. Kral ne meclisi feshedebilir, ne bakanlarını veya yürütme temsilcilerini seçebilirdi. Dokunulmaz ve sorumsuz olarak ilân edilen otoritesi, ancak iki yasama dönemi boyunca geçerli olan askıya alma vetosuyla sınırlıydı. Fransa yönetimi onun elinden tamamen çıkmıştı: İlçe ve il meclisleri seçiliyordu. Bu meclislerin yönetimi ve savcılıklar da seçimle belirleniyordu. 1791 Anayasası'nda, eski eminleri hatırlatan hiçbir şey bulunmamaktadır.

Buna karşılık, burjuvazinin karşısına adaletin ve maliyenin yönetimini ele geçirme fırsatı nihayet çıkmıştır. Artık, ilçelerdeki sulh yargıçlarından, Ulusal Yüksek Mahkeme ve Yargıtay personeline varana kadar, tüm yargıçlar seçilmektedir; jüri üyeleri de artık seçilmektedir. Maliye'ye gelince, bu alandaki büyük yenilik, dolaylı vergilerin kaldırılması olmuştur. Bunun dışında, eski vergilerin yerine geçen ve serbestçe kararlaştırılan katkı, sırasıyla taşınmaz mülkler, kira ve sanayi ile ticaret kazançlarını temel almaktaydı. Ama vergi cetvellerinin oluşturulma işi ilçe ve il meclislerine verilince, bu iş çok uzamıştır; öylesine ki, kamusal malların sağladığı kaynaklar olmasaydı, iflas kaçınılmaz olurdu. Tıpkı Ortaçağ *commune*'lerinde olduğu gibi,

burjuvazi iktidara yükselir yükselmez, kendini mali güçlüklerin içinde bulmaktadır.

Ordu da yeniden örgütlenmiştir. Artık kadrolar soylulardan oluşmamaktadır; ya kıdem, ya da kısmen seçimle belirlenen tercihlerle herkes orduya girebilmektedir. Meydana gelen güç, öngörülenden daha geniş düzenlemelere yolaçmış ve olaylar bu yepyeni ordunun genç unsurları ortaya çıkartmasına neden olmuştur: Hochelar, Kléberler, Marceaular, sadece cesaretleriyle askeri taktiği yenileyen şu harika savaşçılar.

Bu önlemler bütünün esas olarak demokratik bir görüntüsü vardır: Tüm yurttaşlar oy aracılığıyla kamusal işlere katılmakta ve en yüksek görevlere kadar gelebilmektedir. Ama bir kısıtlama vardır: Kurucu Meclis "yalnızca mülk sahipleri gerçekten yurttaş olabilir" diye ilân etmektedir. Halkın iktidara gelmesine izin vermek sözkonusu değildir, önce burjuva olmak gerekmektedir.

Demek ki oylama sırasında bir eleme sözkonusudur: *aktif* ve *pasif* yurttaş ayrımı yapılmaktadır. Yalnızca birincilerin birinci dereceden seçmen olmaya hakları vardır, bunlar ödedikleri vergi tutarı üç iş gününe (bir iş günü yaklaşık 20 *sol* olarak hesaplanmaktadır) eşit alanlardır; ama seçilme ve buna bağlı olarak, il meclislerine katılma hakkına sahip olanlar, yalnızca vergi ödemeleri 10 iş gününe eşit olanlardır; nihayet yasama meclisine seçilebilmek için, en azından bir günlük iş mark ödüyor olmak gerekmektedir. Ve bu tarzda yapılan seçimler gene de fazla sayıda demokratı iktidara getirdiği için, ikinci dereceden seçici meclislerin, yalnızca geliri 150-200 iş gününe eşit bir mal varlığının malik veya kiracılarından oluşacağı karara bağlanmıştır. Böylece, yok edilenlerin yerine başka bir ayrıcalık konulmuş olmaktadır: Servet, para cinsinden he-

saplanan sermaye ayrıcalığı. Bu sistemle, seçimler bir burjuva tekeli haline gelmekteydi ve her şey seçime bağlı olduğundan, burjuvazi Fransa'nın siyasal, yönetsel ve yargısal yönetimini kesin bir şekilde ele geçirmekteydi.

Beledi örgütlenme, yeni kurumların niteliğini tek başına, mükemmel bir şekilde özetlemekteydi: ilçede meclis seçimleri için yalnızca aktif yurttaşlar oy verebilmekteydiler; belediye meclisini de onlar atamaktaydı; genel meclisi oluşturan bir eşraf kurulu ise bu meclise yardımcı olmaktaydı; belediye başkanı ve savcı da, aynı şekilde aktif yurttaşlar tarafından seçilmekteydi. Halk uygulamada, otomatik olarak yönetimin dışında bırakılmaktaydı.

Yalnızca genel memnuniyetsizliğe bir çare bulmak için aceleyle kaleme alınan 1. Yıl anayasası, genel oy sistemini getirmekteydi; bu hiçbir zaman uygulanamamıştır.

4 Ağustos gecesi lonca ayrıcalıkları gündeme getirildiyse de, kaldırılmadı; daha önce Turgot tarafından denenen reform üzerinde düşünülmekle yetinilmiştir. Bu konuda kararsız kalınmaktadır. Ustaların tümü burjuvazi içinde yer almakta, ama bunlar toptancıları, iş adamlarını, sanayiye kapitalist bir biçim vermeye uğraşanları rahatsız etmektedirler. Üstelik, güçlü bir düşünce akımı onların aleyhinedir; fizyokratlar onlarla uğraşmaktadırlar; Meclis'teki hukukçular ise çalışma hakkının, sanki "krala ait" bir hakmış gibi kabul edilmesine kızmaktadırlar. Sonuçta, gelir vergisini telâfi etmek üzere, Baron d'Allarde'ın raporu üzerine, 17 Mart 1791'de loncalar kaldırılmıştır. Yasanın ilk maddesi "vergisini ödemek koşuluyla, her vatandaşın istediği meslek veya zanaat dalında çalışması serbesttir" diyecektir. Bu karara karşı tek bir karşı oy vardır; Kurucu Meclis'in "her şeyi alt üst etmek yerine...

suistimalleri gidermesini" istediğini -bu onun açısından beklenmedik bir konumdur- söyleyen Marat.

Bu önlem, 14 Haziran'da, bir öncekinden daha çok bilinen ve her türlü meslek birliğini yasaklayan Le Chapelier Yasası'yla tamamlanacaktır; ama bu yasa "loncalar"dan çok, kalfa örgütlerine yöneliktir.

Artık işçi de, tıpkı genel olarak yurttaş gibi, o zamana kadar kendini çevrelemiş olan doğal grupların dışında, tek başına olarak ele alınacaktır.

Liberal düşünceler böylece bir gerçeklik haline gelmekteydiler. Bu durum çalışma kavramını tamamen değiştirecektir. Bu konudaki modern kavrayışlar, hâlâ tümüyle Devrim'in getirdiği bireyciliğin damgasını taşımaktadırlar. Bunun tersine, eski zamanlarda emek gücü, "tüm ustaların, tıpkı sanayileri için gerekli hammaddeler üzerinde olduğu gibi, üzerinde eşit haklara sahip oldukları bölünmez bir kitle" olarak kabul edilmekteydi. Bunun anlamı, ne emek gücünün, ne de hammaddenin belli kişi veya kişiler tarafından kapatılmasının mümkün olmadığıydı. Sombart'ın ifadesine göre, lonca bu anlamda "kapitalizmin ölümcül düşmanıydı". Loncanın kaldırılması büyük sanayinin yayılmasına ve yoğunlaşmasına olanak verecektir. Bu durum sermayesi olan girişimciyle, emeğini sunan işçiyi karşı karşıya bırakacaktır. Bu piyasada, artık liberal ekonomi kuramcılarının -başkalarının yanı sıra Bigot de Sainte-Croix- özellikle istedikleri üzere, "çıkardan başka yasa" yoktur. Bu arz ve talep sistemiydi. Artık kadın ve çocukların işletmelerde çalışmaya başladıkları görülmüş; çalışma günü üretim gereklerine göre uzamış; ücretler işçinin hayatta kalması için gerekene kadar gerilemiştir. Ama iktisatçılar da zaten bu sonucu önceden görmüşler ve "ücretin tunç kanunu"nu ileri sürmüşlerdir; üretimin bu sayede artması üzerine, bu sonuç onlara tercih edilir

olarak gelmekteydi.

Nitekim Devrim'in kuramcıları ve aktörleri arasında, toplumsal sorunlarla meşgûl olanlarını aramak boşunadır: Alınan tüm önlemler siyasal veya ekonomik düzlemdedir. Bu açıdan mülkiyete ilişkin kararlar çok anlamlıdır: Konvansiyon, tarım yasasını, yani toprakların paylaşımını *önermeye* cüret edecek kişiye ölüm cezası verilmesini hükme bağlayacak kadar ileri gitmiştir.

Devrim belediyeye ait mallardan geriye çok az bir şey bırakmıştır. Ulus tarafından müsadere edilen, ruhbana ve Fransa dışına göçenlere ait mallar, dağıtılmamış, ama satılmışlardır. Ve bu satışlar öylesine koşullarda yapılmıştır ki, çoğu zaman yalnızca, zaten zengin olan burjuvalar bunları edinebilmişlerdir. Alıcıların yalnızca üçte biri çiftçi veya zanaatkârdır; üstelik üçte ikilik kesimin eline geçen toprakların yüzölçümü oransal olarak çok daha geniştir, çünkü sözkonusu olan satışlar, basit parselleri değil, büyük alanları kapsamaktadır. Yeni sahipler, adeta her yerde, boş tarlaların herkese açık otlaklar olması uygulamasını kaldırmışlardır: 1789 yakınma defterlerinde köylüler, mülk sahibi haline gelen burjuvaların bu uygulamalarına itiraz etmişlerdir.

Nitekim, devrimci eğilimler arasında egemen olanı, doktrine saygıdır.

Bu alanda en büyük kuramcı, Condillac'ın insan bilgisine uyguladığı yöntemi siyasete uygulayarak, yalnızca mantığa başvurmak üzere tarihin derslerini bir kenara atan, başrahip Sieyès'tir. 18 Brumaire'in ertesinde oluşturduğu anayasa, türünün bir başyapıtıdır: Birbirlerini mükemmel bir şekilde nötr hale getiren dört tane büyük meclis, yasama erkini paylaşmaktadır. Bu meclislerden biri olan Koruyucu Senato veya Anayasa Jürisi, kaygı verici

olarak gözüken her siyasal kişiyi "özümleme" ve böylece faaliyetini sürdürmesini engelleme konusunda, resmen yetkiliydi. Devlet başkanı rolünü, bakanları atayan bir ilân edici-seçici oynamaktaydı. Fakat felâket, bu ünvanın teklif edildiği ilk kişinin Napoléon Bonaparte olmasıydı. Onun da ilk işi kendine konulan sınırların dışına çıkmak olmuştur.

Bütün bu anayasaların ortak çizgilerinden biri, görevlerin gayrişahsi şekilde yerine getirilmesidir. Müzakere eden ve eylemde bulunanlar Meclisler ve Komitelerdir; bunların üyeleri önceden, sorumsuz olarak ilân edilmişlerdir ve zaten teorik olarak anonim olarak kalmak zorundadırlar, çünkü içlerinden hiçbirinin diğerlerinden daha fazla etki etmeye hakkı yoktur. Garip bir paradoksla, devrimci olaylar, bunun tamamen tersine yolaçacaklardır; belki de bu nedenden ötürü kamusal işlerle daha fazla ilgilenilmemiştir. Ancak, Konvansiyon Meclisi'nde belirleyici rolün, kendilerini en az sergileyen kişiler tarafından oynandığına işaret etmek gerekmektedir: Sieyès, Barère, Boissy d'Anglas, Cambacerès - başka bir ifadeyle *Ova*, ya da *Ilımlılar* Partisi-; bu partinin oyları Jirondenlerin sonra da Dağlılar'ın çoğunluğu elde etmesini sağlamaktadır ve sonuç olarak Robespierre'in düşürülmesine ve Directoire-'ın kurulmasına karar veren bu parti olmuştur.

Napoléon dönemi, Devrim'in kazanımlarının çoğunu içeride sağlamlaştıracak ve tamamlayacaktır -buna onun olumlu eseri denilebilir-. Fransa'nın yönetsel ve hukuki örgütlenmesi, Konsüllük döneminden itibaren, kalın çizgileriyle saptanmış durumdadır. Mali açıdan, Fransa Bankası'nın kuruluşuna tanık olunmaktadır. Thiers onu "bu türün dünyada bilinen en iyi kuruluşu" olarak görmektedir. Ülke, Napoléon'un kişisel etkisinin hissedildiği bir Medeni Yasa'yla donatılmıştır, ama bu yasa aynı zaman-

da birçok yüzyıllık bir evrimin ulaştığı noktayı da yansıtmaktadır. Nihayet, Konvansiyon sırasında taslağı çizilen başlıca kurumlar ete kemiğe bürünmektedirler: Enstitü, büyük okullar, üniversite, liseler.

YEDİNCİ BÖLÜM
MÜLKİYET

Kurucu Meclis tarafından 20, 21 ve 26 Ağustos'ta kaleme alanın İnsan Hakları Bildirgesi'nin 2. maddesi, hükümetin insanlara garanti etmek zorunda olduğu doğal ve zaman aşımına uğramayan hakları saymaktadır: Eşitlik, özgürlük, güvenlik ve mülkiyet.

Bir süre sonra, Medeni Kanun'un yazımıyla görevlendirilen hukukçulardan biri olan Louvet şunu açıklamıştır: "Yasanın büyük ve başlıca amacı, mülkiyet ilke ve haklarını düzenlemektir". Bu yasanın 544. maddesi mülkiyeti, "yasalar ve tüzükler tarafından yasaklanmamış olması koşuluyla, nesnelerden en mutlak bir şekilde yararlanma ve sahip olma hakkı" olarak tanımlamıştır. Mülkiyetin kullanımı, aynı yasanın 516.-1110. ve 1528.-1778. maddelerinin konusunu oluşturmaktadır.

Burjuvazi, ortaya çıktığı andan itibaren önce kentte, sonra da civardaki kırsal alanda, gayri menkullerin mülkiyetini elde etmeye uğraşmıştır. Bu derinlere kök salmış bir duygudur: Bir cins telâfi içgüdüsü, onu, parasıyla "güneşte erimeyen" bir mal almaya itmektedir.

Bu hareket o kadar sık incelenmiştir ki, aynı konuya dönmek gerekli olmaktadır: "Yeni burjuva" bir Jacques Coeur'ün yukarıda zikredilen örneğini, Ortaçağ'ın sonunda kendinden sonra geleceklerin bir ilk tipi olan burjuvanın örneğini hatırlatmak yeterlidir: Parayla oynayan, kralın beratlı borç vericisi olan, büyük kapitalist, büyük tüccar, her tür giri-

şim ve bankacılık faaliyetiyle tanınan bir kişi. Ama bu arada, Saint-Fargeau başta olmak üzere, çok sayıda malikâne satın almıştır. Örneği sürekli olarak taklit edilecektir.

Öte yandan, bu kazanımlar insanla toprak arasındaki ilişkileri içeren yeni bir kavrama ulaşmanın uzağında kalamazlardı. Bunlar bir yandan burjuvanın güvenlik isteğini açığa çıkartırlarken, aynı zamanda burjuvazinin senyörlük malikânesine vurduğu damgayı da, kısa bir süre sonra belli edeceklerdir. Feodal senyör belli bir toprak parçası üzerinde oturmaktadır ve oturmak zorundadır; burjuva ise almakta ve satmaktadır; toprakla bağı örf değil de, sahiplenme ve bir süre sonra da verim olacaktır.

Senyörün hayat tarzı, belli bir topraktan veya bu toprak üzerindeki bazı haklardan yararlanmaya dayanmaktaydı. Senyör bunun karşılığında kendini bu toprağa adamak, onu korumak, yönetmek, iyileştirmek zorundaydı ve bu iş belli sayıda insanın serf olması ve verginin sürekli ve düzenli bir şekilde alınmaya başladığı bir dönemde çok değerli hale gelen vergi bağışıklıkları sayesinde yürütülebilmekteydi. Bundan da fazlası, senyör örf tarafından saptanmış olan ve topraklarında yaşayan köylülerden topladığı çeşitli ödentilerden yararlanmaktaydı. Toprakları ellerine geçiren burjuvalar, tabii ki toprağı elde bulundurmanın bu iki görünümünü kendi lehlerine sürdürmeye gayret ediyorlardı: Bir yandan merkezî iktidara karşı vergi bağışıklığı; öte yandan köylülerden ödenti toplanması. 16., 17. ve 18. yüzyıllara ait kamusal ve özel arşivlerdeki ödenti cetvellerinin muazzam sayısını görmekten daha etkileyici bir şey olamaz.

Uygulamadan düşmüş hale gelen bu eski hakların araştırılması, fiili durumda gerçek bir meslek yaratmıştır: Bir toprağı ele geçiren yeni sahibin, bu

topraktan zaman içinde alınan ödentilerin tümüne yeniden el koyabilmesini sağlamak üzere, Ortaçağ *cartula*larında, ücret karşılığı araştırma yapan yasa adamlarının işi. Bu iş o kadar itibar görmüştür ki, bu meslekten olanlar *feudiste* (fief araştırıcısı) loncasını kurmuşlardır; 1789'da bunlardan birinin adı, Gracchus Babeuf'tür.

Böylece bazı burjuvalar, eskiden kiliseye ait olan bir toprağı ele geçirdikleri için, kiliseye ödenmesi gereken onda birleri kendi hesaplarına toplamaktadırlar. Uygulanamaz hale gelen hakların açığa çıkartılıp, yazılı şekilde teyidine yönelik bu inat yüzünden, köylüler devrim sırasında birçok yerde arşivleri ateşe vermişlerdir, Bunun sonucunda, 1789'da yegâne gerçek halkçı dışavurum olan "büyük korku" olayı meydana gelmiştir. Ve köylü dünyası ile burjuva dünyası arasında, bunun arkasından ortaya çıkan birçok rahatsızlık, yeni toprak sahiplerinin, meclisin ünlü 4 Ağustos gecesi, "feodal" denilen hakların kaldırıldığını ilân etmesinden sonra bile, bunları ısrarla talep etmeye devam etmelerinden kaynaklanmıştır.

Ortak Köy Alanlarının Sonu - Bu, kırsal dünya ile burjuva dünyası arasındaki inatçı anlaşmazlıkların vardığı noktadır: İçgüdüsel olarak toprağın kendini yaşattığını düşünen dünya ile, gene işgüdüsel olarak bu toprağın gelir getirmesi gerektiğine karar veren dünya arasındaki anlaşmazlık.

Bu iki kavrayış arasındaki uyuşmazlık, Devrim sırasında fiilen su yüzüne çıkmıştır. Bütün tarihçiler, 18. yüzyılın sonunda işçi sorunu olmadığını, ama kırsal dünyada sorunlar, sıkıntılar ve sefalet olduğunu kabul etmektedirler. İngiltere'de 16. yüzyılda patlamış olan basınç, kendini Fransa'da bu sıralar göstermeye başlamıştır. Ünlü *çitleme* kavgası sırasında kilise mallarını satın alan, çoğu tüccar

olan İngilizler, mülklerinin etrafını çitle çevirerek, toprağı yarı bireye, yarı cemaate ait bir mal haline getiren eski örflere karşı çıkmak istemişlerdir. Fransa'da ise, aynı derinlemesine devrimci irade, kendini devrim sırasında göstermiştir; bu irade dükkâna ve esas olarak ticaret konusu olan mallara uygun düşen mülkiyetin artık kırsal mülklere de uygulanmasına dayalıdır: Elde tutulan artık tam mülkiyettir ve bundan ancak bir kazanç karşılığında vazgeçilebilir

Gerçekte, kırsal dünya ile kentsel dünya arasındaki sıkıntı, klasik dönemin tümü boyunca artmaya devam etmiştir. Özellikle 17. yüzyıldakiler olmak üzere, köylü isyanları aşırı bir şiddet unsuru taşımış ve bastırılmaları da, 1870 Paris *commune*'ünki kadar vahşi olmuştur. Bu isyanlar toprak insanları ile para babaları denilenler arasındaki trajik anlaşmazlığı yansıtmaktaydılar. Toprağın getirisi, artık köylü için ağır olan nakit cinsinden bir vergiye bağlanmıştır. Örf tarafından saptanan senyörlük hakları ise, *cens* dışında aynî olarak alınmaktaydı, zaten *cens* de bölgelere göre değişmekle birlikte, her zaman çok düşüktü ve zaman içinde hiç artmamıştı.

Öte yandan, burjuva tipinden mülkiyetle senyörlük tipinden mülkiyet, yani kırsal mülkiyet arasındaki mücadele, daha başka bir alanda ortak denilen mallar alanında, yer almaktaydı. Bugün, Devrim öncesinde, hatta daha sonrasında, ortak malların kırsal bölgede sahip oldukları yeri hayal etmekte güçlük çekmekteyiz. Köylü inadının yasaların katılığı karşısında ancak çok yavaş gerilemesinden ötürü, bunlar ortadan silinmekte gecikmişlerdir. Kısa bir süre önce, Lorraine'de *"vaine pâture"*den (ekili olmayan tarlalarda hayvan otlatma özgürlüğü) hâlâ söz edilmekteydi: Bu uygulama, tüm köylü toprak-

larında hasat ile sürüm arasındaki dönemde, hayvanların serbestçe otlatılabilmeleri biçiminde sürmekteydi. Toprak, ürün kaldırılır kaldırılmaz ortak sayılmaktaydı. Devrim öncesinde, kırdaki genel uygulama böyleydi. Bu usul mülkü olmayanın hayatta kalmasına, küçük bir hayvan varlığına sahip olmasına ve orman ile boş tarlalardan yararlanmasına, böylece tarıma mevsimlik işgücü sağlamasına olanak vermekteydi.

Burjuva mülkiyeti, senyörlük mülkiyetini ancak Medeni Kanun'la veya 1827 tarihli Orman Yasası'yla devre dışı bırakabilmiştir; tam ve kapsamlı hale gelen mülkiyet, kullanım hakkını devre dışı bırakmıştır. Kaynağını Roma Hukuku'ndan alan Medeni Kanun tarafından böyle tanımlanan toprak mülkiyeti artık bireysel, mutlak ve tüm ticari nesneler gibi, alış-satış yasalarına tabi kılınmış durumdaydı.

Devrim dönemindeki köylü isyanları veya çeşitli *"tarım"* kökenli hareketler aracılığıyla, bu duruma karşı şiddetli bir muhalefet gösterilmiştir. Medeni Kanun, çifte bir sonucu olan bir şekilde, kırsal dünyanın çehresini yeniden biçimlendirmiştir: "Roma tarzında"ki mülkiyetin mutlak karakteri ve artık mirasçılar arasındaki paylaşımlara tabi hale gelen bu toprağın çözülmesi, çoğu zaman çok küçük parseller halinde parçalanması. Bugün çok sayıda önlemle etkilerinin giderilmeye çalışıldığı bu sonuncu durum, teknolojik gelişme dönemi olan çağımızda ağır bir sonuç doğurmaktadır. Özellikle Fransa'da, köylü dünyası eşit miras paylaşımları yoluyla *"baltayla parçalanmış"* hale gelen bir toprağı benimsemekte güçlük çekmektedir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
PARA

Parayla oynamak, her zaman burjuvazinin niteliğini belirleyen hususlardan biri olmuştur. Ticaretten ayrılamaz olan para, gelişmenin yadsınamaz faktörüdür, çünkü pazar ekonomisinin temelinde yer alan bu para kullanımı, burjuvazinin oluşumun başlangıcında kuşku duyulmayacak gelişmeler gösterirken, Ortaçağ'da kısıtlamalara ve zorlamalara uğramaktaydı; bu tarihten sonra da, hukuk alanında her zaman güçlü olan kilise yasaması, uygulamayla çoğu zaman ters düşmesine rağmen, bu tavrı 19. yüzyıla kadar sürdürmüştür.

1917 tarihli dinsel yasalar derlemesinde kesinleştirilen ve rahiplere yönelik olarak, tefecilik yasağını sürdüren bu yasama, bu kelimeyi "faiz karşılığı borç" olarak, yani borç verilen paradan sağlanan kâr olarak anlamaktadır. Tefeci kelimesi, feodal dönemde bizim bugün bankacı, sarraf dediğimiz kimseyi işaret etmektedir.

Öte yandan, tefeciliğin yasaklanmasının geçirdiği aşamaları, hatalı bir şekilde basitleştirme eğilimi vardır; bu başlıca aşamaları kısaca hatırlatmak üzere, bu noktadaki kavganın 3. yüzyılın başında İskenderiyeli Clementius, ama özellikle Nenezili Aziz Gregorius ve Sultanhisarlı iki kardeş, Aziz Basilius ve Aziz Gregorius gibi kilise babaları tarafından başlatıldığını söyleyelim. Bunlar tefeciliğin Roma dünyasına yaptığı kötülükleri ve yolaçtığı köleliği ifşa etmekten bıkmamışlardır. Roma sisteminde tefecilik, küçük insanları adeta otomatik olarak pa-

ra babalarının hükmüne sokmaktadır. Kilise babaları *Kitabı Mukaddes*'in, *Eski* ve *Yeni Ahit*'in hükümlerine dayanmakta ve *İncil* ile tefecilik, yani borç verilen para karşılığında bir faiz ödenmesiyle oluşan artık değer arasındaki uyuşmazlığı belirtmektedirler. Kilisenin içinde bu konuda koskoca bir doktrin oluşmaktadır ve bu, kısa bir süre sonra kitleleri etkileyecektir. Para kendi başına üretken değildir; ürettiği şey, aldığı borçtan yarar sağlayanın emeği sayesinde ortaya çıkmıştır. Aristoteles bunu farketmiş ve felsefî olarak ortaya koymuştur, ama bu farkına varış antik dünyada düşünce düzleminde kalmış ve insan hayatı üzerinde pratik bir yansıması olmamıştır -biraz da, bilimsel kazanımların saf bilim olarak kalıp, teknik düzeyde gerçekleşmemeleri gibi-. Ama Aristotelesçi düşünce ile Hıristiyan düşüncesi 13. yüzyılın ortasında birleştiklerinde, bu etki derin olacaktır. Bunun nedeni yalnızca, fazlasıyla sık bir şekilde söylendiği ve tekrarlandığı üzere, *İncil*'in ünlü "karşılığında bir şey beklemeden borç veriniz" dizesine bağlı değildir, aynı zamanda faiz karşılığı borcun bu haliyle, bir yakının emeği üzerine konulan bir ipotek gibi sayılması, yani imana ters düşen bir sömürü biçimi olarak kabul edilmesidir. Her menkul veya gayri menkul, ödünç verilidiğinde fiili bir hizmet sağlamakta ve belki bir aşınmaya uğramaktadır, bu da kira ödenmesini meşrulaştırmaktadır. Bunun tersine, paranın değerli maden cinsinden olduğu bir dönemde borç verilmesi söz konusu olduğunda, bu sikkeler aşınamayacaklarından ötürü, borç alınan miktar tam o kadar geri verilmelidir, çünkü sağladığı hizmet, ancak onu verimli hale getiren emek kadar değere sahiptir ve geri verilen para, borç verilme anındaki değerini korumaktadır. Kilise babaları tefeciliği aşırı şiddetle mahkûm etmişlerdir. Aziz Basilius'a göre,

tefecilikle borç veren suç işlemektedir, çünkü borç alan onun kölesi haline gelmektedir. Tefecilik 4. yüzyılın başından itibaren ruhbana yasaklanmıştır. Elvira Ruhani Meclisi (300 yılına doğru) tefecilik geliri olan, yani para faizi alan kilise mensuplarının afaroz edilmesini hükme bağlamıştır (tüm İspanya için geçerli, 20 numaralı dinsel hüküm).

325 tarihli İznik Ruhani Meclisi 17 numaralı dinsel hükmü ile, bu yasaklamayı evrensel Kilise'ye yaygınlaştırmıştır. Laiklere yönelik yasaklamalar daha geç gelecektir; bunlar ancak Charlemagne yasamasıyla uygulamaya yönelik bir içerik kazanacaklardır (789 tarihli Aix-la-Chapelle *Admonitio generalis*'i). Gratianus kararnamesi (1140'a doğru), bu zihniyetin esas noktalarını iyi ifade etmektedir; önce ticarete ilişkin olan nokta: "Tüccarın tanrının rızasını alması zor, hatta olanaksızdır", bununla birlikte "bir şeyi tamamen ve olduğu gibi satmak üzere değil de, başka bir şey imal etmek üzere satın alan kişi tüccar değildir. Ama aldığı biçimiyle satarak kâr etmek üzere bir şey alan kişi, tanrının tapınağından kovulan alıcılardan, tüccarlardan biridir". Öte yandan "tüm tüccarların arasında, en lânetlisi tefecidir, çünkü tanrı tarafından verilen ve insanlar tarafından edinilen bir şeyi (tüccarın tersine) satmakta ve tefeciliği yaptıktan sonra, verdiğini diğerinin malıyla birlikte almaktadır ki, tüccar bunu yapmamaktadır". Şöyle itiraz edilecektir: "Kira almak üzere bir tarla veya bir evi kiraya veren, parasını faiz karşılığı borç verene benzemez mi?". Kuşkusuz hayır. Çünkü öncelikle, paranın yegâne işlevi, bir alım bedelini ödemektir; sonra kiracı tarladan ürün almakta, evden yararlanmaktadır; her iki durumda da mal sahibi malının kullanımını para karşılığında vermekte ve bir bakıma kazançla kazancı değişmektedir, oysa borç verilen para hiçbir

kullanıma konu olamaz; nihayet kullanım tarlayı yavaş yavaş tüketmekte, evi aşındırmaktadır, oysa borç verilen para ne azalmakta, ne de eskimektedir."

Fakat bu genel zihniyete rakip bir biçimde olmak üzere, o dönemde kâr tutkusu artmakta ve özellikle Doğu-Batı ticareti olmak üzere, uluslararası trafiğin yoğun gelişimi tarafından teşvik edilmektedir. O dönemde Doğu'da baharat getiren tüccarın kârının meşru sayıldığını kaydedelim, çünkü tüccar bu baharatı edinmek ve Champagne, Ile-de-France büyük fuarlarına veya diğerlerine kadar götürmek üzere katlandığı masraf ve zahmetleri telâfi etmektedir. Böyle anlaşılan ticaret, kent hayatı için vazgeçilmez, gerçek bir işlevdir. Ayrım 13. yüzyılda yerleşik hale gelecektir; yalnızca saf kâr mahkûm edilmektedir ve Jean Gerson 15. yüzyılda, bu mahkûm etmeyi tamamen açık terimlerle formüle edecektir: "Eğer tazmin edilmesi gereken tüm zorluklar, tehlikeler, bozulmalar hesaba katılacak olursa, fazla kazanç bu durumda gene de büyükse, bir nesneyi alındığından daha fazlaya satmak bir kabahat sayılmalıdır ve bu işi yaparken, komşunun ihtiyacından yararlanılıyorsa kabahati daha ağır olarak kabul etmek gerekir". Başka terimlerle, arz ve talep "yasa"sı mahkûm edilmektedir; ticaret yalnız meşru değil, aynı zamanda yararlıdır; mahkûm edilen, komşunun sırtından elde edilen saf kârdır. Aziz Tommaso ticaretin ortaklaşa bir düzenleme örgütlenmesini, insan hayatı için vazgeçilmez olarak düşünmekteydi: Tüm yurttaşların hayatı, rahatlığı, hoş zaman geçirmeleri için gerekli olan mallar, bizzat kentin girişimiyle getirilebilirlerdi. O dönemde üretime ilişkin alanda ortaklaşa bir eylemin düşünülmediğini görmek şaşırtıcı olabilmektedir; üretim o dönemde bireysel bir girişim gerektirmekte ve bi-

reysel bir kazanç ile teşvik edilmek zorunda olmaktadır, ama buna karşılık, taşımaya ve dağıtıma ilişkin tüm konularda, bizim kollektivizm diyebileceğimiz bir şey önerilmekte ve bu da tamamen savunulabilir bir durum olarak gözükmektedir.

Tefecilik alanında ise, bir kerede ebediyen geçerli olsunlar diye konulan kısıtlamalarla yetinmenin uzağında olan araştırma faaliyeti, o sıralar çok canlıdır. Ayrıntılar üzerinde durmaksızın, Sarbonne din bilginlerinin ancak 17. yüzyılda açık bir şekilde tanımlayacakları ünlü "şıklar"ın, daha 13. yüzyılda formüle edilmiş olduklarını işaret edelim.

Din bilginlerine göre, borç verenin, sermayesini geri aldığında, belli bir tutarı edinmesine izin veren şu "dışsal fasıllar" iyi bilinmektedir; tüm din hukukçuları bunları saymışlardır: Borç veren bir zarara uğradığında *Damnum emergens*; kazanç engellendiyse *Lucrum cessans*; sermayesini kaybetme riski olduğunda *Periculum sortis*; bunlar 13. yüzyıldan itibaren kabul edilmiş durumdaydılar. 15. yüzyılda özellikle İtalya ve Orta Avrupa ülkelerinde olmak üzere, yeni bir ekonomik genişleme meydana geldiğinden, yeni bir araştırma faaliyeti kendini dayatmaktaydı ve işte bu sıralar, Floransalı Antonino veya Sienalı Aziz Bernardino gibi din bilgini hukukçular, ekonomik sorunların incelenmesiyle uğraşırlarken, üretken sermaye kavramına ulaşmışlardır: Anlık bir ihtiyacı gidermek üzere değil de, mal üreten bir faaliyete girişmek üzere ödünç alınan para, üretken sermayedir. Bu durumda borç verenin üretilen malların bir kısmını alması meşrudur, ama, parasının girişimin risklerine maruz kalmış olması koşuluyla. Başka bir ifadeyle, artık yatırım kavramı ortaya çıkmakta ve *İncil* adına, garanti edilmiş sermaye mahkûm edilmektedir. Bir istisna daha devreye girecektir: *Stipendium laboris*, gü-

nümüzdeki ücrete benzeyen bir şekilde, borç verenin hizmetinin ödüllendirilmesi.

Başka bir şekilde söylersek, kilise öğretisi yüzyıllar boyunca, ortaya çıkan yeni koşulları da hesaba katarak, sürekli bir gelişme içinde olmuştur. Kilise aynı zamanda, faiz karşılığı borç vermeyi Hıristiyanlık karşıtı olarak görmekten hiç vazgeçmemiş ve hatta onu, *İncil*'e uygun hayat açısından zorunlu olan iyilikseverlik zihniyetine aykırı bularak, tüketim mallarına yönelik her tür tekel ve istifçilik girişimini mahkûm etmiştir. Öte yandan, 18. yüzyılda bir yanda din bilgileri ve dinsel hukukçuların, diğer yanda da esas amaçları alıcı ile satıcı ilişkilerini "serbestleştirmek" olan, yani daha güçlüye, daha zayıf karşısında her tür bağımsızlığı tanımak isteyen, liberal doktrin yanlılarının yer aldığı gerçek bir kavga ortaya çıkmıştır. Ortaçağ'da uygulanmış olan tüm "iyi ve meşru" ekonomi ilkeleri -haklı fiyat, malın kalitesi üzerine dayalı bir rekabeti bozan her şeye ve kapitalist tüccarların emek piyasasını denetim altına almalarına olanak veren kitlesel alımlara getirilen yasaklamalar- bu dönemde gerici olarak görülmüşler ve gülünç hale getirilmişlerdir. İşte bu sıralarda, papa XIV. Benedictus 1745'te, İtalya piskoposlarına yönelik ünlü *Vix Pervenit* mektubunu yayımlamıştır. Bu mektup, daha sonra kilisenin tümünü kapsamına alacak olan, faiz karşılığı borç verme konusundaki yasağı tekrarlamaktadır.

Rahat Vicdan - Bu arada, genel zihniyeti derinden değiştiren bir hareket ortaya çıkmıştır: Reform. Bu hareket ne kadar tartışılmış veya reddedilmiş olursa olsun, para işletilmesi konusundaki etkisini inkâr etmek mümkün değildir. Calvin'in ünlü cümlesi sıklıkla zikredilmiştir: "Çorak bir tarlanın sahibinin kira almasına neden izin verilmesin?". O dö-

nemde çok sayıda hukukçu ve kuramcı tarafından formüle edilen bu önerme, paranın olduğu haliyle kısırlığını gündeme getirirken, Reform'un yerleşik hale geldiği her yerde, egemen bir etki yapacaktır. O zamana kadar para karşılığındaki her türlü faizi ifade eden *tefecilik* teriminin anlam kayması bu tarihten itibaren meydana gelecek ve artık yalnızca, borç verilen para karşılığında alınan *aşırı* faiz anlamına gelecektir. Öte yandan gene aynı etkiyle, zenginlik refah belirtisi, tanrının kutsamasının bir işareti haline gelecektir; *Eski Ahit*'ten veya hiç değilse, peygamberlere ilişkin bölümlerden önce yer alan bazı kısımlardan miras kalan bir duygudur.

Başka bir şekilde söylersek, zenginin vicdanı artık rahat olabilirdi: Bu başat bir adımın atılması demekti. Özellikle feodal dönemde, zengin o zamana kadar rahat bir vicdana sahip olamamıştı. Zaten bir istisnaydı ve servet farklarının fazla olmadığı bir toplumda göze batan bir istisna oluşturmaktaydı. Büyük servet sahibi olanlar, tüccarlar, özellikle de para ticareti yapanlar, yani Lombardlar'dı. Çünkü o dönemde para işleri alanındaki her şeyi İtalyanların icad ettiğini kabul etmek gerekmektedir. Oysa bu Lombardlar, servetleri makul sayılan bir düzeyi aştığında, tıpkı Yahudi tefeciler gibi müsadereye uğramaktaydılar.

Bu parayla işlem yapma konusundaki belirleyici kavga, 18. yüzyılda Fransa'da patlamıştır. Çünkü bu ülkede burjuvazi de soyluluk gibi, "hayatın tadı"nı bilmektedir. Sonuçta kilisenin büyük burjuvaziye karşı yürüttüğü faiz karşıtı kavgaya soyluluk da karışmıştır.

Bernard Greothuysen'in önemli eseri *Kilise ve Burjuvazi*, bir yanda kilise, öte yanda finansçılar olmak üzere, iki karşıt tarafın ifade araçları olan inanılmaz sayıda vaaz, risale ve çeşitli yazıları açığa

çıkartmaktadır. Ama finansçılar o zamanın düşünürleri tarafından desteklenmektedirler ve bunlar da iki görüntü arasında ortaya çıkmaktadırlar: Bu görüntülerden biri meşruluk yanlısı, diğeri de iyimserdir. "Doğal yasalar"a duyulan mutlak güven, genel bir refahın koşulunun bu "yasalar"ın serbest hareketi içinde görülmesine yolaçmaktadır. Turgot'nun ünlü çıkışması bilinmektedir: "Faizsiz vadeli borç olmaz; vadeli borç olmadan para olmaz; para olmaksızın ticaret, iş hayatı olmaz, her şey ölür, her şey kaybolur". Çözümlemeleri çok basiretli olarak gözüken, küçük ve orta ruhban tabakasına mensup kişilerin, adeta her zaman karanlıkta kalan yazıları çok daha az bilinmektedir: "Borç verenler kendilerini faizle tazmin ettirmektedirler; toptancı tüccarlar bu tazminatı perakendecilere yansıtmakta, onlar da halka aktarmaktadırlar; böylece vadeli ticari borçların, vadeli mevduat sertifikalarının, kombiyo senetlerinin vb. faizleri halkın sırtına binmektedir, bununla birlikte kredili olarak satılan veya vadeli olarak alınan malların fiyat farkı da halka ödetilmektedir... Tüm zarar halkın ve dolayısıyla, onun büyük kesimini oluşturan yoksulların üstünde kalmaktadır" (Hyacinthe de Gasquet'nin *İnceleme*'si, 1766). O dönemde düşünce alanında olduğu kadar, iş alanında da geçerli olanlar tarafından boğulan bu güçsüz sesler, garip bir berraklık içindeydiler ve bugün de bir kehanet niteliği kazanmaktadırlar: "Malları ölçüsüz ve nihayetsiz bı şekilde birbirlerinin üzerine yığanlar; eski miraslarına her zaman yeni tarlalar ve yeni evler katanlar; en iyi olduğunu düşündükleri bir fırsat çıktığında satmak üzere, olağanüstü miktarda buğday yığanlar; fakirlere ve zenginlere tefeci borç verenler, akla, eşitliğe, nihayet tanrısal yasaya karşı bir şey yapmadıklarını düşünmektedirler, çünkü kimseye zarar vermedikleri-

ni, hatta onlar olmasaydı büyük sıkıntıya düşecek olanlara iyilik yaptıklarını sanmaktadırlar... Ama tek bir kişinin bu kadar çok toprağa ve eve sahip olması ve hergün bunlardan daha fazlasını elde etmeyi düşünmesi, bunun ancak birçok eski mal sahibinin mülksüzleştirilmesi pahasına olabileceği için, büyük bir eşitsizliktir ve bu eşitsizlik başka birçok eşitsizliği daha içermektedir; tek bir kişinin oldukça büyük bir ülkenin tüm meyvelerini toplaması ve büyük bir kalabalığı bundan mahrum ederek, dilenciliğe mahkûm etmesi büyük bir eşitsizliktir; tek bir kişinin kırsal kesimin meyvelerini kendi evinde toplayarak, diğerlerinin bundan mahrum kalmasına yol açması büyük bir eşitsizliktir; tek bir kişinin bir halkın tümünün hayatının ve ölümünün efendisi haline gelmeye kalkışması büyük bir eşitsizliktir... Bu haksızlıkların en büyüğüdür..., çünkü bu insan türüne savaş ilân etmek vesavaşın yapabileceğinden daha fazla insanı mallarından uzaklaştırmak demektir". Bu satırlar 1697'de Peder Thomassin adlı biri tarafından, *Ticaret ve Tefecilik İncelemesi* adlı bir kitapta yazılmıştır ve bu kitaba henüz kimse kulak asmamıştır. 19. yüzyılda anonim şirketi tek başına sahibin yerine geçiren ve 20. yüzyılda bu şirketlere, hatta bir ulusun faaliyetlerinin tek egemeni olan çok güçlü devlete adeta sınırsız bir iktidar sağlayan değişmeler biliniyor olmakla birlikte, bu gibi çalışmalarda gene de Batı'nın tümünde burjuvazi tarafından yerleşik hale getirilen ekonomik yapıların şemasını, önceden görmek mümkündür.

Öylesine ki, burjuvazi o dönemde bu konuda yanılmamıştır. Hiç değilse iş burjuvazisi -bu da zaten burjuvazinin kendisi demektir- düşünürlerle birlikte kilise karşıtı bir blok oluşturacaktır. Bir tek kişi kenarda kalacaktır: Yoksul ölen Jean-Jacques

Rousseau.

16. yüzyılın başında ilk eşiğin aşılmasından sonra, 18. yüzyılda ikincisi geçilecektir: Para işi yaparak kâr edilmesine ilişkin gerçek bir doktrin, doğrulamasını kendinde bulacak ve zamanımıza kadar, gündeme çok nadir getirilerek, değişmeden kalacaktır.

Kuşkusuz kâr arzu ve tutkusu doğrudan insan doğasına bağlıdır ve hayat ile aşikâr gelişme unsurlarından ayrılması mümkün değildir. Bunlar, 18. yüzyılın icat etmesine ihtiyaç kalmayan, herkesin bildiği şeylerdir. Yeni olan şey, ekonomik bir işlevi "doğal yasa" haline getirmek, eskiden bazı durumlarda kötünün iyisi olarak hoşgörülen bir şeyin gelişmenin zorunlu bir unsuru olduğunu ilân etmek olmuştur. Kâr doktrini artık, zaten doğrulamasını göz kamaştırıcı başarılarda bulan bir mutlaklık olarak ortaya çıkacaktır. Avrupa'da ve genelde Batı aleminde gerçekleştirilen donanımın büyük bölümünü onun hanesine yazmak mümkündür ve bugün halkın tümünün yarar sağladığı bu gelişmenin, kredi kullanımı ile onu önceleyen kâr zihniyeti olmaksızın mümkün olmayacağına işaret etmek gereksizdir. Ama bu gelişmenin içerdiği korkunç pasiflikten kaçınılmasının mümkün olup olmadığını sormak da meşrudur.

Gelişmenin Aktifi ve Pasifi - Bugün benzeri sorunları özetlemek yeterlidir, çünkü içerik genel olarak bilinmektedir. 18. yüzyılda bu pasif, kapitalist tarzda işletilmesinin İngiliz örneğine göre başlatıldığı bir dönemde, kırların yoksullaşması tarafından temsil edilmektedir. Toprak gelir getirmek zorundadır ve köylü de, işlediği tarlasına huzur içinde sahip olmasını güvenceye alan Feodal serflik rejiminde olduğundan çok daha az savunmalı durumdadır. Öte yandan, 18. yüzyıl, 17. yüzyılın da

olduğu gibi, kölecilik yüzyılıdır ve düşünürler İngiltere ile yapılan barış antlaşmasında, köle emeğinin plantasyon sahiplerine olduğu kadar armatörlere de büyük kârlar sağladığı Antillerin Fransa'da kalmasını ısrarla ve ittifakla talep etmişlerdir. Montesquieu'nün siyah köle ticareti tekelinden yarar sağlayan Hintler Kumpanyası'nın ortaklarından biri olduğunu hatırlatalım. Ayrıca, bu çok verimli kahve ve şeker tarlalarını, Kanada'nın "birkaç dönüm kar"ıyla kıyaslayan Voltaire'in konumunu herkes bilmektedir.

19. yüzyılda endüstriyel gelişmenin pasifi, kadın, erkek, çocuk endüstriyel işçinin bugün için inanılmaz bir noktaya çıkartılmış olan sömürüsü tarafından temsil edilecektir. Devrim, emeği loncaların tüm kurallarından kurtararak, bu alanda açık bir fırsat yaratmıştır. Tam hale gelen çalışma özgürlüğü, fiili durumda emekçinin ezilmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Terimin bu özel alanda kutsallıktan sıyrılması veya kullanımdan düşmesi için, bir yüzyıldan daha uzun bir sürenin geçmesi gerekmiştir: Hukuki bir özgürlük, fiili bir sömürü biçiminde ortaya çıkmakta ve mülk sahibi ile, yaşamak için kol gücünden başka güvenecek bir şeyi olmayan karşı karşıya bırakılmaktadır.

Endüstriyel gelişmenin ,pasifi, Eski ve Yeni Rejim'ler arasında tüm denizaşırı topraklarda tam bir süreklilik halinde kendini duyurmuştur. Sömürge savaşları hiçbir zaman, III. Cumhuriyet dönemindeki kadar yaygın ve sistematik olmamıştır. Köleciliğe gelince, bu, 1848'de kaldırılmıştır, ama angarya ve zorunlu çalışma sistemlerinin tırmanışa geçtiği ve bunların ancak 1947'de yasaklandığı unutulmaktadır.

Kamuoyu, sömürgeci sistemin tümünün temeldeki haksızlığı konusunda, ancak gecikmiş olarak bi-

linçlenmiştir. Bugün bu bildik hale gelen bir suçlamadır, ama genelde öfkenin geçmişe yöneltilmesinin yeğlendiğine veya "kapitalist burjuvazi" denilen bir toplum kesimine fatura çıkartıldığına dikkat etmek gerekir. Oysa gerçek, bugün tüm toplumsal tabakaların -bugün Fransa'da hâlâ 2 milyon olduğu söylenilen alt proletarya herhalde hariç-endüstriyel gelişmenin nimetlerinden yararlandıklarının kabulünü zorunlu hale getirmektedir. Bu yararlanma farklı derecelerde olmaktadır, ama herkes gene de yararlanmaktadır. Ve bu iş, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın karşısında, Louis Philippe döneminde Paris'in dış mahallelerini dolduran işçilerin konumunda olan "gelişmekte olan" denilen bir dünyanın sırtından olmaktadır.

Marx'ın artık değer ve para faizi konusundaki doktrinleri, yaklaşık olarak kilisenin geleneksel konumlarından biriyle buluşmaktadır. Öte yandan, bir olgu ortaya çıkmaktadır: Bugün konumlar hâlâ korunuyorsa da, burjuvazinin iktidara gelmesinden sonra, bunların sözünü etmekten vazgeçilmiştir. Para kullanımı konusundaki sonuncu kilise kararnamesi anlamlı bir ad taşımaktadır: *Non inquietandos* (16 Eylül 1830). Bu kararnamede, Medeni Kanun'a göre meşru olan ılımlı bir faizi savunan rahiplerin kınanması gerektiği belirtilmektedir. Bu kararname 1873'te İmanın Yaygınlaştırılması Toplantısı tarafından da kabul görecektir.

Para değerinde meydana gelen dalgalanmalar, sorunu baştan aşağı değiştirecektir, ama olağanüstü olarak gözüken nokta artık bu türden sorunlarla, eğer La Tour du Pin gibi birinin veya geçen yüzyılın Sosyal Hıristiyanları'nın çabaları ayrı tutulacak olursa, çok az sayıda Hıristiyan'ın uğraşır hale gelmesidir. Tam da kapitalizmin kredinin spekülasyonunun ve paranın işletilmesinin gelişme gösterdik-

leri ve geçmişte hiç ulaşılmamış bir öneme kavuştukları bir sırada, bu noktadaki ödevlerini hatırlatmak üzere, kiliseden Hıristiyanlara yönelik hiçbir sesin artık çıkmadığı farkedilmektedir. Birçok konuda Marksist tezleri benimsemiş olan "Hıristiyan" sendikalar bile, 'Hıristiyan ile para işletilmesi arasındaki ilişkileri asla temelli bir şekilde ele almayacaklardır.

Papalar, *Rerum Novarum* genelgesinden itibaren, "yutan tefecilik"i çağın başlıca afeti olarak ilân etmişlerdir. Bu ilânlar papalık yazılarında birçok kereler tekrarlanmakla birlikte, etkili bir yankı yaratmamışlardır. Peder Henri du Passage, *Dinbilim Sözlüğü*'nde yer alan "Tefecilik" maddesini sonuca bağlarken, "bu kapitalist canavarın istilası karşısında, imalathaneler ve bundan da fazlası, borsa alanındaki bu gelişmeler karşısında, çok sayıda tarafsız gözlemci, eski tefecilik uygulamalarına yönelik eleştirilerde daha dikkatli hale gelmektedirler" demekle yetinmektedir. "Günümüz sorunlarının karmaşık verilerinden hareketle, ahlâk yasalarına tam bir tutarlılıkla uyum sağlayabilecek, sermayeyi ödev ve haklarının sınırı içinde tutacak veya buraya geri getirecek bir kredi doktrini oluşturmak gerekmektedir" diye eklemektedir (*Katolik Dinbilim Sözlüğü*, c.15). Bu sözler 1946'da yazılmıştır, ama formüle edilen temenni etkisiz kalmıştır; ancak tefecilik yarasının, Çin köylüsünün sefaletindeki rolünü herkes bilmektedir; ve tefeciliğin bu yaraları, bugün Batılı ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkilere geniş ölçekte yayılmaktadır. Tek bir rakam vermekle yetinelim: Hindistan 1969'da mali yardım adı altında, zengin uluslardan 600 milyon dolar almıştır; ama bu 600 milyon doların 550 milyonu eski borçların ödenmesine gitmiştir. Ve bugün (1984) bazı Latin Amerika ülkelerinin, ulusal

gelirlerini fazlasıyla aşan borçlarını ödemekte içine düştükleri güçlük nedeniyle, uluslararası bankacılık sistemini tehlikeye soktukları bilinmektedir.

DOKUZUNCU BÖLÜM
YÖNETİM AYGITI

"Devrimlerin hüzünlü deneyine sahibiz, ilk gün her şey kaybedilmişe benzer; devlet başkanı devrilmiş, bakanlar kaçmıştır, otorite yoktur; ertesi günden itibaren her şey eskiden olduğu gibi işlemeye hazırdır, yeni komuta zinciri Paris'ten sınırlara kadar ulaşmaktadır; bir an için sarsılan ülke toparlanmakta, maddi düzen adeta mucizeymiş gibi yeniden kurulmakta, yalnızca manevi düzensizlik sürmektedir." Hiçbir şeyin ulaşamadığı ve Fransa'yı devrevi olarak kurtaran bu düzen unsuru nedir? Bu, yönetim aygıtıdır.

"Birçok insan onun bizatihi liyakatini oluşturan noktayı eleştirmiştir; tüm iktidarlara sunduğu bu hükmetme kolaylığı karşısında, bu yönetim aygıtına çok lâf edilmiştir. Bir özgürlük güvencesi olmaması nedeniyle, ondan bir despotizm aleti üretilmektedir. Onun, ordunun dışında olduğu şeyin içinde olduğu, Fransa'nın başı değil de, kolu olduğu görülmek istenmemiştir: o bir güçtür, bir irade değil. İki istilayı ve artık sayılamayacak hale gelen devrimleri bu güçlü örgütün sayesinde atlatabildiğimizi ve bu örgütün yabancıları her zaman şaşırtan bir canlılıkla, bizi bu zor sınamalardan çekip çıkardığını kabul etmek, ne kadar daha haklı olurdu... Bu sihirli alet nereden gelmektedir? Fransa'nın içte ve dıştaki gücünü sağlayan bu merkezileşmeyi kim kurdu? Olağan olarak bu kurumun düşüncesi birinci Konsül'e kadar geri götürülmektediri; Fransız yönetim aygıtını o kurdu denilmektedir. Abartma ne-

deniyle yanlış bir fikir... O Fransız yönetim aygıtını yaratmış olsa bile, bu ondan sonra süremezdi; bu aygıt sürmüştür çünkü yüzyılların eseridir ve ancak monarşiyle birlikte ortaya çıkan devlet hizmetlerinden biri değildir..." (Enstitü üyesi Edouard Laboulaye, 1867, *Konuşma Sözlüğü*'nde zikredilmiştir).

1867'de kesin görüşlü bir gözlemci tarafından formüle edilen bu düşünceler, geçerliliğini zamanımızda da korumaktadırlar. Bu küçük metnin yazıldığı tarihle bizi ayıran bir yüzyıldan biraz daha fazla sürenin tarihçi tarafından seyredilmesi, fazlasıyla öğreticidir: Metnin yazılmasından üç yıl sonra meydana gelecek olan imparatorluğun çöküşünden başlamak üzere, iki dünya savaşının felâketlerine, her zaman aynı heyecanla kaleme alınan çeşitli anayasalara ve bunlardan fazlası, esas kısmının III. Cumhuriyet döneminde cereyan ettiğini ve bunun "fatih burjuvalar"ın eseri olduğunu unutmamamız gereken sömürge savaşlarının arka cephesine varana kadar, Fransa'da meydana gelen siyasal nitelikteki olaylar bir düşünülsün.

Tarih ders kitaplarının sayfalarını dolduran tüm bu olayların karşısında, hiçbir şeyden etkilenmeyen bir süreklilikle yer almaktadır; bu yönetim aygıtının ve onun çarklarının sürekliliğidir. Ona sitem etmenin gereği yoktur, bizzat sağlamlığı, Fransız yönetim aygıtının bir ihtiyaca cevap verdiğini ve bu cevabın geniş ölçüde tatminkâr olduğunu, açık bir şekilde kanıtlamaktadır.

Şaşırtıcı olabilecek nokta, bu aygıtın bütünsel işleyişine çok az dikkat edilmiş olmasıdır. Siyasal değişimler tutkulara, basını, radyoyu, televizyonu harekete geçiren yorumlara ne kadar yolaçtıysa; bu araçların, kamuoyuna etki edecek bildirilere, grevlere, gösteri yürüyüşlerine yol açmasına ne kadar

neden olduysa, yönetim aygıtı en azından son yıllara kadar, o denli etkin, ama sessiz ve tarihsiz bir çark olarak kalmıştır. Siyasal hayatın çalkantıları, hatta dramlarıyla, yönetim dünyasının adeta ikinci planda kalan şeması arasındaki bu farklılık, herhalde dikkatli gözlemci açısından, modern dünyanın en şaşırtıcı karşıtlıklarından birini oluşturmaktadır. Bu karşıtlık, sömürgecilik açısından ele alıncak bir III. Cumhuriyet tarihinde olduğundan daha çok, başka hiçbir yerde göze batmamaktadır: Daha önceden fethedilmiş olan Cezayir'in sömürgeleştirilmesi, Tunus'un (1880-1883) ve Fas'ın (1911) birbirinin ardından işgâli bu dönemde gerçekleştirilmiştir; 1855'te başlanan, ama 1880'de ele alınan ve 1898'de tamamlanan, Fransız Batı Afrika'sı denilen bölgenin ele geçirilmesi, sonra da Fransız Ekvator Afrika'sı (1875-1885) ile Madagaskar (1895) ve Asya'da da Tonkin ve Annam'ın (1882-1885) işgâl edilmeleri, -bu sonuncusu, III. Napoléon'un bu ülkeye yönelik hedeflerini geniş ölçüde gerçekleştirmiştir-, bunların hepsi de III. Cumhuriyet sırasında meydana gelmiştir. Oysa bu dönemin Fransızları tutkulu bir şekilde kilise karşıtı siyasetin, Boulanger'nin veya Drefyus'un yanında veya karşısında yer almaktadırlar; Panama rezaletinden ise söz etmiyoruz. Oylarını sırasıyla muhafazakâr cumhuriyetçilere, sonra sosyalistlere, sonra gene radikallere ve radikal sosyalistlere vermişlerdir ve bu işler çoğu zaman öfkeli fikir mücadeleleri ortamında olurken, siyasal hayatın, gerçekte, ancak dolaylı yoldan ulaşabildiği yönetim aygıtının sürekli hareketini etkileyememiştir. Olgu her halukârda üzerinde düşünülmeyi haketmektedir.

III. Cumhuriyet memur sayısında sınırsız bir artışa tanık olacak ve bu memurlar, kendisi de sayıca çoğalan bir orta burjuvazinin saflarından çıkacak-

tır. Memur ve özellikle de devlet memuru artık ülkeyi doldurmaktadır. Öte yandan en üst kademeden en alta kadar bu memur uygulamada, isimsiz, sorunsuz ve sabit bir konumda kalmaktadır. Toplum üzerinde derinlemesine bir etki yapacak olan üç karakter sözkonusudur. Orta Fransızın bir gişenin arkasında karşısına çıkan, gündelik hayatın her anında muhatap olduğu kişi, burjuvanın bizzat kendisi gibi, oturan bir kişidir; varoluşun rastlantılarına karşı olabildiğince güvence altında olan bu kişi, ücret ve sonra da emeklilik garantisine sahiptir -maaşlar düşük olsa bile-, nihayet görev gereği elinden geçen ve hesabını vermek zorunda olduğu paralar hariç, hiçbir kişisel sorumluluğu yoktur.

Kişisel sorumluluktan kaçan genel bir zihniyetin, böylesine tasarlanmış bir yönetim aygıtı tarafından biçimlendirildiği bir ülkede yaygınlaşmış olmasına şaşırmamak gerekir. Memurun klasik refleksi, üstlerinin karşısında "gözlenme"ye dayalıdır; otomatik olarak işleyen sistem içinde, dişlilerden biri gibi davranmaktadır ve düzenlilik esas nitelik sayılmaktadır. Bir yüzyıldan fazla bir süreden beri, iyi bir memurun nitelikleri olarak sayılan şeylerin, bir bilgisayardan beklenilenler kadar olmasına karşılık, bazı kişilerin bilgisayara karşı çıkmaları olağandışıdır.

İnsanlardan düzenlilik ve zamana dikkat ederek davranmalarını beklemek, aslında bir makineden beklenilmesi gereken girişimsizliği, onlardan görmeyi istemek bir eksiklik değil midir? Napoléon tarafından tasarlanan ve yerleşik hale getirilen yönetim aygıtı, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarasındaki hastane ve eğitim yönetimlerininki gibi, muazzam yeni katkılarla, aniden şişecektir. Bundan sonra artık her eğitmen, her hastane personeli, en azından ilke gereği devlete bağımlı olacak ve asıl eğitmenle-

rin yanı sıra, adeta aynı sayıda kişiden oluşan bir de eğitim memurları grubu oluşacak ve bunlar Paris'teki bir bakana bağlanacaklardır. Ama artık, örneğin mali yönetimde olduğu gibi, yalnızca raporlar, faturalar, hesap dökümleri sözkonusu değildir. Ve soru, sorulduğu haliyle kalmaktadır: işlevleri eğitmek, bilgilendirmek, çocuk ve yeniyetmelerin insani gelişmelerini tamamlamak olan insanları merkezî bir yönetimin kurallarına tabi kılmak mümkün müdür?

Burada, ne eğitimin Fransa'da kaydettiği dikkat çekici gelişmeyi, ne de bu eğitimin herkese liberal ve cömert bir şekilde ulaştırılmasını inkâr etmek sözkonusu değildir; ama her memur zihniyetinin adeta kaçınılmaz sonuçları olan rutinin, kişisel sorumsuzluğun, tek tip ve her yerde geçerli düzenlemelerin (daha 1950'lere doğru bile, ister Lille'de, ister Perpignan'da olsunlar, tüm Fransız liseleri aynı dönem boyunca ve aynı günlerde ısıtılmaktaydılar), her eğitimin öne çıkartması gereken, eğitilenin çıkarıyla uyum haline sokulup sokulmayacağını sormak mümkündür. Ve benzeri işaretleri, hastane yönetimi konusunda da yapmak mümkündür. İnsani sorunların devrede olduğu bir alanda, devlet yönetimi etkin olabilir mi?

Yan çizilebilecek diğer bir işaret: Alain Girard'ın istatistiklerinin ortaya koyduğu üzere, 20. yüzyılın başında, sanat, edebiyat, tıp, kamu görevi ve hatta siyaset alanında bir rol oynayan kişilerin yüzde 95'inin, Fransa nüfusunun yüzde 8'inin içinden ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ve eğer yüzde 85'e inilecek olursa, bunun aynı nüfusun yüzde 2'sinin içinden çıktığı görülmektedir; bu yüzde 2, 1910'lara doğru, radikal-sosyalistlerin bakanlıkları sırasında okula gitmekte ve yüksek yönetim kademelerine gelmekteydiler. Bu da başka bir karşıtlık meydana

getirmekte ve çağımızda, Fransa'da, Avrupa ülkelerinin çoğundakinden -Sovyetler Birliği hariç- daha öncelikli bir rol oynayan yüksek yönetim kademelerinin oluşumu hakkında sorular ortaya koymaktadır. Fransa'da yönetsel kadroları yetiştiren kurumları hatırlatmak yeterlidir: üniversite -özellikle Paris'teki-, "Büyük okullar" ve özellikle, 1872'de Paris'te Emile Boutmy tarafından kurulan Manevi ve Siyasal Bilimler Okulu. Ulusal Yönetim Okulu'nun 1940 savaşının ertesindeki rolü ve dışa geniş ölçekte açılması kadar, üniversitelerin 1968'den itibaren infilâk etmeleri, hakkında bir yargıya varmanın henüz erken olduğu kökten bir değişimi vurgulamıştır. Ancak bu dönüşümler, ondan beklenilen ve iktidarın bölgesel özerkliklere ve kişisel girişime zarar vermeden, tamamen etkin bir şekilde göstereceği denetim ve hakemlik görevleriyle yetinmek yerine, ülkenin giderek tüm çarklarını eline geçiren devletin kendini her yerde gösteren varlığını gündeme getirmenin uzağındadır.

ONUNCU BÖLÜM
ENDÜSTRİYEL VE TİCARİ KALKINMA

Louis Philippe'nin saltanatını, Jean Duché'nin çok uygun ifadesine göre, "mutlak burjuvazi"nin egemenliği olarak kabul etmek mümkündür. Bu öylesine geçerlidir ki, bu incelemenin başındaki, Fransız burjuvasının temsili portresine ilişkin denemeyi 1830-1840 tarihleri arasına bakarak yaptık. Bu dönem bu sınıf için, olgunluğunun zirvesine ulaşmış olan burjuva sınıfının iki tutku kutbunu oluşturan Kâr ve Güvenlik koşullarının en yüksek noktalarına çıkartılmasını temsil etmektedir.

Ancak, bu burjuvazinin faaliyetinin en olumlu yanı, 19. yüzyılı belirleyen ve hayatın çehresini ve koşullarını, Avrupa uluslarının tümü için olduğu gibi, ülkenin tümünün faaliyet tarzını değiştiren endüstriyel genişlemeyle birlikte, ancak daha sonraları tam bir gelişme gösterebilecektir.

Ve, uzun süre biraz karanlıkta kalan ve bugün hiçbir tarihçinin, yükselişini yadsıyamayacağı bir kişinin, Saint-Simon Kontu Henri de Rouvroy'nın etkisinin altını çizmek gerekmektedir -bu etki Avrupa ölçeğinde de çok derin olmuştur-. İşaret edilmesi gereken nokta bu etkinin, burjuvazinin en kapitalist tabakalarında olduğu kadar, Marksist ideoloji tarafından biçimlendirilen devletlerde de kendini gösterdiğidir.

1825'te ölen Saint-Simon Kontu yazılarında, yakın veya uzak takipçilerinin modern toplumları örgütlemek üzere dayandıkları ilkeleri formüle etmiştir: "Bir ulus, büyük bir sanayi şirketinden başka

bir şey değildir" diye yazmıştır. Bu "sanayi devrimi" çağında, anahtar terim burada ifade edilmiştir. Gene, "modern toplumun tek bir amacı vardır: Üretim, sanayi" demektedir.

Gelişmeleri modern dünyayı karakterize edecek olan "sanayileşmiş toplumlar"ın hareket noktası budur; bu toplumlarda önemli kişi artık hukukçu, asker, hatta düşünür değil de, "sanayi rahibi" mühendis olacaktır. Çünkü ilginç bir şekilde dinselliğin renklerini taşıyan bir doktrin sözkonusudur. "Çalışma, işte yeni kült, modern din"; bunun anlamı Saint-Simon doktrininin uzak yankılarının, günümüzde bile hâlâ Sovyet kentlerinin duvarlarında yer alan "emeğe bin saygı" sloganında görüldüğüdür.

Ménilmontant'da "Baba"nın etrafında toplanmış olan Saint-Simonculara bir miktar zaman kazandıran Batıni bir safhadan sonra, bu tarikatlardan birinin tavrı, 20. yüzyılın sonunda, etkilerini endüstriyel faaliyetin tüm kesimlerinde, barış unsuru sayılan demiryolları atılımında ve aynı zamanda mali spekülasyon alanında da göstermektedir. Talbot'dan Michel Chevalier'ye ve Péreire kardeşlere kadar bunların adları, zamanın büyük kazanımlarını belirleyecektir. Bunlar Louis Philippe döneminin durağan ve muhafazakâr burjuva toplumuna, parlak bir dinamizm aşılamışlardır.

Gerçekten de, eğer Fransa ile İngiltere karşılaştırılacak olursa ve Paris ile Saint-Germain arasındaki ilk demiryolu hattının veya Nivernais'deki Fourchambault metalürji merkezinin ve La Creusot veya Commentry'de bazı firmaların veyahut Sedan'da bazı dokuma firmalarının kurulmasına rağmen, endüstriyel genişleme 1848'e kadar oldukça yavaş olmuştur ve en önemli faaliyet bankacılık alanında yer almıştır. 1815-1830 arasında 98 tane hisseli şir-

ket kurulmuşken, bu rakam 1840-1848 arasında 1600'e çıkacaktır. 1808 Ticaret yasası hisse senetli komandit şirketlere her türlü serbestiyi tanımıştır ve çıkarı yönlendiren, özellikle bu cins faaliyet olmuştur. 1830'da borsada kote edilen kâğıtların değeri 4 milyar 800 milyon iken, 1846'da kâğıtların nominal değeri 8 milyara çıkacaktır.

Ama endüstriyel faaliyet alanında gerçekleştirilen ilerleme, "kapitalizmin altın çağı" olan II. İmparatorluk döneminde gerçekleşecek olana nazaran hafif kalmaktadır. II. İmparatorluk dönemindeki ilerlemenin dolaşımdaki altın miktarındaki beklenmedik bir artışla teşvik bulduğunu kaydedelim, çünkü 1850-1860 arasında, Kaliforniya'da, sonra da Avusturalya'da bulunan altınlara doğru, büyük *rushes* meydana gelmiştir. Buna paralel olarak Fransa Bankası'nın tekeli uzatılmıştır; bu bankanın ülkenin mali hayatındaki önemi en başta gelmektedir ve banka naipleri hep aynı ailelerden başkalarının yanı sıra Maletlerden gelmektedir. Fakat kredi kuruluşları çoğalmaktadır: 1852'de Gayri Menkul Kredisi ve Menkul Kredisi, 1859'da Sömürgeler Kredisi ve Genel Endüstri ve Ticaret Kredisi Şirketi, 1854'de Crédit Lyonnais. 1866'da tanınan serbest simsarlık hakkı ve bankacılık kârları öyle bir noktaya çıkmıştır ki, örneğin Gayri Menkul Kredisi Şirketi ortakları, 16 yıl içinde koydukları paranın 1,5 katını almışlardır.

Para ile işlem yapılması konusundaki bu kolaylıklar, ikna edici rakamlar halinde kendini göstermektedir. Fransa endüstrisi 1848'de 6.000 buhar makinesi kullanmaktaydı; 1870'de 28.000 makineye sahiptir, bunların toplam gücü 340.000 BG'dir; 1900'de ise makine sayısı 84.000 ve toplam güç 2 milyon BG'dir. Endüstri artık taşkömürü üretimine bağlı hale gelmiştir; 1850'de taşkömürü tüketimi

7,5 milyon tona çıkarken, üretim ancak 4 milyon tondur; 1900'de Fransa bu kömürden 33 milyon ton üretirken, 45 milyon ton tüketmektedir.

Endüstriyel faaliyetin emrindeki tüm alanlar, yüzyılın başında mümkün olabileceğine bile inanılmayan verimler göstermektedirler. Metalürji alanında Bessemer yönteminin sayesinde, 1880'lere doğru yılda 110.000 ton olan çelik üretimi, yüzyılın sonunda 4,5 milyon tonu geçmiştir. Dokuma alanında, saat başına verim 4'e 100 gibi bir oranda artmıştır. Matbaacılık alanında rotatifin 1850-1885 arasında keşfi ve geliştirilmesi, bir makinenin bir saatte arkalı önlü baskı kapasitesini 1900'de 96.000 yaprağa çıkartmıştır, oysa 1845'te saatte yalnızca ön taraf olmak üzere, 8.000 yaprak basılabilmekteydi.

Tarım alanında da benzeri değişmeler meydana gelmiştir; bunun böyle olmasında potaslı ve fosfatlı gübre kullanımının olduğu kadar, hasat makinelerinin de rolü vardır. Bu, aynı zamanda ilk dikiş makinesinin (1857) ve ilk yazı makinesinin (1866) ortaya çıktığı dönemdir. Fransa, insana tarihte ilk kez, dörtnala giden attan daha hızlı ilerleme olanağını veren bir demiryolu ağıyla kaplanmaktadır. Kent sokakları gaz ile aydınlatılmakta ve evlerde mumların yerine geçen petrol lambaları görülmektedir. Nihayet bu dönem, Saint-Simoncuların cüretli hayal güçlerinin, Ferdinand de Lesseps'in Süveyş Kanalı ve kısa bir süre sonra da Panama Kanalı'nın açılmasıyla bir uygulama alanı buldukları, büyük inşaatlar dönemidir.

Bu dönemde burjuvazinin içinde, Louis Philippe döneminde bir miktar gerilerde kalan girişimci-kapitalist tipinin yeniden doğduğu görülmektedir. Bu tip, Bon Marché'yi veya Cognay-Jay'i, Samaritaine'i kuran Aristide Boucicaut gibi, çoğu zaman

sıfırdan yola çıkmaktadır; çünkü bu dönem aynı zamanda, Emile Zola'nın edebiyatta söz edeceği büyük mağazaların da çağıdır.

Tüm Avrupa kıtasının hayatını dönüştürmekte olan bu endüstriyel genişleme, her şeyden önce büyük ticari ve mali şirketlerin eseridir; Fransa'da ticari şirketleri yeniden biçimlendiren 1867 yasası, anonim şirketin alabildiğine gelişmesine olanak sağlamaktaydı. Bu "Büyük Kumpanyalar"ın ünlülerini zikretmek üzere, Wendel ve Schneider'nin de bağlı oldukları Dökümhane Komitesi'ni hatırlatmak yeterlidir. Lamartine bunların varlığını, devlet içindeki gerçek bir özgürlükle bağdaşmaz nitelikte bulmuştur. Yayıncı Georges Duchêne'in yaptığı gibi, 1869'da Fransa'nın tüm ekonomik gücünü ellerinde tutan 183 kişiyi saymak mümkündür. Bu kişiler banka, kredi, demiryolu, metalürji, gaz, fabrika vb. alanlarında yer almaktadırlar. 1930'da ise, aynı liste "iki yüz aile"den oluşan bir şekilde düzenlenmelidir. Ekonomik faaliyet, finans gruplarının denetiminde olmak üzere, bunların elinde yoğunlaşmıştır.

Bu arada, 1780-1880 arasındaki bir yüzyıllık dönemde uluslararası ticaret on katına çıkarken, Fransa'nın dış ticareti 1847'deki 2,6 milyardan, 1861'de 5,8 milyara çıkmıştır.

Her bakımdan şaşırtıcı olan böylesine bir gelişmenin, bugün çok iyi bilinen, ama o çağı yaşayanların bazı nadir istisnalar dışında hiç de bilincine varmışa benzemedikleri bir de ters yanı vardır. Batı tarihinde gene ilk kez olmak üzere -hiç değilse Milattan sonraki dönemde- el emeği sefaletle eşanlamlı hale gelmiştir.O tarihe kadar yoksul denilen kişi, yardım edilmesi gereken hasta, sakat, ailesi olmayan yaşlı, akıl hastası veya muhtemelen işsiz kişilerdir; 17. yüzyılda çalışma koşulları çok çetin ha-

le geldiğinde ve Aziz Vincent de Paul gibi birisi, Colbert'in koyduğu kurallara ters düşme pahasına, serseriler için sokak ortasında çorba dağıtmaya başladığında bile, bir işi olanın, yardıma ihtiyacı bulunmamaktaydı. Oysa 19. yüzyılda acı çeken işçi olmakta ve bu iş endüstrinin en faal olduğu bölgelerde meydana gelmektedir: Örneğin Fransa'ın Kuzey bölgesindeki 224.000 işçiden 163.000'i Hayırseverlik Bürosu'na kaydolmuştur. Herhalde bu konuda yapılacak en iyi iş, belki de çağının en kavrayışlı gözlemcisi olan Eugène Buret'nin çalışmalarına atıfta bulunmak olacaktır; bu gözlemci 1840'lardan itibaren "zenginlikle uygun adım yürüyen ve aynı nedenlere bağlı olarak gelişen" bu işçi sefaletini ortaya koymaktadır. Ve "doğal yasaların serbest hareketi"ne ilişkin efsanenin, Devrim döneminin girişimciyle kol gücünden başka bir şeyi olmayanı karşı karşıya getiren iyimserliğinden kaynaklandığını söylerken; endüstriyel genişleme nedeniyle sayısı ölçüsüz bir şekilde artmış olan işçi dünyasına her tür birlik kurma biçimini yasaklayarak, onun tüm savunma araçlarından mahrum bırakıldığı bir sırada, bu iyimserliğin, ücretlerin "kendiliklerinden dengeye geldiği"ni ileri sürdüğünü açık etmektedir. Yüzyılın kilometre taşları olan işçi ayaklanmalarının -1831 Lyon, 1848, 1871- hepsi de kanla boğulmuşlardır ve bunlar zaten önceden başarısızlığa mahkûm kılınmışlardır. Sendikalara ancak 1848'de resmen izin verilecektir ve sağlığa aykırı veya tehlikeli koşulları olan fabrikalarda *5-8 yaş* arasındaki çocukların çalıştırılmasını yasaklamaya yönelik 1841 tarihli yasa tasarısının hangi nihayetsiz tartışmalara ve hangi engellemelere çarptığı bilinmektedir.

Ama, 1849 yasasının "koalisyon suçu"nu, yani işçi dünyasındaki her tür birleşmeyi yasakladığı sıra-

da, patron birlikleri -1858'de kurulan Ulusal Ticaret ve Endüstri Birliği ile Dökümhane Komitesi'ni saymaksızın- 70 patron sendikası devletin desteğinden yararlanmaktaydı.

Zaten toplumsal açıdan, burjuvazi ile halk arasındaki ayrılık bu aynı dönemde giderek daha belirgin hale gelecektir; Haussmann'ın Paris'i, Temmuz Monarşisi sırasında sadece bir taslak olan şeyi tamamlayacaktır: Zengin mahalleleriyle yoksul mahallelerinin birbirinden ayrılması. Bu arada bujuva konutu, çatı katında yer alan aydınlatmasız ve ısıtmasız hizmetçi odalarıyla, kesin biçimini alacaktır.

III. Cumhuriyet yönetimi tarafından kararlı bir şekilde uygulanan "emperyalist" politika, büyük mahreçler meydana getiren sömürgelerin donanım ihtiyaçları yüzünden, her türden endüstriyel faaliyeti teşvik edecektir. Öte yandan, endüstrinin ticarete nazaran giderek daha bağımsız hale geldiği hissedilmektedir. Tüccarların lehine olan yasama faaliyeti, o sıralar büyük boyutludur. Ticaret mahkemeleri 1871 ve 1889'da olmak üzere Ticaret odaları da 1898 ve 1908'de ikişer kere yeniden örgütlenmişlerdir. 1872, 1889 ve 1903 tarihli düzenlemelerle iflas hukuku daha da yumuşatılmıştır. "Ticaret fonları" terimi, özellikle 1872'de ortaya çıkmıştır. Ama burada hayali bir durumun sözkonusu olduğu farkedilecektir; çünkü bunun anlamı, tıpkı yeni mallar üreten bir toprak gibi, bu "fonlar"ın da bir gayri menkule ait üretken karaktere sahip olduğunun kabulüdür. Oysa ticaret, zaten varolan malların değişiminden başka bir şey değildir. Bu alanda geniş çaplı bir spekülasyon yapılacaktır. Özellikle de, ticaret fonlarının rehin ve satışına ilişkin 1909 tarihli Cordelet yasasından sonra, bu spekülasyonun çapı genişleyecektir. Öte yandan, üreticinin hiçbir zaman sahip olamayacağı güvenliği tüccarla-

ra sağlamak üzere, devlet desteğinde koskoca bir aygıt kurulacaktır: Kredi kurumları, sigorta -bunun masrafları satış fiyatına yansıtılmakta, böylece tüketici tarafından ödenmektedir-. Hatta 1914'de gelir vergisinin ihdas edilmesi sırasında, daha başlangıçta ticari kazançlarla ticari olmayan kazançlar farklılaştırılacak, ikinciler çok daha ağır bir şekilde vergilendirileceklerdir.

Nihayet bu hayali durum devlet katında ve dış ilişkilerde de büyük bir rol oynayacaktır. Serbest mübadele sorunu devrevi olarak gündeme gelmekte, ama Fransız ürünlerinin sürümü amacıyla, gene devrevi olarak dışlanmaktadır. II. İmparatorluk serbest mübadeleci olmuştur; 1876'dan itibaren kısıtlayıcı önlemler başlamış ve 1881'de, çoğu seçim endişelerinden kaynaklanan, çok sayıda gümrük tarifesi devreye sokulmuştur: 1889'da ülkeye sokulan şaraptan alınan gümrük resimlerinin arttırılması, güney-batı bağcılarının Fransız siyaseti üzerindeki etkisini göstermektedir. Böylece rekabet nitelik alanında sona emekte, milliyetçilik siyasal olmaktan çok ekonomik bir çehreye sahip olmaktadır.

Ülke içinde de aynı durum sözkonusudur: Yasalar artık, bir tüccarın başka bir tüccarı yasadışı rekabetle suçlamasına izin vermektedir; bu çok başarılı olmuştur, çünkü devletin kırlarda kamyonpazarların dolaşmasını ve 1936'da da tek fiyat uygulayan mağazaları yasaklamasına tanık olunmuştur. Böylece ticarete verilen serbestlik, rekabete yönelik her tür yeniliği önceden engellemek gibi bir etkisi olan bir güvence ile ikiye katlanmaktadır. Bunun sonucunda bugün, Edouard Leclerc gibi birinin, toptancınınki olan en büyük kâr kesitini ortadan kaldırmak üzere, tüketici ile üretici arasında kurmaya çalıştığı doğrudan ilişki sistemine engel çıkartılmaktadır; öylesine ki, hem tüccarlar hem de

ister "sağcı", ister "solcu" olsunlar, devlet böylesi girişimcilere karşı hasmane tavır almaktadır.

Ticarete sağlanan muazzam kolaylıklar, beklenece-ği üzere, tüccar sayısının artmasına neden olmuştur. Bu sayı Fransa'da 1866-1906 arasında -nüfus artışının ancak yüzde 3 olduğu bir dönemde- üç katına çıkmıştır. 1930'lara doğru Fransa'da, nüfusun sekizde biri, yani yaklaşık 5 milyon kişi ticaretten geçinmekteydi. Bu oran aslında büyük ticari faaliyetin yer aldığı ülkeler olan İngiltere ve ABD'ninkinden net olarak daha yüksekti. Fransa'da 1938-1948 arasında varolanlara 1 milyon tüccar daha eklenecektir. Ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra, kâr hadleri üretici fiyatlarından daha hızlı artacaktır. Mass media'nın, her tür gazeteden televizyona kadar tüm araçlarıyla seferber etiği reklamın büyük gücünü de bunlara ekleyelim; reklama ayrılan devasa harcamalar satış fiyatına, yani tüketiciye yansıtılmaktadır. Tüketici birlikleri, kendilerine eylem alanı olarak bırakılan çok dar kesimde kalarak, toplumsal ve ekonomik düzlemlerdeki birçok dengesizliğin sorumlusu olan bu konuma, ancak çok yakın tarihlerde bazı düzeltmeler getirebilmiştir.

SONUÇLAR

Ancak Fransa burjuvazisininki kadar zengin ve çeşitli bir tarih, özellikle bu çalışmanın ortaya koyduğu sınırlar içinde, hızlı bir kuşbakışına imkan verebilir; ve bu bakışın ulaşacağı sonuçlar da onun kadar hızlı olmak zorundadır.

Bu kuşbakışını 1914'te durdurmamızın nedeni, bu tarihin, açılan boşluklardan ötürü, zihniyet ve teknik evrimlerin, barışın Avrupa'ya geri gelmesinden sonra artık aynı olamayacak olan bir toplumun sıçramalı değişiminde belirleyici olmuşa benzemesidir. Zaten bu konumun bilincine tam olarak ancak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ve bu savaşın 5 kıtada yol açtığı karışıklıklar boyunca varılabilecektir. Bu arada burjuvazi, Fransa'da birçok saldırının hedefi haline gelmiş ve onu belirleyen uyum yeteneğini bir kez daha kanıtlarken, büyük burjuva ailelerinin temsilcileri, yüzyıllar boyunca birçok kereler gözlenmiş bir süreç uyarınca, komuta yerlerini başkalarına bırakmak ve ücretliliğin kural haline geldiği ve zaten uluslararası *finans gruplarının* ekonomik hayatın tümüne egemen oldukları bir dünya içindeki tavırlarını derinden değiştirmek zorunda kalmışlardır.

Geçerken işaret edelim ki, bütün bunlar çok sayıda karışıklığa yol açmışlardır; örneğin "burjuva erdemleri" adı verilen temkinlilik, düzenlilik, çalışma ve tasarruf duygusu ile "Eski Fransa'nın geleneksel değerleri"ni karıştırmak; veya örneğin aile ve evlilik hayatını 19. yüzyılın modellerine göre sunarken, bunların daha önceki durumlarını hesaba katma-

mak âdet olmuştur.

Bugün seyahat ve ifade olanaklarının, tarihsel zamanlarda bunların ulaştığı düzeyi inanılmaz bir ölçüde aştıkları; teknik ve tıbbi kazanımların denetlenmesinin güç bir hızla geliştikleri bir dünyada, genel felsefesi bir bakıma durağan olan ve "doğal yasalar"a dayanan; endüstrisi kömüre, demire ve çeliğe bağlı olan bir toplumun karmaşaya sürüklenmesi kaçınılmazdır. Bir efsane haline getirilinceye kadar göklere çıkartılan endüstrinin gücü bile, aynı zamanda işsiz sayısını artıran ve çalışan herkesin, kendilerine rağmen boştagezer hale gelen 5 veya 6 kişinin yükünü omuzlamak zorunda bırakan, aşırı bir makineleşme tarafından tehdit edilmektedir.

Ve endüstrinin ticarete nazaran daha bağımlı olma durumu o kadar aşikâr hale gelmektedir ki, üretilen malın gelecek satışlara da fırsat yaratmak üzere kötü kalitede olma zorunluğu açıkça görülmektedir. İyi akıl yürütülmesi halinde, ticaretin ideal nesnesinin, kullanımla hemen tükenen nesne olduğu anlaşılır: Örneğin bir bomba, veya bizzat kendinin ve insani malzemenin ya da havaya uçurduğu endüstriyel malzemenin yenilenmesine yol açacak bir silah.

Zaten Avrupalılar, burjuvaziyi çok yakın tarihlere kadar karakterize etmiş olan bir duyguyu, vicdan rahatlığını kaybetmeye başlamışlardır. Bir devletin uyruğu olan her yurttaşın talep edebileceği bir güvenliği doğrudan tehdit eden bireyler bile, artık yasalardaki cezai hükümlerin kapsamı içinde değillerdir; henüz çok bulanık olsa da, kollektif bir suçluluğu yansıtıyora benzeyen bir belirsizlik vardır.

İyimserlik, vicdan rahatlığıyla birlikte ve daha da kökten bir şekilde kaybolmuştur. Zayıflama rejimlerinin uygulandığı zengin ülkelerle, her geçen saatte bin kişinin açlıktan öldüğü yoksul ülkeler

arasındaki, avaz avaza bağıran eşitsizlikler karşısında, bir huzursuzluk duygusu yerleşik hale gelmektedir.

Tarımı ilk emir olarak verimi, yani ticari kârı başa koyan endüstriyel şemaya göre biçimlendirmek, artık geçerliğinden kuşku duyulan sonuçlara yolaçmaktadır: Kısa vadede meyvalar,bağlar, süt inekleri veya yumurtalı tavukların kitlesel yok oluşuna tanık olunmaktadır ve bütün bunların tek amacı, satış fiyatlarını korumaktır. Daha uzun vadede ise, henüz kapsamını ölçmeye cesaret edemediğimiz belâlar meydana gelmektedir: Buğday tarlalarına ölçüsüzce saçılan nitratlar tarafından zehirlenen yeraltı su tabakaları, çıkara yönelik seçime dayalı olarak bazı hayvan türlerinin yokolması vb.

İnsanlığı tehdit eden tüm felâketlerden burjuvaziyi sorumlu tutmayalım. Fransa'da Devrim'in katliamlarından da yalnız burjuvaziyi sorumlu tutmak mümkün değildir. Ama, başka güçler tarafından denetlendikleri ve iktidara gelince kırdıkları sınırlar tarafından zaptedildikleri sürece, ilerleme unsuru olan burjuvazinin karakteristik çizgilerinin, tartışılmaz bir şekilde azgınlaştıklarına tanık oluyoruz. Bu karakteristik çizgiler kent ve ticaretin önceliği, düzensiz genişlemenin anarşik olma tehditini taşıyan, merkezî devletin herkese dayattığı yapılardır. İnsanın toprağı küçümseyip, cezasız kalması mümkün değildir. İnsan çöllerin artması karşısında olduğu kadar, orantısız büyüyen kentler karşısında da bunun bilincine varmaktadır; ticaret -baskıcı hale gelen tamamlayıcısı reklamla birlikte- varoluş nedenini kendinde bulamaz ve onlarsız olamayacağı mal üreticilerine boyun eğdiremez. Ve her merkezî devlet totaliter, yani sorumsuz olmaya yönelmektedir, çünkü seçmen sandıklarının açılma sıklığı ne olursa olsun, ordusundan ve polisinden vazge

çemez.

Çeşitli göstergeler, Fransa'da zaten burjuvaziyi iktidara getiren ve burjuvaziye kurallarını dayatma olanağını veren eğilimlere karşı belirgin bir soğumanın ortaya çıktığını açığa vurmaktadır: Hemen her yerde ortaklaşa yaşamda kaydedilen gelişmeler, devlet kurumlarına karşı artan kuşku ve nihayet ruhani değerlere doğru bir açılma gözlemlenmektedir.

Ortaklaşa olarak burjuva hale gelen Avrupa halkları, kendilerini, kendilerini çevreleyen halkların ihtiyaçlarına karşı yenilenmiş bir bakış açısına yönelme, sahip oldukları teknik olanakları bunların hizmetine vererek onların hayatını düzeltme konusunda bir uyum gösterebilecekler midir? Kuşkusuz, onların da hayata kalmalarının koşulları böylesine bir kendini aşma çabasının içinde yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Avenel, G.; *Histoire de la fortune française. La fortune privée à travers sept siècles*, Paris, Payot, 1927.

Aynard, J.; *La bourgeoisie française*, Paris, 1934, Bibliothèque du Musée social.

- *Petite histoire de la bourgeoisie française*, Paris, 1941.

Beau de Loménie, E.; *Les responsabilités des dynasties bourgeoises*, Denoël, 1963, 4 cilt.

Bercé, Y.-M.; *Histoire des Croquants. Etude des soulèvements populaires au XVII. siècle dans le sud-ouest de la France*, Paris-Genève, Droz, 1974, 2 cilt.

Bigo, R.; *Les bases historiques de la finance moderne*, Paris, 1933.

Bloch, Marc; *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Paris, 1931.

Boissonnade, P.; *Colbert. Le triomphe de l'étatisme. La fondation de la suprématie industrielle de la France. La dictature du travail (1661-1683)*, Paris, 1932.

Borrelli de Serres; *Recherches sur divers services publics au XIII. siècle*, Paris, 1895-1904, 2 cilt.

Braudel, F.; *La Méditerranée et le monde méditerranéen au temps de Philippe II*, Paris, 1949.

Cadart, J.; *Le régime électoral des Etats généraux de 1789 et ses origines (1302-1614)*, Paris, 1952.

Coornaert, E.; *Les corporations en France avant 1789*, Paris, Gallimard, 1941.

Ducassé, P.; *Histoire des techniques*, Paris, PUF, 1947.

Ellul, J.; *Histoire des institutions*, cilt II: *Institutions françaises. Du Moyen Age à 1789*, Paris, PUF, 1956.

Espinas, G.; *La vie urbaine de Douai au Moyen Age*, Paris, 1913, 4 cilt.

Fagniez, G.; *Documents relatifs à l'histoire de l'industrie et du commerce en France*, Paris, 1898.

Febvre, L.; *Philippe II et la Franche-Comté*, Paris, 1911.

- *Le problème de l'incroyance au XVI. siècle.*

Gille, Bertrand; *Les origines de la grande industrie métallurgique en France*, Paris, 1948.

Grand, R. ve Delatouche, R.; *L'Agriculture au Moyen Age*, Paris, 1950.

Groeythuysen, Bernard; *L'Eglise et la bourgeoisie*, Paris, 1927.

Hauser, H.; *Ouvriers du temps passé*, Paris, 1899.

Heaton, H.; *Histoire économique de l'Europe*, Paris, 1952.

Imbert, J.; Sautel, G. ve Boulet-Sautel, M.; *Histoire des institutions et des faits sociaux (X.-XIX. s.)*, Paris, PUF, 1956.

Lacour-Gayet, *Histoire du commerce*, Paris, 1952, 5 cilt.

Lagarde, G. de; *La naissance de l'esprit laïque au déclin du Moyen Age*, Paris, 1948, 3 cilt.

Leuilliot, P.; *Bourgeois et bourgeoisies*, Annales Economies, Sociétés, Civilisations'da, 11. yıl, no.1, Paris, 1956.

Lizerand, G.; *Le régime rural de l'ancienne France*, Paris, 1942.

Mollat, M.; *Le commerce maritime normand à la fin du Moyen Age*, Paris, 1952.

Morazé, C.; *La France bourgeoise*, Paris, 1946.

Mousnier, Roland, *Les XVI. et XVII. siècles*, Paris, PUF, 1954.

-*Le XVIII. siècle*, Paris, PUF, 1953.

Mumford, H.; *Technique et civilisation*, Paris, 1934.

Neurisse, A.; *Histoire de l'impôt*, PUF, 1978, coll. "Que sais-je?", no. 651.

Normand, C.; *La bourgeoisie française au XVII. siècle*, Paris, 1908.

Olivier-Martin, F.; *Histoire du droit français, des origines à la Révolution*, Paris, 1951.

Pernoud, R.; *Histoire de la bourgeoisie en France, I: Des origines aux temps modernes*, 1960; *II: Aux temps modernes*, 1962.

Perroux, F.; *Le capitalisme*, Paris, 1948.

Petit-Dutaillis, C.; *Les communes françaises. Caractères et évolution, des origines au XVIII. siècle*, Paris, 1947.

Piettre, A.; *Les trois âges de l'économie*, Paris, 1955.

Pirenne, H.; *Les villes et les institutions urbaines*, Paris, 1939, 2 cilt.

Ponteil, F.; *Les classes bourgeoises et l'avènement de la démocratie 1815-1914*, Paris, Albin Michel, 1968.

Ripert, G.; *Aspects juridiques du capitalisme moderne*, Paris, 1951.

Roover, R. de; *L'évolution de la lettre de change, XIV-XVIII. siècle*, Paris, 1953.

Sapori, A.; *Le marchand italien au Moyen Age*, Paris, 1952.

Schilperoort, G.; *Le commerçant dans la littérature du Moyen Age*, Groningen, 1933.

Sée, H.; *Histoire économique de la France*, Paris, 1951, 2 cilt.

Sombart, W.; *Le bourgeois. Contribution à l'histoire morale et intellectuelle de l'homme économique moderne*, Paris, Payot, 1926.

Tawney, R.A.; *La religion et l'essor du capitalisme*, Paris, 1951.

Wolff, Ph.; *Commerces et marchands de Toulouse*, Paris, 1954.